

युग शक्ति गायत्री

नवेम्बर १९९४

પરમ વંદનીયા માતાજીનો આપણા સ્વજનો માટે અંતિમ સંદેશ

ભાદ્રપદ પૂર્ણિમા

૧૯ સપ્ટેમ્બર ૧૯૯૪

જે ચરણોમાં પોતાની જાતને સમર્પણ કરી, તેના વિના જીવનની એક-એક ક્ષણ પીડાના પહાડની માફક વીતી રહી છે. જે દિવસે તેમની પાસે આવી, એ દિવસનો પહેલો પાઠ હતો-પીડિત માનવતાની સેવા અને દેવ સંસ્કૃતિનો પુનરોદય, તેથી પોતાની જાતને તેમાં મેળવી દીધી. આમ તો આ એક અસહ્ય વેદના હતી તેમ છતાં મહાપ્રયાણ પૂર્વે પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવની આજ્ઞા હતી કે આપણા તે બાળકોની આંગળી પકડીને તેમને મિશનની સેવાના માર્ગ પર સફળતાપૂર્વક આગળ વધારું. જેમને આગળના દિવસોમાં જવાબદારી સંભાળવાની છે. પાછળના ચાર વર્ષોમાં મિશન જે રીતે આગળ વધ્યું, તે બધાની સામે છે, જે હું જોઈ રહી છું. આગળનું ભવિષ્ય તો એટલું ઉજ્જવળ છે જેને કલ્પનાકીર્ત અને ચમત્કારી કહી શકાય. એના માટે જે પુરુષાર્થની આવશ્યકતા છે, અમારા બાળકો હવે તેમાં પૂર્ણ રીતે પ્રશિક્ષિત થઈ ગયા છે.

શરીર યાત્રા હવે કઠિન થઈ રહી છે. એમના (ગુરુજી) ત્રયા પછી આજ સુધી એક ક્ષણ પણ એવી નથી વીની, ક્યારે પણ તેઓ આંખોથી ઓઝલ (દૂર) થયા હોય. અસહ્ય વેદના હવે આંસુ નથી રોકી શકતી, તેથી મારે વિરાટ સુધી પહોંચવું અનિવાર્ય થઈ ગયું છે. એવું ન સમજશો હું સ્વજનોથી દૂર થઈ જઈશ. પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવના સૂક્ષ્મ તથા કારણ સત્તામાં વિલીન થઈ અમે અમારા આત્મીય કુટુંબીઓને અધિક પ્યાર વહેંચીશું, તેમની સુખ-સુવિધાઓમાં અધિક સહાયક થઈશું.

અમારું કાર્ય હવે સારથીનું હશે. દુષ્પ્રવૃત્તિઓના મહાભારતનો મોર્ચો હવે પૂરી રીતે અમારા કર્તવ્યનિષ્ઠ બાળક સંભાળશે બધા ક્રિયાકર્મ ન કેવળ પૂર્વવત સંપન્ન થશે, પરંતુ વિશ્વના પાંચ અરબ લોકોના ચિંતન, જીવન, વ્યવહાર, દૈનિકાણમાં પરિવર્તન અને માનવીય સંવેદનાની રક્ષા માટે વધુ તત્પર બની કાર્ય કરશે. અમે ત્યાં સુધી ચેકઈશું નહીં, જ્યાં સુધી ધરતી પર સ્વર્ગ અને મનુષ્યમાં દેવત્વનો અભેદ્ય સ્પષ્ટ દૈનિકોચર ન થાય.

યુગ શક્તિ ગાયત્રીના સૌ ગ્રાહકો, વાંચકો, પરિજનો તથા પત્રિકાતંત્રના સૂક્ષ્મ તથા પ્રત્યક્ષ સંચાલકો માટે દીપાવલી પર્વ નૂતન વર્ષ, સુખ, શાંતિ, સમૃદ્ધિ અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ કર એવી હાર્દિક મંગલ કામનાઓ, શુભેચ્છાઓ આપીએ છીએ.

લીલાવત શર્મા
વ્યવસ્થાપક
પુસ્તક નિર્માણ યોજના, મથુરા

ॐ ભૂભુવ: સ્વ: તત્સાવેતુવરેણ્ય ભગાદેવસ્ય ધીમાહિ ધિયો યો ન: પ્રચોદયાત્

વર્ષ-૨૪

અંક-૧૧

સંસ્થાપક સંરક્ષક

વેદમૂર્તિ તપોનિષ્ઠ પં. શ્રીરામ શર્મા આચાર્ય
શક્તિ સ્વરૂપા માતા ભગવતી દેવી શર્મા

વાર્ષિક લવાજમ-રૂ. ૩૫-૦૦

આજીવન લવાજમ-રૂ. ૪૫૦-૦૦

જ્ઞાનની પ્રબળતા દુઃખોથી મુક્તિ અપાવે

તત્વજ્ઞાની અર્થાત્ વિદ્વાન લોકો સંસારને વિષવૃક્ષની ઉપમા આપતા આવ્યા છે. તેમના વિચારો મુજબ અહીં સંસારમાં મુશ્કેલીઓ પણ ઓછી નથી. તેઓ કહે છે દૂર રહેવા છતાંય અને ન ઈચ્છતા હોવા છતાંય કષ્ટો અને મુશ્કેલીઓ આવે છે, વ્યક્તિ મુંઝવણોમાં ફસાય છે અને પછી તે પ્રતિકૂળતાઓથી લડીને પોતાના માટેની સુખ-સગવડોની સ્થિતિ તૈયાર કરવાનું તેના જીવનભરનો એક ક્રમ બની જાય છે. કષ્ટોની સામે ઝડપે સુખ-સગવડો માટે પ્રયત્ન કરવો અને ફરીથી દુઃખોનો ક્રમ શરૂ થઈ જવો, આ બધું તેમના મતે એક ચક્રવ્યૂહ છે, જેમાં દરેક વ્યક્તિએ ફસાવવાનું છે અને એક-એક કરીને તેની જટિલતાઓ સામે ઝડપે બહાર નીકળવું પડે છે. સમગ્ર જીવન આ જ પ્રયત્નમાં પસાર થાય છે. જ્યારે પાછા વળીને જુએ છે તો દરેક વ્યક્તિ એમ કહેતો જોવા મળે છે કે સમગ્ર જીવન મુશ્કેલીઓમાં પસાર થયું, સુખ કે શાંતિ મળી નહીં. મસ્તિષ્કને તો સુખોની તૃષ્ણાના આકાશથી લાદી દેવામાં આવ્યું.

યોગવાશિષ્ઠના મુજબ આ દુઃખનો જે વ્યક્તિ અનુભવ કરે છે તેને જો દરેક વ્યક્તિ સારી રીતે સમજી લે તો દરેક વ્યક્તિને જીવન જીવવાની રીત સમજાઈ જાય. યોગવાશિષ્ઠના વિદ્વાન ઋષિ લખે છે કે પોતાના અજ્ઞાનને કારણે આપણે સમગ્ર સંસાર જે સમષ્ટિના રૂપમાં છે તેને તે રીતે ન જાણીને, સમગ્ર જીવનની કિંવા પદ્ધતિઓને પ્રકૃતિની માયાની સાથે ન સરખાવીને જીવનભર તેને પોતાને અનુકૂળ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ. આ જ આપણી સૌથી મોટી ભૂલ છે.

વાસ્તવમાં આ સંસાર એવો મોટો છે કે આપણે તેને આપણી અનુકૂળ બનાવી શકતા નથી. આપણા આ જ અજ્ઞાનનું ફળ આપણને દુઃખોના સ્વરૂપમાં મળે છે. આપણે જો એમ સ્વીકારી લઈએ કે આપણે એટલા નાના છીએ કે સંસારની ખુશીમાં ખુશી મેળવીને સુખી બનીએ તો તે શક્ય બની શકે, પરંતુ આપણે અભિમાની બનીને મોટાઈમાં રહ્યા. જો આપણે જ્ઞાનનો માર્ગ સ્વીકાર્યો હોત તો આ અભિમાન આપણા ગળે ન બંધાત. વિદ્વાનોએ સાચે જ કહ્યું છે કે આ સંસાર સમુદ્ર છે. જે જ્ઞાનરૂપી નાવ વડે તેને પાર કરી લે છે, તે સાંસારિક દુઃખોથી નિવૃત્તિ મેળવીને જન્મ-મરણનું બંધનોથી મુક્ત બની જાય છે. જેવી રીતે ભેજવાળા લાકડાને અગ્નિ સળગાવી શકતો નથી, તેવી રીતે જ્ઞાનથી લદાયેલ મનુષ્યને આ સાંસારિક દુઃખો કદી પણ કોઈ પ્રકારે પીડા આપી શકતા નથી.

સાંસ્કૃતિક વિકાસનું પ્રતીક છે - પુસ્તકાલય

માનવ સૃષ્ટિની શરૂઆતમાં જ્ઞાનના વિકાસની અદ્યમ અભિલાષાએ માનવ વિકાસના દ્વાર ખોલ્યા છે. ગીતાકારે પણ “જ્ઞાનના જેવું પવિત્ર કંઈ પણ નથી” કહીને તેના ગુણગાન ગાયા છે. પ્રાચીનકાળમાં પ્રાપ્ત જ્ઞાનને બીજાઓ સુધી પહોંચાડવાની તથા તેને સુરક્ષિત રાખવાની જવાબદારી ગુરુ સંભાળતા હતા. પછી તેનો વારસો સંભાળવા માટે પુસ્તકાલયનો ઉદય થયો. જ્ઞાનના રક્ષિત ભંડારો પુસ્તકાલયો કહેવાયા.

જ્ઞાનના અનંત પ્રવાહનો સમાવેશ પુસ્તકાલયમાં જોવા મળે છે. કોઈ પણ દેશની સંસ્કૃતિ તેમજ સભ્યતાનો માપદંડ તે દેશનું સાહિત્ય છે. પ્રાચીન ભારતમાં તક્ષશિલા, નાલન્દા, વિક્રમશિલા અને ઔદ્યોગપુરીના પુસ્તકાલયો જ્ઞાનવિજ્ઞાનના કેન્દ્રો હતા, જ્યાં વિશ્વના ખૂણેખૂણામાંથી લોકો આવીને જ્ઞાન મેળવતા હતા. વધુમાં પ્રખ્યાત કેમ્બ્રિજ, ઓક્સફર્ડ, જર્મની અને અમેરિકાના વૈજ્ઞાનિકો તેમજ દાર્શનિકો પણ અહીંથી જ પ્રેરણા મેળવતા હતા. આનો ઉલ્લેખ ત્યાંના પુસ્તકાલયોમાં જોવા મળે છે. આના લીધે જ ભારતને જગદ્ગુરુની પ્રતિષ્ઠા મળી હતી.

આજે જે દેશો પ્રગતિની કૂચમાં આગળ છે તેમાં પુસ્તકાલયનો ફાળો અગત્યનો છે. વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજીના ક્ષેત્રમાં રશિયા સૌથી વધુ આગળ વધ્યું છે અને તેનું શ્રેય ત્યાંના પુસ્તકાલયોને લીધે છે. દુનિયામાં સૌથી વધુ ૮,૭૩,૦૦૦ સાર્વજનિક પુસ્તકાલયો રશિયામાં છે. પુસ્તકાલયોમાં આપણે પૂર્વજો તેમજ મહામાનવોના દર્શન કરી શકીએ છીએ. હજારો વર્ષો પછી પણ આજે આપણે ભૌતિક શરીરના રૂપે નહીં પરંતુ વિચારના રૂપે મળી શકીએ છીએ. આર્લ્સ ડિક્સને કહ્યું છે, “તે માનવો જે કદીક આ લોકમાં હતા અને અમારાથી હજારો માઈલ દૂર હતા તે આજે આ નાના નાના પાનાઓમાં અમારી સાથે વાત કરે છે, અમને જગાડે છે, અમને આશ્વાસન આપે છે તેમજ ભાઈની જેમ અમારી સામે પોતાનું હૃદય ખુલ્લું કરે છે.

માર્ગદર્શકની જેમ પુસ્તકાલયો અમારા માટે પ્રેરણાના કેન્દ્ર સ્થળો છે, ત્યાં જવાથી અમને પ્રેરણા મળે છે અને કોઈ અમને ધ્યેય તરફ ચાલવાનો ઈશારો કરે છે. ધ્યેયના અભાવમાં આપણે આપણા અમૂલ્ય જીવનને ગુમાવી ન બેસીએ તેનો બોધ પુસ્તકાલય કરાવે છે. પુસ્તકાલય ગર પણ છે અને

મા પણ જે અંધકાર દૂર કરીને પ્રકાશથી ભરી દે છે. જ્ઞાનના અભાવનું નામ છે અજ્ઞાન. પ્રકાશનો અભાવ હોવો તે છે અંધકાર. ગુરુકૃપાની જેમ પુસ્તકાલય પણ આપણામાં પ્રકાશ રેડીને અજ્ઞાનને દૂર કરે છે. માતા બચપણમાં સ્નેહ અને પ્રેમથી આપણી આંગળી પકડીને ચાલતાં શિખવાડે છે. પુસ્તકાલય પણ આપણને પ્રેમ આપે છે તથા ક્રમિક બૌદ્ધિક વિકાસ દ્વારા પ્રગતિના ઊંચા શિખર પર લઈ જાય છે.

પુસ્તકાલયો સાચા અર્થમાં જ્ઞાનમંદિરો છે જ્યાં મૂર્તિઓની પૂજા થતી નથી પરંતુ જ્ઞાનમંદિરના રૂપમાં વિચારોની પૂજા થાય છે. જ્ઞાનવાચ્ય છુ ભક્તો પુસ્તકાલયોમાં જઈને પોતાના વિચારોની દુનિયામાં ખોવાઈ જાય છે અને સાચું આત્મિક સુખ મેળવે છે. જ્ઞાનદેવતાની પૂજા અર્ચના કરીને આત્મસુખની જેટલી અનુભૂતિ અહીં થઈ શકે છે તેટલી બીજે ક્યાંય પણ થઈ શકતી નથી.

સામાજિક ક્રાન્તિની ભૂમિકા પુસ્તકાલયોની પૃષ્ઠભૂમિમાં તૈયાર કરવામાં આવે છે. રાષ્ટ્રપ્રેમ, વિશ્વપ્રેમ તેમજ સામાજિક ચેતનાના પુનઃજાગરણમાં નવચેતનાનો સમાવેશ પુસ્તકાલયોના માધ્યમ દ્વારા જ થાય છે. દેશ તેમજ માનવ જીવનનું સાચું ચિત્ર અહીં જોવા મળે છે. વિવેકાનંદ, ગાંધી, વિનોબા, ગોલવકર, સ્વામી દયાનંદ, તુલસી, દાદુ, મીરા, કબીર, સમર્થ ગુરુ રામદાસ જેવા ઉચ્ચકોટિના મહામાનવોને મેળવવામાં અને વાર્તાલાપ કરાવવામાં પુસ્તકાલયોનો ફાળો છે. ગેટે, શેક્સપિયર, ગોર્કી, શૈલી જેવા પશ્ચિમના લેખકો તેમજ જયશંકર પ્રસાદ, પ્રેમચન્દ, મહાદેવીવર્મા, નિરાલા જેવા લેખકો આત્મીયજન લાગે છે.

પુસ્તકાલયનું મહત્ત્વ ધ્યાનમાં લેતાં તેનું પ્રત્યેક ઘરમાં સ્થાપન કરવું જોઈએ. પોતાની જ્ઞાનસુધાની ભૂમિ તથા આત્મસંતોષની પ્રાપ્તિ માટે પુસ્તકાલયોને જીવનનું મહત્ત્વનું અંગ બનાવવું જોઈએ. પૂજ્ય ગુરુદેવના મારફત લખાયેલ સાહિત્યમાં તેમનો પ્રાણપ્રવાહ છે કે જેના દ્વારા જીવનની કોઈ પણ સમસ્યાનો ઉકેલ શોધી શકાય છે. તેમણે પ્રત્યેક પળ અને ક્ષણ વિશ્વને નવી દિશાધારા આપનાર સાહિત્ય સર્જનમાં વીતાવેલ છે. આથી પરિજનો, આત્મીયજનો તેમજ આ અભિયાનની સાથે જોડાયેલ સ્નેહી કુટુંબીજનોના ઘરમાં પૂજ્યવર દ્વારા સર્જિત સાહિત્ય અવશ્ય હોવું જોઈએ.

□ બાળકો પ્રતિભાશાળી કેવી રીતે બને ? □

વાલીઓની હમેશા એક ફરિયાદ હોય છે કે બાળક ઘણું તોફાની છે, તેને કેવી રીતે સુધારવું ? બાળકની ઉદ્વેગતા મા-બાપ માટે ચિંતાનો વિષય બની શકે છે, પણ આધુનિક શોધો દ્વારા આ વિશે જે તથ્યો જાણવા મળ્યા છે, તે મુજબ હવે એવા બાળકોથી ચિંતિત થવાની બિલકુલ જરૂર નથી. જો તે તોફાની છે તો એ માની શકાય કે તે પ્રતિભાવાન હશે અને કોઈને કોઈ ક્ષેત્રમાં અસાધારણ પ્રતિભા સંપન્ન પણ હશે. એ વાત બીજી છે કે તેની તે પ્રતિભાને ઓળખવી વાલી કે શિક્ષક માટે સરળ ન હોય, પણ સંશોધનોના તારણો એ બતાવે છે કે આવા બાળકો બુદ્ધિના માલિક હોય છે.

કેટલાય પ્રકરણોમાં જોવામાં આવ્યું છે કે આવા વિદ્યાર્થીઓ ભણવા-લખવામાં તો સામાન્ય હોય છે પણ બીજા ક્ષેત્રોમાં અસાધારણ સાબિત થાય છે. આવા જ એક વૈજ્ઞાનિક ઓસ્ટ્રેલિયાના ડોનાલ્ડ કિંશરમેન હતા. બાળપણમાં તેના ખરાબ અને ઉદ્વેગ આચરણથી પરેશાન થઈને સ્કૂલના આચાર્યએ પહેલાં તો મા-બાપને કેટલીય ચેતવણી આપી કે ડોનાલ્ડ ભણવાની જગ્યાએ મોજ-મસ્તી અને માર-પીટમાં વધારે જોડાયેલો રહે છે. શાળામાં જે ભણાવવામાં આવે છે તે તરફ ધ્યાન નથી આપતો. સારું તો એ છે કે તમો જાતે જ તેને સમજાવો. સંભવ છે કે તેનું ધ્યાન ભણવા તરફ લાગે અને તે નિયમિત રૂપે શાળાએ આવવા લાગે. ભણવાથી તેની બુદ્ધિ વિકસિત થશે, તર્ક શક્તિ પેદા થશે અને અસામાન્ય નહીં તો સામાન્ય સ્તરના વિદ્યાર્થીઓની સ્થિતિમાં કદાચ આવી જાય. આચાર્યનો આ આશયનો ફરિયાદ કરતો પત્ર પિતા પાસે આવ્યો તો તેમને નવાઈ લાગી. વિચારવા લાગ્યા જે બાળક પસ્તીના ટૂકડામાંથી હવાઈ જહાજનું મોડલ અને ટેલીફોન જેવા યંત્રની આકૃતિ બનાવી શકે છે તે બુદ્ધિ વગરનો કેવી રીતે હોઈ શકે ? જરૂર શિક્ષકોમાં

બાળક તરફ કોઈને કોઈ ભ્રમ પેદા થયો છે જેને તે સમજી શકતા નથી.

બાળકને જ્યારે આ સંદર્ભે પૂછપરછ કરવામાં આવી તો તેણે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં તેનો સ્વીકાર કર્યો કે શાળામાં જવાની તેની કોઈ જ ઈચ્છા નથી, તેને તે વિષયો તરફ પણ કોઈ આકર્ષણ નથી કે જેનું શિક્ષણ ત્યાં આપવામાં આવે છે. ખરેખર હું કંઈક બનવા અને સંશોધન કરવા માંગુ છું. શાળામાં તે બાબતે કશું જ કહેવામાં કે બતાવવામાં આવતું નથી અને કંઈક કરવાની તક આપવામાં આવતી નથી તેથી વિદ્યાલય જવાને બદલે ઘેર રહીને જ કંઈક યાંત્રિક નિર્માણ કરીશ. પાઠશાળામાં જેટલું જાણવાનું અને શીખવાનું હતું તે બધું શીખી લીધું હવે તેની જરૂર નથી.

પુત્રના આ આગ્રહ આગળ મા-બાપે નમવું પડ્યું. બાળકે જે જે વસ્તુઓ માંગી હતી તે લાવી આપવામાં આવી. આ રીતે ડોનાલ્ડની પ્રયોગશાળા સ્થપાઈ ગઈ. દિવસે બે-ત્રણ કલાક મા-બાપ પાસેથી ઔપચારિક શિક્ષણ મેળવી બાકીનો સમય તે પોતાના સંશોધનમાં વિતાવતો. તેના શરૂઆતના કાર્યો જોઈને મા-બાપ પણ પ્રોત્સાહિત કરતા. આ રીતે ધીરે-ધીરે તે નાના-નાના યંત્રો-ઉપકરણો બનાવવા લાગ્યો. ત્યારબાદ તેણે અનેક એવા સાધનો બનાવ્યા જે વિજ્ઞાન માટે વરદાન સિદ્ધ થયા. આજે બધા જાણે કે ત્યારે જો ડોનાલ્ડને પ્રોત્સાહન ન મળ્યું હોત, તેની રુચિની ઉપેક્ષા કરવામાં આવી હોત તો વિજ્ઞાનજગત એક પ્રતિભાશાળી વૈજ્ઞાનિકથી વંચિત રહી જાત.

એ સાચું છે કે પ્રતિભાની પરખ ન હોવાને કારણે વિશ્વ એવી કેટલીય વિભૂતિઓ ખોઈ નાંખે છે, તેની જો સમયપહેલાં ઓળખ થઈ હોય તો દુનિયાનો ઇતિહાસ આજે કંઈક જુદો જ હોત. આ તથ્યોને ધ્યાનમાં રાખીને રશિયામાં દરેક જગ્યાએ

એવી શાળાઓ સ્થાપવામાં આવી છે જ્યાં પ્રારંભિક કાળમાં જ બાળકોની રુચિ અને મનોવૃત્તિ વિશે જાણી શકાય. આ પાઠશાળાઓને વિદ્યાલય ના કહેતાં કૌતુક સ્થળો કહેવા વધારે ઉપયુક્ત હશે, કારણ કે ત્યાં તેમને કશું ભણાવવા કે શીખવવામાં નથી આવતું પણ એક એવા કમરામાં છોડી દેવામાં આવે છે જ્યાં વિવિધ પ્રકારના સાધનો તથા કાગળ, નાના લોખંડના યંત્રો, હળ-બળદના નાનકડા મોડેલ, જાતે ચાલતા-ફરતા રમકડા, નાયતી ઢાંગલીઓ તેમજ બીજા એવા જ નાના ઉપકરણો રાખેલા હોય છે. બાળક જેની સાથે વધારે ચાળા કરે છે, જેને વધારે પસંદ કરે છે અને જે તરફ વધારે આકર્ષિત થાય છે ત્યાં તેની મૂળભૂત રુચિ માની લેવામાં આવે છે અને મોટા થયા પછી તે ક્ષેત્રનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. આ ક્રમમાં અત્યાર સુધીના પરિણામ પણ ઉત્સાહપ્રેરક રહ્યા છે. આ વિલક્ષણ પ્રકારની પ્રતિભા તપાસમાંથી પસાર થયા પછી બાળક તે ક્ષેત્રના બીજા તેવા બાળકો કરતાં વધારે પ્રવીણ અને પારંગત જોવામાં આવ્યા, કે જેઓ આવી તપાસમાંથી પસાર થયા ન હતા. આ પ્રકારનું વિસ્તૃત વિવરણ સને ૧૯૯૧માં રશિયામાં પ્રકાશિત થતું મેગેઝીન 'સ્પૂતનિક'માં પ્રકાશિત થયું હતું.

મનોવૈજ્ઞાનિકોએ તોફાની બાળકોમાં તપાસ વખતે કેટલીય વિશેષતાઓ જોઈ, તેમાંની પ્રથમ છે તેની તીક્ષ્ણ-પ્રખર યાદશક્તિ. તે મુજબ એવા વિદ્યાર્થી કોઈ વાતને એક વખત સાંભળી કે વાંચી લે છે તો બીજી વખતે તેને યાદ કરાવવાની જરૂર પડતી નથી. તે સિવાયની તેની વાતો વજનદાર અને રહસ્યમયી હોય છે. તે જે કંઈ બોલે છે તે તર્કપૂર્ણ તેમજ તથ્યપૂર્ણ હોય છે. તેનામાં જિજ્ઞાસાની પ્રવૃત્તિ હોય છે. કલ્પનાની શક્તિ હોય છે. ભાવને ઓળખવાની ક્ષમતા તેમજ નેતાગીરીની યોગ્યતા હોય છે. તે એવા અનેક પ્રશ્નો ઊભા કરી શકે છે જેના સાચા જવાબો આપવા મોટા-મોટા માટે પણ મશ્કેલ બની જાય છે. તે શારીરિક, માનસિક,

સામાજિક તેમજ ભાવનાત્મક ક્ષેત્રમાં સામાન્ય બાળકોની સરખામણીમાં વધારે શ્રેષ્ઠ તથા વધારે સફળ હોય છે. વધારામાં તે તીવ્ર બુદ્ધિશાળી હોય છે

ખરેખર પ્રતિભા અથવા બુદ્ધિનો અર્થ ઊંચા પ્રકારની બુદ્ધિ પ્રાપ્તિ (આઈ. ક્યૂ.) કરવામાં આવે છે અને લાંબા સમયથી તે પ્રતિભાનો પર્યાયવાચી બની રહ્યો, પરંતુ મનોવૈજ્ઞાનિકો કહે છે કે 'પ્રતિભા', એક અનેક અર્થવાળો શબ્દ છે, જેનો મતલબ ફક્ત શૈક્ષણિક યોગ્યતા સુધી મર્યાદિત ન માનવો જોઈએ તેમની માન્યતા મુજબ એક અભણ ટેકનીશિયન કે મશીનમેન પણ 'પ્રતિભાશાળી' હોઈ શકે છે. એ વાત બીજી છે કે તેની 'પ્રતિભા' યાંત્રિક ક્ષેત્રની દિશામાં વિકસિત થઈ હોય. આ રીતે બીજી દિશામાં રુચિ રાખનારા લોકો વાણિજ્ય, વ્યાપાર, સિલાઈ, ગાયક ગીત વાદક, નૃત્ય, અભિનય, ઘરકામ, વાતચીત વ્યવહાર કુશળતા જેવા બીજા ક્ષેત્રોમાં પારંગત થઈ શકે છે. તપાસ વખતે એ જોવામાં પણ આવ્યું કે જે બાળક ભણવામાં અસફળ હોય છે તે બીજા કેટલાય ક્ષેત્રોમાં અદ્ભુત પ્રતિભાનું પ્રદર્શન કરે છે. માટે આવી પરિસ્થિતિમાં તેને પ્રતિભાવાન હોવ બિનજરૂરી કે અનુચિત નહીં ગણાય. અનેક અવસરોએ એવા પ્રસંગો પણ સામે આવ્યા છે જેમા બાળકને મુર્ખ કહેવામાં આવે કે પ્રતિભાવન, એવું અનિર્ણાયક સ્થિતિ પેદા થઈ જાય છે, કારણ કે અ વિષયોમાં જ્યારે બાળક પાસે સામાન્ય વસ્તુએ જોડવાનું કે અર્થઘટન કરવાનું કહેવામાં આવે તે તેઓ આજુબાજુ જોવા લાગે છે, પરંતુ તેની ઉમર અને સ્તરના હિસાબે તેને અનેક ગણા વધારે મુશ્કેલ સવાલો પૂવછમાં આવે છે ત્યારે તેના જવાબો સારું સફળતાપૂર્વક આપે છે. એવું જ એક બાળક થોડા વર્ષ પહેલાં પેરિસમાં પ્રકાશમાં આવ્યું. લોરેન્સ નામના આ છોકરાની ઉમર ત્યારે પંદર વર્ષની હતી પોતાના કરતાં ઊંચી કક્ષાના પ્રશ્નો તે સહેલાઈથી ઉકેલી શકતો હતો, પણ સામાન્ય પ્રશ્નો પૂછતા તેને પરસેવો થવા લાગતો. આને કારણે લોકો તેને 'પ્રતિભાવાન મૂર્ખ'ના નામે બોલાવવા લાગ્યા.

એ સત્ય છે કે દરેક બાળકમાં અલગ-અલગ પ્રતિભા માટે જવાબદાર મગજના ભાગ સમાન રૂપે વિકસિત નથી થતા. કોઈનો કલાવાળો ભાગ, કોઈનો સાહિત્યવાળો, કોઈનો સંગીતનો, તો કોઈનો ગાયનવાળો ભાગ વિકસિત થાય છે. આટલું હોવા છતાં તેને હોશીયાર ન કહેવો 'પ્રતિભા' શબ્દના અર્થને મર્યાદિત કરવા જેવું થશે. ખરેખર આ શબ્દ સંસ્કૃતના 'મિદ્' ધાતુ શબ્દથી ઉત્પન્ન થયો છે, જેનો અર્થ થાય છે વિદ્યુત. વીજળી તો સમગ્ર શરીરમાં સમાયેલી છે પણ તે વિદ્યુત વિશેષ રૂપે પ્રભાવિત-ઉત્તેજિત કરવા લાગે છે તો તેનાથી વ્યક્તિમાં સંદર્ભિત વિભૂતિઓ જાગવા લાગે છે અને મનુષ્ય બીજા ક્ષેત્રોમાં સાધારણ જેવો દેખાય છે છતાં પણ બીજા ક્ષેત્રોમાં પ્રગતિનો પરિચય આપે છે. આ દૃષ્ટિએ પ્રતિભાના ક્ષેત્રોમાં તે બધા લોકો આવે છે જે ભણવા-લખવામાં ઠોઠ હોવા છતાં પણ બીજા કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં તીવ્ર બુદ્ધિશાળી છે.

વાલીની ફરજ છે કે બાળકમાં કેવા પ્રકારની

ક્ષમતા-યોગ્યતા સમાયેલી છે તે નક્કી કરવું. જો સૂક્ષ્મતાપૂર્વક અધ્યયન કરતા રહેવામાં આવે તો બાળકની જિજ્ઞાસાવૃત્તિ કઈ તરફ છે તેની ખબર મેળવવી એ કોઈ મુશ્કેલ કામ નથી. આટલું જાણી લીધા પછી તે દિશામાં તેને પ્રોત્સાહન આપી પ્રતિભાશાળી બનાવી શકાય છે. પણ આજના મા-બાપ ભણવામાં બાળકની અસક્ષ્ણતાઓને જોતાં જ તેને મુર્ખ માની લેવાની ભૂલ કરી બેસે છે અને એટલા માત્રથી તેને દરેક ક્ષેત્રમાંથી અયોગ્ય જાહેર કરી દેવામાં આવે છે, વાસ્તવમાં એવું કંઈ હોતું નથી.

નટખટપણા વિશે સંશોધન કરનાર વૈજ્ઞાનિકોનું કહેવું છે કે એ પ્રતિભાશાળી હોવાનું સંભવિત લક્ષણ હોઈ શકે છે, તેથી જે તોફાની બાળક છે તેના વિશે તરત જ કોઈ માન્યતા બનાવી લેવી જોઈએ નહીં. ઘણા મહાપુરુષો બાળપણમાં જ ઉદ્દંડ હતા, પણ અધ્યાત્મની ઉચ્ચાઈઓને તેઓ પામી શક્યા, એ પણ એક સત્ય છે. આપણે દરેકની મગજને લગતી ચેતનાત્મક પ્રતિભાનો વિકાસ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

એક સસલું ઘણું ભલું હતું. તેણે ઘણા પ્રાણીઓની સાથે મિત્રતા કરી અને આશા રાખી કે સમય આવ્યે મારા કામમાં આવશે. એક દિવસ શિકારી કૂતરાઓએ તેનો પીછો કર્યો. તે દોડીને ગાયની પાસે પહોંચી ગયું અને કહ્યું, "તમે મારા મિત્ર છો, કૃપા કરીને તમારા અણીદાર શીંગડા વડે આ કૂતરાઓને મારી નાંખો." ગાયે ઉપેક્ષાપૂર્વક કહ્યું, "મારે ઘેર જવાનો સમય થઈ ગયો. બરચાં રાહ જોઈ રહ્યા હશે. હવે હું રોકાઈ ન શકું." ત્યારે તે ઘોડાની પાસે ગયું અને કહ્યું, "મિત્ર ઘોડા ! મને તારી પીઠ પર બેસાડીને આ કૂતરાઓથી બચાવી લે." ઘોડાએ કહ્યું, "હું બેસવાનું ભૂલી ગયો છું તું મારી ઊંચી પીઠ પર કેવી રીતે ચઢી શકીશ ?" હવે તે ગઘેડા પાસે ગયું અને કહ્યું, "ભાઈ, હું મુસીબતમાં છું, તમે લાત મારવામાં પ્રસિદ્ધ છો, આ કૂતરાઓને લાત મારીને ભગાડી દો. ગઘેડાએ કહ્યું, "ઘેર પહોંચવામાં મોડું થવાથી મારો માલિક મને મારશે. હવે તો ઘેર જઈ રહ્યો છું. આ કામ કોઈ નવરાશના સમયે કરી લેજે." હવે તે બકરી પાસે ગયું અને તેને પણ તે જ પ્રાર્થના કરી. બકરીએ કહ્યું, "અહીંથી જલ્દી ભાગી જા, હું પણ મુસીબતમાં ફસાઈ જઈશ." ત્યારે સસલાને સમજાયું કે બીજાઓ પર આશરો રાખવાથી નહીં પોતાના સ્વબળે જ પોતાની મુસીબત પાર પડે છે, ત્યારે તે ખૂબ ઝડપથી દોડ્યું અને એક ગાઢ ઝાડીમાં છૂપાઈ જઈને પોતાના પ્રાણ બચાવ્યા.

ખરેખર, ખોટા મિત્રો ખરાબ સમય આવે ત્યારે સાથ છોડી બેસે છે. બીજાઓ પર આશરો રાખવામાં જોખમ છે. પોતાના સ્વબળે જ પોતાની સમસ્યાઓનો સામનો કરવો જોઈએ.

શ્રમ જ નહીં, વિશ્રામ પણ

શ્રમની ઉપયોગીતા ઉપર શંકા લાવી શકાય તેમ નથી, તે ખૂબ જ ઉપયોગી છે. શારીરિક અંગોનું હલનચલન, લોહી સંચારમાં ક્રિયાશીલતા તથા પાચન અંગોને મજબૂત બનાવી રાખવા માટે પરિશ્રમ ખૂબ જ મહત્વનો છે. તેમાં આળસ કરવાથી સ્વાસ્થ્ય બગડે છે. શક્તિ ક્ષીણ બને છે અને સ્ફૂર્તિ ચાલી જાય છે. આળસ અને પ્રમાદથી જીવનનો કોઈ પણ ભાગ પ્રભાવિત થયા વગર રહેતો નથી. તેનાથી શારીરિક શક્તિઓ શિથિલ પડી જાય છે, મનોબળ હણાય છે અને વ્યક્તિનું પોતાનું તથા સમાજનું ગૌરવ નાશ પામે છે. સાચે જ પરિશ્રમ જીવનનો પ્રકરણ છે જેથી મનુષ્ય સરળતાપૂર્વક પોતાની વિકાસ યાત્રા પૂરી કરી લે છે.

પરંતુ તેનું બીજું પાસું પણ છે. તે એ છે કે નિરંતર પરિશ્રમ કરતા રહેવાથી શારીરિક શક્તિનો એક નિશ્ચિત ભાગ ખર્ચાઈ જાય છે. તેનાથી શિથિલતા આવી જાય છે અને શરીર તૂટવા લાગે છે. કુદરતી રૂપે પુનઃ જીવનશક્તિ મેળવવા માટે પ્રકૃતિ પોતે જ આપણને વિશ્રામ માટે મજબૂર કરે છે. શ્રમ પછી વિશ્રામની એટલા માટે ખૂબ જરૂરિયાત છે. દિવસ પછી રાત, જીવન અને મરણનો ક્રમ આ સિદ્ધાંત ઉપર આધારિત છે કે વધારે પરિશ્રમથી ઉપનન્ન થકાવટને દૂર કરી આગળના દિવસે જીવન માટે જરૂરી-યોગ્ય શક્તિ-સજીવતા મેળવી લેવામાં આવે. શ્રમનો વિશ્રામ સાથે એવો જ સંબંધ છે. સંયમી જીવનનો આધાર એ છે કે આપણે પરિશ્રમ તો કરીએ પરંતુ વિશ્રામ કરવાને પણ ભૂલીએ નહીં. તેનાથી શક્તિ અને શાંતિ મળે છે.

મોટા-મોટા મશીનોને પણ નિશ્ચિત સમય પછી વિશ્રામ આપવો પડે છે. અઠવાડિયામાં એક દિવસ રવિવારનો વિશ્રામ એટલા માટે આપવામાં આવે છે કે બાકીના છ દિવસ સુધી જે શરીર શિથિલ થતું રહ્યું, માનસિક તણાવ પેદા થયો, શક્તિ ખોઈ, તેને એક દિવસ સંપૂર્ણ વિશ્રામ આપીને ફરીથી ઠીક કરી લેવાય. દરેક શ્રમયુક્ત કાર્યથી શરીરનો કોઈને કોઈ થોડોક અંશ અવશ્ય ક્ષય પામે છે. તેને ફરીથી મેળવવા માટે જ આ ફૂરસદ આપવાની પદ્ધતિ ચલાવવામાં આવે છે. તેનાથી ખોયેલી કાબંલિયત, શક્તિ તેમજ યોગ્યતા

સહેલાઈથી પૂરી થઈ જાય છે. આ રીતે વિશ્રામમ વેલિતાવેલો સમય ક્યારેક નિરર્થક નથી જતો, પરંતુ આગળ માટે શક્તિ એકઠી કરી લેવાય છે.

માનવ-જીવનમાં એવો સુયોગ મળવો સરળ નથી. આ યુગમાં તો આ સમસ્યા એથી પણ વધારે જટિલ સ્વરૂપ ધારણ કરી ચૂકી છે. આજનું પરિસ્થિતિમાં જરૂરિયાતો એટલી બધી વધી ગઈ છે કે તેને મેળવવામાથી માણસને નવરાશ નથી મળતી અભાવ અને ગરીબી, લોભ અને પ્રભુત્વ-અહંકારનું મહત્વાકાંક્ષાઓને કારણે લોકોમાં મોટી બેચેની થતી રહે છે. બધા ઉતાવળા બનીને આ નિયંત્રિત કામના અં પાછળ ખરાબ રીતે પાગલ થઈ રહ્યા છે. તેનું મનુષ્યના સ્વાસ્થ્ય ઉપર કેટલી ખરાબ અસર થઈ છે એ કોઈનાથી છૂપાતું નથી. આઠ કલાક ઓફિસમાં કામ કરીને આવ્યા છો તો થોડીવાર માટે પણ શાંતિથી બેઠ નથી ને ટયુશન ભણાવવા ચાલ્યા. ત્યાંથી પાછા આવ્યા તો બીજા ભારે કામ કરવા લાગ્યા. હારેલું-થાકેલું શરીર કોઈ પણ રીતે મજબૂર બનીને આજ્ઞાઓ તો પૂરી કરતું રહે છે, પરંતુ આ કમ મોડે સુધી નથી ચાલી શકતો, તો કોઈ બીમારી, કમજોરી કે રોગ લઈ આવે છે અને પછી ખૂબ જ પરિશ્રમથી કમાયેલું ધન ડૉક્ટરોના પેટમાં જ સ્વાલા કરવું પડે છે. સ્વાસ્થ્યની ખરાબી થઈ અને નફામા શક્તિનું પતન થયું.

કામની વ્યસ્તતા ખરાબ નથી, પરંતુ યોગ્ય વિશ્રામ તો મળવો જોઈએ. ખરા તાપમા કઠોર પરિશ્રમ, શારીરિક શ્રમ કરવાવાળો ખેડૂત થોડી થોડી વારે કોઈ ગાઢ વૃક્ષની શીતળ છાયામાં આરામ કરી લે છે, તો ફરીથી કામ કરવાની શક્તિ મળી જાય છે એવી ટેવ પાડી શકાય છે કે ચાર કલાકના પરિશ્રમ પછી અડધા સૂઈને કે બેસીને વિશ્રામ પણ કરી લો તેથી સ્વાસ્થ્ય સ્થિર બની રહે છે.

કાર્યથી શારીરિક શક્તિનું પતન એટલું થતું નથી જેટલું ઉતાવળથી અને ચિંતાથી થાય છે. એક કહેવત છે-“માણસ કેવી રીતે મર્યો ? કામના બોજ થી ? નહીં ઉતાવળ અને ઉદ્વેગથી.” બીજાઓ કરતાં આગળ વધી જવાની સ્પર્ધાત્મક પૂર્ણ મહત્વાકાંક્ષાને કારણે માણસને એટલી ઉતાવળ અને જલદીથી કામ કરવાની ઈચ્છા

થાય છે કે તે એક જ દિવસમા બધી જરૂરિયાતોનું વધારેમાં વધારે પૂરી કરી લેવા ઈચ્છે છે. તે દોઝદોડને કારણે બિચારો અડધી ઘડી માટે પણ વિશ્રામ કરી શકતો નથી. તેનું પરિણામ થોડા જ દિવસોમાં સ્વાસ્થ્યની ખરાબી સ્વરૂપે જોવા મળે છે, તો ખરાબ રીતે પસ્તાય છે અને દુઃખી તેમજ ચિંતિત થાય છે. આખરે આ ઉતાવળમાં શું રાખ્યું છે, એ એક વિચારણીય વાત છે. આ માનસિક અસ્થિરતા ક્યારેય વિશ્રામ નથી લેવા દેતી. તેનાથી બચવામાં જ શ્રેય છે, તેનાથી સ્વાસ્થ્ય સુરક્ષિત રાખી શકાય છે.

વિશ્રામનો અર્થ એવો કોઈ દિવસ નથી થતો કે જ્યારે કામમાંથી થાકી જવાય તો બેસીને કે સૂઈ જઈને શારીરિક થાકને દૂર કરવામાં આવે, પણ મનમાં ખરાબ રીતે ખરાબ ચિંતાઓ ધૂમરાયા કરે. વિદ્વેષ, ક્રોધ, બદલો, અને હિંસાની ભાવનાઓ પેદા થતી હોય તો શારીરિક દૃષ્ટિએ વિશ્રામ કર્યો હોય છતાં પણ આરામ નહીં મળે. માનસિક બેચેનીની શરીર ઉપર ખરાબ અસર થાય છે. તેનાથી ધમનીઓ શિથિલ પડી જાય છે, લોહી ખરાબ થવા લાગે છે અને સ્વાસ્થ્ય બગડે છે.

વિશ્રામની સાર્થકતા માનસિક તણાવથી બચીને શારીરિક થાકને દૂર કરવાથી થાય છે. આ ઉદ્દેશ્ય સૂઈ જવાથી કે નિષ્ક્રિય બેસી રહેવા માત્રથી પૂરો નથી થતો. આ સમયે તે બધા સાધન, જે માનસિક થાક દૂર કરતા હોય, મનોરંજન, પ્રસન્નતા, ઉત્સાહ અને પ્રફુલ્લતા આપતા હોય, તેને પણ અપનાવવા જોઈએ જેથી શરીર અને મન બંનેને વિશ્રામ મળી જાય.

સામૂહિક સ્વરૂપે હસતા-ગાતા અને મનોરંજન કરતો ખેડૂત દિવસભર ભારે પરિશ્રમ કરતો રહે છે. સૈનિકોમાં મનો-વિનોદની આદત પડી જાય છે; જેથી તે ચોવીસ કલાક કામ કરવાની ક્ષમતા ધરાવે છે. તેનાથી ખબર પડે છે કે માનસિક વિશ્રામ, શારીરિક વિશ્રામ કરતાં પણ જરૂરી છે. સ્વાસ્થ્યને સ્થિર બનાવી રાખવા માટે આ બંનેની જરૂર છે. ડૉ. હરબર્ટ એ. રેમનનું કહેવું છે કે શારીરિક વિશ્રામનો માનસિક વિશ્રામ સાથે મેળ હોવાને કારણે જ શરીરને પૂર્ણ વિશ્રામનું સૌભાગ્ય મળે છે.

માનસિક તણાવના કારણે જોવામાં આવ્યું છે કે હમેશા લોકોને મોડે સુધી ઉઘ નથી આવતી. તેથી શરીર પથારીમાં પડ્યું હોય છે પણ તેથી વિશ્રામની જરૂરિયાત પૂરી નથી થતી. જ્યારે પણ આવી સ્થિતિ આવે તો શરીરને શિથિલ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. એવા વિચારો મનમાં વારંવાર લાવવા જોઈએ

કે-“મારા જીવનમા કોઈ સમસ્યા નથી. હું સપૂર્ણ સુખી છું, મારું ભવિષ્ય બધી પ્રકારે ઉજ્જવળ છે.” આ રીતે સુખદ વિચારોમાં મગજને ખોઈ નાંખવાથી શરીર શિથિલ થવા લાગશે અને થોડી વારમાં જ ઉઘ આવી જશે.

વિશ્રામ કરતાં પહેલાં પોતાના મનને ચિંતા વગરનું બનાવી લેવું જોઈએ. આખા શરીરને શિથિલ બનાવી આંખો બંધ કરી લેવી જોઈએ. હવે તમે શરીરના કોઈ એક જ અંગનું ચિંતન કરવાનું શરૂ કરો. તમે જોશો કે અંદરો અંદર જ તે અંગમાં ક્ષણિક ઉત્તેજના જાગશે અને તે અંગ શિથિલ પડવા લાગે છે. આ રીતે ક્રમબદ્ધ રીતે બધા જ અંગોને શિથિલ કરવાનો અભ્યાસ કરવાથી ઈચ્છા મુજબ શરીરને શિથિલ બનાવીને પૂર્ણ વિશ્રામનો આનંદ મેળવી શકવાનું સરળ બની જશે. ઉઘવા કે વિશ્રામ કરતાં પહેલાં શરીરને આ રીતે શિથિલ કરી લેવાથી સુખદ તેમજ ઉડી ઉઘ આવે છે અને તેથી શરીર શક્તિ મેળવી લે છે અને આગળ કામ કરવા માટે સજીવ થઈ ઉઠે છે.

જે રીતે વધારે પરિશ્રમથી વિશ્રામ કરવાની ઈચ્છા થાય છે તે રીતે કોઈ રોગની અવસ્થામાં પણ વિશ્રામની જરૂરિયાત હોય છે. વિશ્રામ, રોગનો એક પ્રકારનો પ્રાકૃતિક ઈલાજ છે. ડૉ. સૈમુઅલ જેકસને લખ્યું છે- “પૂર્ણ વિશ્રામ બધી બીમારીઓનો એક અચૂક ઈલાજ છે.” તેનાથી સ્નાયુ સ્નિગ્ધ થાય છે અને તેની શિથિલતા દૂર થઈ જાય છે. પરિણામે રોગ દૂર થવા લાગે છે.

વિશ્રામ સ્વાસ્થ્ય માટે ઉપયોગી જ નહીં જરૂરી પણ છે, પરંતુ તે વધારે પ્રમાણમાં ન થઈ જાય તેનું હમેશા ધ્યાન રાખવું જોઈએ. વધારે વિશ્રામનો અર્થ છે આળસ અને કામચોરી, જે વિકાસનો મહાન શત્રુ છે. આપણે આપણા શારીરિક સ્વાસ્થ્ય માટે તથા ખોયલી શક્તિ પાછી મેળવવા માટે જ વિશ્રામ કરવો જોઈએ. આ દૃષ્ટિએ તેની ઉપયોગીતા છે. ■

સમજદારી એ વાતમાં છે કે હાથમાં આવેલ કામને સમગ્ર મનોયોગ અને તત્પરતાપૂર્વક પરિપૂર્ણ કરવામાં આવે. કામને યોગ્ય રીતે પૂર્ણ કરવું એ ભવિષ્યમાં મોટા કામ કરીને સકળતા પ્રાપ્ત થવા બરાબર છે.

શક્તિનો અખૂટ સ્ત્રોત નારી

જવાબદારીનું વહન કરવા, સ્વંયને કર્તવ્યની કસોટી પર સાચું સાબિત કરવા માટે સમયે હમેશા નારીને પોકાર કર્યો છે... નારીએ પોકાર પણ સાંભળ્યો... પરંતુ આજે... ? તેઓ આવા વિચારમાં ડૂબ્યા હતા. તેમના ચિંતનની શૃંખલાનો ભંગ કરતી એક નવયુવતીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો, “નેતાજી, શું વિચારી રહ્યા છો ? હા, એ વિચારનાર બીજા કોઈ નહીં સુભાષચંદ્ર બોઝ હતા અને તે નવયુવતી હતી મદ્રાસ કોંગ્રેસની સુપ્રસિદ્ધ મહિલા કાર્યકર્તી અમ્મ સ્વામીનાથનની પુત્રી લક્ષ્મી એસ. સ્વામીનાથન પ્રશ્ને તેમનું મૌન તોડ્યું, “દેશની અડધી વસ્તી વિશે વિચાર કરી રહ્યો હતો ?” “શું?”

“નારીને કોમળતાની મૂર્તિ માનવામાં આવે છે, પરંતુ તેનું કર્તવ્ય મુશ્કેલ હોય છે. આજે બંધનોમાં જકડાયેલ ભારતની આત્મા તેની પાસે સંઘર્ષની અપેક્ષા રાખે છે. તે પણ એકલાની પરંતુ સામુહિક. સમય તેની શ્રેષ્ઠતા ઈચ્છે છે. કર્તવ્યનો યજ્ઞકુંડ તેના સર્વસ્વની આહુતિ ઈચ્છે છે. શું તેને પૂર્ણ કરી શકીશ?”

“કેમ નહીં ?”

“તું સમજતી નથી. નારીના માથા પર એક મોટું કલંક છે કે તે ઈર્ષ્યાળુ છે. સંગઠિત થઈને તે કશું કરી શકતી નથી. પરસ્પરની ઈર્ષ્યા અને સંગઠિત પ્રયત્ન બંને પરસ્પર વિરોધી છે અને કોઈ પણ મહાન કાર્ય સંગઠન સિવાય શક્ય નથી.”

“સ્ત્રી માનવીય સંવેદનાઓનો ભંડાર હોવાને લીધે કોમળ છે. માત્ર આને ધ્યાનમાં લેવાને લીધે તેને ઓળખવામાં ભૂલ કરી છે. પરંતુ આ તો તેનું એક પાસું છે. જે બીજા સાથે મળીને સર્વાંગિણ બને છે અને તે છે... અનિચ્છનીયતોની સામે સંઘર્ષની કઠોરતા. હવે વાત રહી ઈર્ષ્યાળુ હોવાની... પરંતુ આ તો ભ્રમ છે. સ્વંયના અસ્તિત્વનું વિસર્જન, કરવું જેનો સ્વભાવ છે તેને ઈર્ષ્યાળુ સમજવું તે ભ્રમ નહીં તો બીજું શું છે ?” તેમનો ઉત્તર હતો.

“તો તેને સાબિત કરી શકીશ ?”

“જી હાં !” તેણે મક્કમ અવાજે કહ્યું અને તે નવયુવતી લક્ષ્મી એસ. સ્વામીનાથન પોતાનું વચન પૂર્ણ કરવા માટે કટિબદ્ધ થઈ. તેણે પોતાના પ્રયત્નો દ્વારા નારીના અંતરમાં છુપાયેલી વિભૂતિઓને પ્રગટાવવાનો આરંભ કર્યો. સ્ત્રીઓ પાસે જઈને કહેતી, “સ્વંયને ઓળખો, જાગો, આગળ વધો સંઘર્ષના માર્ગ પર.”

તેનો સંદેશ સાંભળીને નારીના કદમ ચિપડયા

અને સંઘર્ષના માર્ગ પર આગળ વધ્યા. એક પછી એક અનેક એમ ૧૭૫ નારીઓ એકઠી થઈ. ધીરે ધીરે તે સંખ્યા વધીને દોઢ હજાર થઈ ગઈ. તેની કમાન્ડિંગ અફસર બની લેફ્ટનન્ટ કર્નલ લક્ષ્મી.

સ્વયની પ્રામાણિકતા સાબિત કરવાનું એક જ સાધન છે કર્તવ્યનિષ્ઠા. તેનું સંગઠિત સ્વરૂપ ત્યારે સફળ થાય છે જ્યારે જરૂરિયાતોનો ઉપયોગ ઓછામાં ઓછો કરવામાં આવે અને મહત્વાકાંક્ષાઓને પગલે કચડીને ફેંકી દેવામાં આવે. લક્ષ્મીમાં આ ગુણો ભરપૂર હતા. તે દિવસોમાં તે બર્મામાં હતી. સંગઠન પાસે સાધનોનો અભાવ હતો. લોટની થોડી જ ગુણો વધી હતી. રોટલીઓ બનાવી અને વહેંચી દીધી. બધાને એક એક રોટલી મળી અને ગમે તેમ કરીને પાણી સાથે ઓગાળીને પેટની આગ શાત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. બધા જમી રહ્યા પછી તેણે ખાવાનું શરૂ કર્યું. હજુ રોટલીની એક કોર તોડી હતી ત્યાં એક જણે તેની સામે લાલચભરી નજરે જોયું. લક્ષ્મી તેના મનોભાવ સમજી ગઈ. તેને એક બાજુ લઈ જઈને પોતાની રોટલી આપી દીધી. લાખ મનાઈ કરવા છતાંય તેને આખી રોટલી ખવડાવી દીધી, લક્ષ્મીએ પાણી પીને સંતોષ માન્યો.

ત્યાર પછી આ પ્રસંગનું પુનરાવર્તન થતું ત્યારે તે કહ્યા કરતી કે આનું નામ છે તપ. સંઘર્ષનો હેતુ લગ્ન-ઝગડો નથી પરંતુ માનવીય મૂલ્યોની પ્રતિષ્ઠાનો છે અને સંવેદનાઓના પ્રસાર માટે કરેલો પ્રયાસ છે.

તે આ અર્થમાં તપસ્વિની હતી અને તેણે સાચો લોક વિશ્વાસ પ્રાપ્ત કર્યો. નેતાજીએ તેને રાષ્ટ્રીય ચેતના દ્વારા નારી શક્તિને સંગઠિત કરવાનું એક જ કામ સોંપ્યું હતું. એના માટે ગીતાના જ શ્લોક “ઉદ્વેદાંત્મનાત્મન નાત્મનાં વસાદયેત”નો અર્થ પોતાના પ્રવચનોમાં એટલી હૃદયવેદક રીતે કરતી કે તેને સાંભળનારાઓનો જુસ્સો ઉમટી પડતો. તેનો પ્રભાવ એટલો વ્યાપક થયો કે આર. એફ. મૂડી મેમ્બર ભારત સરકારને સેક્રેટરીએ મોકલાવેલ નોંધમાં કહ્યું, “રાણી ઝાંસી બેટાલિયન તથા તેની કમાંડર લક્ષ્મીથી આપણે સવિશેષ સાવધાન રહેવું પડશે.”

ગીતાની નકલો જપ્ત થવા લાગી પરંતુ તેથી શું? પ્રાણપ્રવાહ તો અન્ય કોઈ જગ્યાએથી વહી રહ્યો હતો. સંઘર્ષના બીજ કોઈ અન્ય રોપી રહ્યું હતું. જ્યાં સુધી શરીરમા શ્વાસ રહ્યો ત્યાં સુધી અવિરામ ભાવે જોડાયેલી રહી આજે તે નથી પણ અને કોની પ્રેરક છે.

“સાચી રીતે શ્વાસ લો અને સ્વસ્થ બનો”

શરીરમાં પ્રાણનો એક નાનકડો અંશ કાર્યરત છે, મોટો ભાગ તે અંતરિક્ષની હવામાં ભળેલો છે. મનુષ્યની ચારે બાજુ સૂક્ષ્મ વાતાવરણમાં પ્રાણનો દરિયો લહેરાઈ રહ્યો છે જેને ગમે તેટલા પ્રમાણમાં વિશેષ પદ્ધતિ દ્વારા ખેંચીને આપણી અંદર ભરી શકાય છે. સામાન્ય શ્વાસની પ્રક્રિયા દ્વારા જે ઓક્સિજન અંદર આવે છે તેમા પ્રાણનો એટલો જ અંશ સમાયેલો હોય છે જેથી ગમે તે રીતે શરીરનું કામકાજ ચાલતું રહે. વધારે પ્રમાણમાં મેળવવા માટે એ વૈજ્ઞાનિક વિધિ અપનાવવી પડે છે જેને યોગ સાધનાઓમાં ‘પ્રાણાયામ’ કહેવાય છે. તેનું એક નાનકડું પ્રયોજન ‘ડીપ બ્રીથિંગ’ અર્થાત્ ઊંડો શ્વાસ લેવાથી પણ પૂર્ણ થાય છે.

શરીરના અવયવો ઉપર નિયંત્રણ કરનાર અચેતન મનની દક્ષતા અને વ્યાવહારિક જીવનની સમસ્યાઓ ઉકેલવાવાળા ચેતન મગજનું બધું પોષણ મુખ્ય રૂપે શ્વાસ ઉપર જ આધાર રાખે છે. તેની ઉપેક્ષા કરીને માનસિક વિકાસની સમગ્રતા સંભવ બની ન શકે. આથી જેટલો પ્રયાસ અધ્યયન, અનુભવ, સંપર્ક દ્વારા જ્ઞાન મેળવવા માટે કરવામાં આવે છે તેટલો જ એ વાત માટે પણ કરવો જોઈએ કે શરીર અને મનની સમર્થતા-સ્વસ્થતા જાળવી રાખવાની પૃષ્ઠભૂમિ તરફ જરૂર સતર્કતા રખાતી રહે. આ કાર્ય સ્વચ્છ વાતાવરણમાં રહેવાથી અને ઊંડા શ્વાસ લેવાના અભ્યાસથી જ થઈ શકે છે.

ખરેખર શરીરનું સમગ્ર ક્રિયા સંચાલન તેના નિમિત્તે બનેલા અંગ-અવયવો દ્વારા થાય છે, પણ આ અંગ પણ મગજતંત્રના આધીન કામ કરે છે. અચેતન મનના નિયંત્રણમાં આપણું પાચનતંત્ર, લોહી સંચાલન, શ્વાસોચ્છ્વાસ, સંકોચન-વિકોચન વગેરેની જે ક્રિયાઓ થતી રહે છે જેને ‘સ્વયંસંચાલિત’ કહે છે. ચેતન મગજ કલ્પના, બુદ્ધિ, લોક વ્યવહાર મેળવી-વિકસિત કરી પોતાની બુદ્ધિ-પ્રતિભા મેળવે છે.

મગજ દ્વારા વીજ સંચાલન શરીરનું થાય છે. લોહી હૃદય દ્વારા પહોંચાડાય છે પરંતુ મગજના ક્ષેત્રમાં જે કલ્પના તરંગો ઉઠતી રહે છે, તેની ક્ષમતા બ્રહ્મરંધ્રથી ઉઠે છે. તેની આસપાસ બુદ્ધિ, વિવેચના, સૂઝબૂઝ વગેરેના પણ કેન્દ્ર છે. આખું ‘મગજ એક એવા મજબુત પટારા-ખોપરીની અંદર કેદ છે કે જ્યાં કોઈ પણ પ્રકારનું દબાણ પહોંચતું નથી. જે રીતે શરીરના અંગ પ્રત્યાંગોને વ્યાયામ દ્વારા સક્રિય બનાવવામાં આવે છે, તેવા પ્રકારનું હાથપગ પછાડનાર વ્યાયામ, મગજ માટે ન થાય. પછી તે ક્ષેત્રની ગંદકીને સાફ કરવાની નિષ્ક્રિયતામાં બદલવા અને ચેતનાત્મક આહાર ઉપલબ્ધ કરાવવાનું પ્રયોજન કેવી રીતે પૂર્ણ થાય ?

આ કાર્ય શ્વાસોચ્છ્વાસ દ્વારા થાય છે. નાકની અંદર પેસતાં જ શ્વાસ સૌથી પ્રથમ મગજમાં પ્રવેશ કરે છે. એટલા માટે તેનો સૌથી વધારે પ્રભાવ ત્યાં હોય છે. ત્યાર બાદ જ તે ફેફસાંમાં પ્રવેશ કરે છે અને ત્યાંથી સમગ્ર શરીરમાં પ્રવાહિત થાય છે. જીવકોષને લોહી, પવન અને વિદ્યુત આ ત્રણની જ જરૂર પડે છે. તેની પૂર્તિ જેટલી સારી રીતે થાય છે, તેના ગુણાંકમાં ઘટકો સજીવ થાય છે, સુદૃઢ રહે છે અને પોતાની નિશ્ચિત કાર્ય-પ્રવૃત્તિ સારી રીતે કરી શકે છે. આ ત્રણમાંથી એક પણ વસ્તુની ઉણપ વર્તાય તો શરીર દુર્બળ, નિસ્તેજ અને બીમાર રહેવા લાગે છે. એટલા માટે જરૂરી છે કે ઘટકોનો જરૂરી પૂરવઠો રોકાય નહીં અને તેની સ્થિતિ સમર્થતા સંપન્ન બની રહે.

આ માટે લોહીને શુદ્ધ અને જરૂરી જથ્થામાં શરીરની અંદર જાળવી રાખવા માટે ભોજનની અને તેને પચાવવા માટે મહેનતની ઉચિત વ્યવસ્થા હોવી જોઈએ. બીજી જરૂરિયાતની પૂર્તિ માટે શ્વાસ ઉપર નહીં. ઊંડો લેવો જોઈએ જેથી તેનો વેગ અને પ્રમાણ ફેફસાં તથા જીવકોષને યોગ્ય પ્રમાણમાં મળતો રહે. પૂર્ણ શ્વાસ લેવો જેટલો ફેફસાના સમગ્ર

વિસ્તારને સંચાલિત રાખવા જરૂરી છે તેટલો જ ઘટકોના પોષણ માટે પણ. સાથે સાથે મગજની સ્વચ્છતા અને ક્ષમતાની વાત પણ ઊંડો શ્વાસ લેવાથી જ બને છે. જો શ્વાસ ઉપર ઉપરનો જ લેવામાં આવે તો સમગ્ર શરીરને નિર્બળ બનવું પડશે. એટલા માટે શરીર વિદ્યાના વિશેષજ્ઞોએ ઊંડો શ્વાસ લેવા ઉપર ભાર મૂક્યો છે. ઊંડા શ્વાસનો અર્થ એ કે ફેફસાંથી માંડીને પેટ સુધીનો સમગ્ર ઘડ ભાગને વધારેમાં વધારે ફેલાવવો અને સંકોચાવવા. પૂરો શ્વાસ એને કહે છે.

આ ક્રમ નિયમિત રૂપે ચાલતો રહે તો કામ ચાલે, નહીંતર દોડવામાં હાંફ લાગે અને આળસમાં પડ્યા રહેવાના ઉલટા ક્રમથી કામ ન બને. તે તો ભરતીઓટ જેવી સ્થિતિ થઈ જાય છે. કામ તો નદી જેવા સામાન્ય પ્રવાહથી બને છે. તરવું અને નાવ ચલાવવાનું કામ વ્યવસ્થિત પ્રવાહથી જ બની શકે છે. એટલા માટે સંજોગો વશ ઊંડો ઉપર ઉપર શ્વાસ ચલાવવાની અવ્યવસ્થા દૂર કરી નિયમિત સ્વરૂપે ઊંડા શ્વાસ લેવાનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. આને જ શરીરશાસ્ત્રી પ્રાણાયામ કહે છે જ્યારે કે આ પ્રાણાયામનો પ્રથમ અભ્યાસ છે, જેનું અત્યાર સુધી એટલું જ મહત્ત્વ સમજી શકાયું છે અને જોર આપતા રહ્યા છે કે દરેક વ્યક્તિએ ઊંડો શ્વાસ લેવા છોડવાની આદત પાડવી જોઈએ. સાથે એ પણ ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે તે વાયુ સ્વચ્છ હોય. તે લીલોતરી અને સૂર્યપ્રકાશને અડકીને આવતો હોય. બંધ કમરામાં સડેલી હવા જેમ તેમ રીતે શરીરનું કામ તો ચલાવે છે પણ તેનાથી શક્તિ અને તાજગી નથી મળતી. આથી ખોરાકનું સમતોલન અને પાણીના સ્વચ્છ હોવાની જેમ જ શરીરમાં પ્રવેશ કરનાર વાયુની સ્વચ્છતા અને પૂર્ણતા ઉપર પણ ઉચિત ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. સામાન્ય રીતે તે તરફ ધ્યાન નથી અપાતું. શ્વાસ આપણી મરજીથી અંદર જાય છે આવે છે. તે કેવી છે ? કેટલી છે ? તેનું ધ્યાન આપવા છતાં પણ શરીરને એવું નુકસાન થાય છે જે દવાદારૂથી ભરપાઈ નથી થતું.

જીવનમાં આમ તો શરીરના બધા અંગ અવયવોનું પોતાનું આગવું મહત્ત્વ છે પણ તે બધામાં

મગજનું પોતાનું મહત્ત્વ છે. વિચારતંત્ર જ જીવનની દિશા નિર્માણ કરે છે. ગુણ, કર્મ, સ્વભાવના કેન્દ્રો તે ક્ષેત્રમાં છે. એટલા માટે માનસિક પ્રવૃત્તિઓને સાચી અને યોગ્ય રાખવા માટે શ્વાસનો પૂરવઠો ઉચિત માત્રમાં પૂરો થવો જોઈએ. તેમાં ઓક્સિજનનું એટલું પ્રમાણ ઓગળેલું હોય જેટલું શરીરને સમર્થ અને તાજું બનાવવા જરૂરી હોય. શ્વાસ ઉપરનો લેવાથી ઓક્સિજનનું પ્રમાણ ઓછું પડે છે અને એક મહત્ત્વનું પોષક તત્ત્વથી વંચિત રહી જવાય છે.

ઓક્સિજનનો મોટો ભાગ હૃદય કરતાં પણ વધારે પ્રમાણમાં મગજમાં ખર્ચાય છે, કારણ કે કામ પણ સૌથી વધારે પ્રમાણમાં અને સ્તરની દૃષ્ટિએ વધારે મહત્ત્વપૂર્ણ કામ કરવું પડે છે. તેને લોહી કરતાં પણ વધારે ઓક્સિજન કે પ્રાણવાયુની જરૂર પડે છે. હૃદયના ઘબકારા ઘટી જાય તો લોહીનું વહેવાનું પણ ઘટી જાય છે જે દુર્બળતા, અશક્તિનું ચિહ્ન છે. આ રીતે ઓક્સિજનયુક્ત શ્વાસમાં જેટલી ઉણપ આવે તેટલું જ નુકસાન જીવનતંત્રને થશે. ખાસ કરીને ત્યારે કે જ્યારે તે મગજને ઓછા પ્રમાણમાં મળે અને અસ્વસ્થ હોય. તેથી મગજની ક્ષમતા ઘટે છે અને ચિંતન ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે. દિવસ ભરના કાર્યોમાં જ સમજ કામ લાગે છે. સૂક્ષ્મ ચિંતન, સમજદારી, દૂરદર્શિતા, સૂઝબૂઝ જેવી વિશેષતાઓ ઓછી પડી જાય છે.

આ સંદર્ભે ચિકિત્સા વૈજ્ઞાનિકોએ ઊંડા સંશોધનો કર્યા છે. તેમની નવી શોધો અને તારણો મુજબ શ્વાસોચ્છ્વાસ શરીરની એક એવી જટીલ પરંતુ મહત્ત્વની પ્રક્રિયા છે જે વિભિન્ન તંત્રો તેમજ તેની પ્રવૃત્તિઓ ઉપર સીધો પ્રભાવ નાંખે છે. શ્વાસ લેવાની શૈલી ઉપર પણ મોટા ભાગે સ્વાસ્થ્ય અને આરોગ્ય આધાર રાખે છે. શ્વાસોચ્છ્વાસ મગજના સ્વૈચ્છિક અને અનૈચ્છિક ક્રિયાઓ વચ્ચે સંપર્ક સૂત્ર પણ સ્થાપિત કરે છે. અન્ય શારીરિક ક્રિયાઓની માફક તેમનું નિયમન, નિયંત્રણ તો તંત્રિકા તંત્ર દ્વારા થાય છે પણ તંત્રિકા તંત્ર દ્વારા નિયંત્રણ તે સમગ્ર ક્રિયાઓમાંથી એક શ્વાસની ક્રિયા પણ એવી છે જેમાં વ્યક્તિ સ્વયં પણ પોતાનું ચેતનાત્મક નિયંત્રણ રાખી શકે તથા તેમાં વખતોવખત પરિવર્તન લાવી

શકે છે. પ્રાણાયામ પ્રક્રિયા દ્વારા આ અનેક તંત્રનું નિયંત્રણ શીખીને શરીરના બીજા તંત્રો પર પણ નિયંત્રણ મેળવી શકાય છે જેમાં મગજના તરંગતંત્ર, હૌરમોન સ્ત્રાવ, પાચન, વગેરે ક્રિયાઓ મુખ્ય છે.

શ્વસનની સામાન્ય પ્રક્રિયામાં નસકોરાના શ્વર વારંવાર બદલાતા રહે છે. જેને નાસા ચક્ર કહેવામાં આવે છે. ભારતીય અધ્યાત્મ યોગની એવી લાંબા સમયની જૂની માન્યતા છે કે ડાબા-જમણા સ્વરોની ગતિ મનુષ્યના સ્વભાવ તેમજ પ્રકૃતિને પ્રભાવિત કરે છે. શારીરિક સ્વાસ્થ્ય જ નહીં, માનસિક સમતોલન માટે પણ બંને સ્વરોનો તાલમેલ જરૂરી છે અને આ પ્રક્રિયા પ્રાણાયામ દ્વારા જ નિયંત્રિત થઈ શકે છે. પ્રાણાયામના આ ડાબા-જમણા સ્વર સિદ્ધાંતની વૈજ્ઞાનિક માન્યતાને આજના વૈજ્ઞાનિકો પણ ઉપયોગી ગણવા લાગ્યા છે. આ સંબંધે બુખારેસ્ટ-રોમાનિયાના પ્રખ્યાત ચિકિત્સા વૈજ્ઞાનિક ડૉ આઈ.એન. રિંગ તેમજ ડલહૌજી યૂનિવર્સિટી-નોવાસ્કોરિયાના પ્રસિદ્ધ મનોવૈજ્ઞાનિક રેમન્ડ કલેન તથા રોજન આરમિટેજે મહત્વપૂર્ણ શોધખોળ કરી છે. તેમનું તારણ એ છે કે શ્વાસ લેવાની પ્રક્રિયાનો મગજની ક્રિયા પ્રણાલી સાથે સીધો સંબંધ છે.

શ્વસન-શૈલી બદલાવાથી મગજની ક્રિયા પ્રણાલીમાં કેવી રીતનું પરિવર્તન થાય છે અને છેલ્લે સંપૂર્ણ ફિઝિયોલોજિકલ તેમજ સાઈકોલોજિકલ પ્રવૃત્તિ ઉપર શો પ્રભાવ પડે છે તેનો જવાબ જાણવા માટે પેસિલવાનિયાના વૈજ્ઞાનિક સંશોધન કરી રહ્યા છે. તેમનો મત છે કે વિવિધ પ્રકારની શ્વસન શૈલીઓમાં સૌથી ઉત્તમ તથા લાભકારક પ્રણાલી 'ડાયફોમેટિક' શ્વસનની છે. તેમાં શ્વસનના સમયે સ્વચ્છ નીચે આવેલી ડાયફ્રમ ઉપર જોર નંખાય છે. નવું જન્મેલું બાળક આ વિધિ દ્વારા શ્વાસ લે છે પરિણામે તેનો શારીરિક, માનસિક, વિકાસ સારી રીતે થાય છે. પણ જેમ જેમ બાળક મોટું થાય છે તેમ તેમ આ વિધિથી શ્વાસ લેવાની પ્રવૃત્તિ ઘટતી જાય છે, પરિણામે રોગ-બીમારી વધે છે.

વિખ્યાત મનોવૈજ્ઞાનિક ડૉ. એલેક્ઝેન્ડર લોવેનનું કહેવું છે કે શ્વસન જેટલું ઊંડું હોય.

ભાવનાઓ ઉપર તેટલો જ વધારે પ્રભાવ પડશે. તે પોતાની માનસોપચાર પદ્ધતિમાં શ્વાસ સંબંધી વ્યાયામના પ્રયોગ કરે છે. શ્વસન પ્રક્રિયાની ભાવનાઓ સાથે સંબંધ જાણવા માટે કેલિફોર્નિયા યુનિ. ના લેજલી પોરટર ન્યૂરોસાઈકિયેટ્રિક ઈન્સ્ટીટ્યુટમાં વિવિધ પ્રકારના પ્રયોગ-પરીક્ષણ કરવામાં આવ્યા. તેમાં સંશોધન કરનાર વૈજ્ઞાનિક જે. વી. હાર્ટ તથા વીડ ટિમ્સન્સે પોતાના પ્રયોગ પરીક્ષણોથી એ સિદ્ધ કરી દેખાડ્યું છે કે શ્વસન તથા મગજના તરંગો પરસ્પર જોડાયેલા છે. તેમણે તારણ કાઢ્યું છે કે ઊંડા શ્વસનની સ્થિતિમાં જ્યારે લોકો શિથિલ અવસ્થામાં રહે છે તો તે સમયે આલ્ફા તરંગોની અધિકતા રહે છે, પરંતુ જ્યારે વ્યક્તિ ઉપર ઉપરથી તથા ઝડપથી શ્વાસ લઈ રહેલો હોય તો તે તરંગની ન્યૂનતા જોવા મળે છે. એબડોમિનલ બ્રીથિંગમાં આલ્ફા તરંગો વધારે જોવા મળે છે. જ્યારે થૌરસિકમાં ઓછી. આ રીતે ડૉ. રુડોલ્ફ વૈલેન્સાઈને પોતાના અનેક પ્રયોગો પછી વિશ્વાસપૂર્વક જાહેર કર્યું કે શ્વસન પ્રક્રિયા મનુષ્યના માનસિક તેમજ શારીરિક દશાઓ-દશતાઓ સાથે સીધો સંબંધ રાખે છે. જો તે સાચું છે અને શ્વસન ઉપર ઐચ્છિક નિયંત્રણ સંભવ હોય તો વિવિધ પ્રકારના શારીરિક માનસિક રોગો તેમજ અવ્યવસ્થાને ઠીક કરી શકાય છે.

હારવર્ડ મેડિકલ સ્કૂલના પ્રસિદ્ધ ચિકિત્સા વૈજ્ઞાનિક ડૉ. હરવર્ટ વેન્સને પોતાની કૃતિ-"ધિ રિલેકશન રિસ્પોન્સ"માં કહ્યું છે કે મનુષ્યની ફિઝિયોલોજિકલ ક્રિયાઓમાં જે ભાવનાઓ જોડાયેલી છે, યોગ્ય શ્વસન પદ્ધતિ દ્વારા તેની ઉપર નિયંત્રણ મેળવવું સંભવ છે. ડીપ બ્રીથિંગ-ઊંડા શ્વાસ દ્વારા તો પ્રાણ સંપત્તાનું ફક્ત એક જ નાનકડું પ્રયોજન જ પૂર્ણ થાય છે પણ વિશિષ્ટ પ્રાણાયામો દ્વારા તે ક્રિયાઓ ઉપર નિયંત્રણ મુકવું પણ સંભવ છે જે ક્યારેક ચેતનાત્મક નિયંત્રણના બહારની વાત સમજવામાં આવતી. ઊંડા શ્વાસ તેમજ પ્રાણાયામનો અભ્યાસ ઘણા દિવસો પછી થઈ શકે છે, એટલે તેની પ્રત્યે ઉચિત ધ્યાન રાખવું અને તે માટે પ્રયત્નશીલ રહેવા આપણી દિનચર્યાનું આવશ્યક અંગ બનાવવું.

સમસ્યાઓનું કારણ : માણસની દુર્બુદ્ધિ

કર્મ કરવામાં માણસ સ્વતંત્ર છે પરંતુ કળ મેળવવામાં તે સૃષ્ટિના નિયમોના બંધનમાં બંધાયેલો છે. બીજા જીવો આ તદ્દયને પોતાના સ્વભાવ પ્રેરણાથી સમજીને તે પ્રકારનું આચરણ કરતા હોય છે, પણ મનુષ્ય છે જે તરત જ પરિણામ મળવામાં વિલંબ થવાને કારણે હમેશા ભૂલ કરે છે. અદૂરદર્શિતા અપનાવે છે અને તાત્કાલિક લાભ માટે આતુર બનીને એ ભૂલી જાય છે કે વિવેકશીલતાની ઉપેક્ષા કરવાથી પછીના દિવસોમાં કેવા ખરાબ પરિણામો ભોગવવા પડે છે. તે એ ભૂલ છે જેની પ્રત્યે ઉત્સાહિત બનીને મનુષ્ય ધાર્યા કરતાં વધારે ભૂલો કરે છે. પરિણામે મુંઝવણો, સમસ્યાઓ, વિપત્તિઓનો સામનો પણ તેને જ વધારે કરવો પડે છે. કોઈ સમય હતો જ્યારે મનુષ્ય પોતાના ગૌરવનો અનુભવ કરતો હતો. જીવનને વિઘાતાની સુંદર કલાકૃતિ અને વિશ્વવિકાસ માટે મળેલી સંપત્તિ સમજતો હતો. વિઘાતાના યુવરાજ હોવાના સંબંધે પોતાના ચિંતન અને કર્તવ્યને એવું બનાવતો હતો કે વ્યવસ્થા સારી થઈ જવાને કારણે કોઈને કોઈ પ્રકારની પ્રતિકૂળતાનો સામનો ના કરવો પડે.

આ સંસારમાં એટલા સાધનો છે કે જો તેને પરસ્પર વહેંચીને ઉપયોગ કરવામાં આવે તો કોઈને કોઈ પ્રકારના સંકટોનો સામનો ન કરવો પડે. પ્રાચીન કાળમાં આ પ્રકારની સદ્બુદ્ધિને અપનાવાતી હતી. કોઈ કદમ ઉઠાવતાં પહેલાં એ વિચારી લેવામાં આવતું કે તેનું આજે કે કાલે શું પરિણામ આવી શકે છે. ઔચિત્યને અપનાવવાથી જ એવો સુયોગ બની શકે છે જેને પાછળના દિવસોમાં 'સતયુગ'ના નામે ઓળખવામાં આવતો. સન્માર્ગનો રાજમાર્ગ છોડી જનારા ઉતાવળા લોકો લાંબી છલાંગ લગાવતા અને કાંટાળા જાળામાં ભટકતા રહે છે. અત્યારના દિવસોમાં આવા પ્રકારની દુર્બુદ્ધિની બોલબાલા છે. જેઓ વ્યક્તિગત સ્વાર્થને મહત્ત્વ આપે છે તેઓ ભૂલી જાય છે કે જે પગલાં ભરી રહ્યા છે તેનાથી

બીજાઓને કેવા સંકટોમાં ફસાવું પડશે. જેમને ફક્ત પોતાનું જ ધ્યાન રહે છે બીજાઓના હિતોની પરવાર કરતા નથી તેનું એ જ પરિણામ આવે છે કે સ્વાર્થ આપસમાં ટકરાય છે અને વિવિધ સમસ્યાઓ પેદા થાય છે. દૂરગામી પરિણામો ઉપર વિચાર ન કરીને જેમને તાત્કાલિક લાભ જ સર્વસ્વ જણાય છે તેઓ પક્ષીઓ અને માછલીઓની માફક જાળમાં ફસાય છે અને ચાસણી ઉપર આંખો દાબીને તૂટી પડતી માખીઓની માફક પાંખો ફસાવીને બેમોત મરે છે. દુર્બુદ્ધિનું આ ચક્ર જ્યારે અસાધારણ ગતિથી ઝડપી બને છે ત્યારે એવી મુંઝવણો પણ ઊભી થાય છે કે જેથી લોકો ત્રાસ વિપત્તિઓના જાળામાં ફસાતા જોવા મળે છે.

ક્રિયાની પ્રતિક્રિયા ઉત્પન્ન થવામાં મોટેભાગે ખૂબ જ સમય જાય છે. આને કારણે કેટલાય લોકોમાં શકા ઉત્પન્ન થાય છે કે જે કરવામાં આવ્યું છે તે મુજબ પરિણામ આવવું જરૂરી નથી. કેટલીક વખત ખરાબ કર્મ કરવાવાળા પણ તે પાપની શિક્ષાથી બચી જાય છે અને કેટલીક વખત સારા કર્મ કરવા છતાં પણ સારું પરિણામ દેખાતું નથી તેથી વિચારવામાં આવે છે કે સૃષ્ટિમાં કોઈ નિયમિત કર્મફળની વ્યવસ્થા નથી. અહીં એવું જ અંધેર ચાલે છે. આવી દશામાં સ્વેચ્છાચાર વર્તી જઈ શકાય છે અને જેમાં તાત્કાલિક લાભ જોવા મળે તેમ કરી શકાય છે. એવા લોકો ક્રિયાની પ્રતિક્રિયા ઉત્પન્ન થવામાં જે સમય લાગે છે તેની રાહ નથી જોતા અને નાસ્તિક સ્તરનો અવિશ્વાસ સ્વીકારી જે કંઈ સૂઝે છે તે તાત્કાલિક લાભને જ સર્વસ્વ માની બેસે છે. એ ભૂલાવી દેવામાં આવે છે કે બીજાથી વૃક્ષ તો નિશ્ચિત બનવાનું છે પણ તેમ થવામાં વાર લાગે જ છે. દૂધમાંથી દહી બનવામાં થોડી વાર તો લાગે જ છે. અસંયમ રાખનાર પોતાના અત્યાચારની શિક્ષા ભોગવે છે પરંતુ તેમાં પણ સમય લાગે છે. નશાબાજનું સ્વાસ્થ્ય બગડે છે અને જીવન ઘટતું

જાય છે, પણ તે બધુ તરત જ જોવા નથી મળતું. એટલે પીવાવાળા તત્કાળ કોઈ મોટું નુકસાન ન થવાનું હોય તો ભવિષ્યમાં કોઈ અનિષ્ટ થશે તેની શી ખાતરી એવી બીજી અન્ય સમજથી પોતાની ટેવ ભૂલતા નથી. વ્યસનોમાં ફસાયેલા વ્યક્તિઓ પણ એવું જ કંઈક વિચારી લે છે. જ્યારે અનાચારનું પ્રમાણ વધી જાય છે અને તેનો ઘડો ફૂટે છે ત્યારે ખબર પડે છે.

જો જુદું બાલતાં જ મોંઢામાં ચાંદા પડી જાય, ચોરી કરતાં જ હાથને લકવો મારી જાય, વ્યભિચારી વ્યક્તિ નપુંસક થઈ જાય તો કોઈનું કોઈ પ્રકારનું અનર્થ કરવાનું સાહસ કરે જ નહીં. પણ ભગવાને મનુષ્યની સમજણ અને વિવેક બુદ્ધિને જાણવા માટે કદાચ એટલે તક આપી છે કે યોગ્ય અયોગ્યનો નિર્ણય લઈ શકનાર વિવેક બુદ્ધિને જાગૃત કરે. તેનો સાચો ઉપયોગ કરીને ઔચિત્ય અપનાવે. સાચા રસ્તે ચાલે. આ પરીક્ષામાં નાપાસ થનારા લોકોને દંડ તો મળે છે પણ થોડી વાર પછી સાચી વસ્તુ સમજવાને કારણે તેને પસ્તાવો તો કરવો જ પડે છે. સાથોસાથ અદૂરદર્શિતા સ્વીકારવાની ટેવ પડી જવાથી ડગલે ને પગલે ભૂલ કરવાની અને ઠોકર ખાવાની ખરાબ દશા પણ સહન કરવી પડે છે.

બીજા પ્રાણીઓનું ભવિષ્યજ્ઞાન મર્યાદિત હોય છે. તે પ્રકૃતિ પ્રેરણાના સંકેતોને સમજીને પોતાના વર્તન ઉપર સ્વેચ્છાએ અંકુશ રાખે છે. પણ માણસ છે જે ભવિષ્યની વધારે સાર્થક અને સાચી કલ્પના કરી શકવા માટે કાબેલ છે છતાં પણ ખરાબ કાર્યોને અપનાવે છે અને વિવિધ પ્રકારના કષ્ટ સહન કરે છે. આના વિરુદ્ધ એવા લોકો પણ ઓછા નથી જે દૂરની વાત વિચારી, સમજી શકે છે અને પરિણામને ધ્યાનમાં રાખીને પોતાની વર્તમાન પ્રવૃત્તિઓનું આયોજન કરે છે. જીવન સંપત્તિનો સદ્ઉપયોગ કરીને પોતાની જાતને ધન્ય બનાવે છે અને પોતાનું અનુકરણ કરવાની તક આપીને અનેક લોકોનું ભલુ કરે છે. માણસને ઈશ્વરે જે વિવિધ પ્રકારની વિશેષતાઓ અને વિભૂતિઓ આપી છે તેમાંની એક એ પણ છે કે તે ક્રિયાની પ્રતિક્રિયાનું અનુમાન લગાવી શકે અને અનિષ્ટોથી બચીને સુખ-શાંતિથી જીવન જીવી શકે.

અત્યારના સમયમાં સ્નેહ, સદ્ભાવ, સહકાર, સદાચારની ઉણપ હોવાથી મનુષ્યનો વ્યવહાર એવો વિચિત્ર બની ગયો છે જેમાં શોખણ જ મુખ્ય જોવા મળે છે. સહયોગના આધાર ઉપર તો પરસ્પર હિત સાધવાની પ્રક્રિયા ચાલતી રહી શકે છે, પરંતુ જ્યાં વ્યક્તિવાદની લેવડદેવડ જ સર્વસ્વ હોય ત્યાં સમજમાં નથી આવતું કે મર્યાદિત સ્વાર્થ અપનાવી લેવાથી બીજાઓના અધિકારોને નુકસાન પહોંચે છે કે નહીં? આ સ્થિતિ એવી છે જેમાં બીજાના કષ્ટ, સંકટ અને અહિત તરફ ધ્યાન જતું જ નથી, ફક્ત પોતાનો લાભ જ સૂઝે છે. અનાચાર, અત્યાચાર, શોખણ, અપહરણ પીડાના મૂળમાં આ વૃત્તિ જ કામ કરે છે. સંકોચ વગર અધમ કામ કરવાવાળા તે જ હોય છે જેમને બીજાઓ તરફ કોઈ સહાનુભૂતિ નથી હોતી. પોતાના થોડાક લાભ માટે બીજાઓ ઉપર પહાડ જેટલું સંકટ આપી બેસે છે. આ અનર્થ મૂલક પ્રવૃત્તિની માનવધર્મના આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ વાળી ભાવસંવેદનાને જ બનાવી રાખવી જોઈએ. જે વ્યવહાર પોતાના માટે પસંદ ન હોય તેવો વ્યવહાર બીજાઓ માટે ન કરવો જોઈએ. બધામાં આપણા જ આત્માને જોવાનો અર્થ છે, કે બીજાઓના દુઃખોને પોતાનું દુઃખ અને બીજાઓના સુખને પોતાનું સુખ માની લેવામાં આવે. માનવીય સ્તરની ભાવ-સંવેદનાઓનો ઉદ્દગમ આ માન્યતા સાથે જોડાયેલ છે. આને જો હૃદયમાં ઉતારી લેવામાં આવે તો અત્યાચાર વર્તવો શક્ય બનશે નહીં. સેવા અને સહકાર માટે મન તૈયાર થશે. દુઃખ વહેંચી લેવા અને સુખ વહેંચી લેવાની ઉદારતા જળવાઈ રહે તો પરસ્પર વહેંચીને ખાવાનો હળીમળીને રહેવાનો સહજ સ્વભાવ બની જશે.

પોતાપણને સંકુચિત કરી લેવું એ ક્ષુદ્રતા છે અને તેને વ્યાપક બનાવીને ચાલવું તે મહાનતા છે. મહાન માણસો પુણ્યપરમાર્થની વાત વિચારે છે, યોજના બનાવે છે અને તેવી પ્રવૃત્તિઓ અપનાવતા હોય છે. આ જ આત્મ વિકાસ છે. વિકસિત વ્યક્તિનું

પોતાપણું મનુષ્ય માત્રમાંથી, પ્રાણીમાત્રમાં ફેલાઈ જાય છે. આવી દશામા જે પ્રકારે પોતાના માટે સુખ સાધનો મેળવવાની ઈચ્છા થાય છે તેવો જ રીતે એ પણ સુઝે છે કે બીજાઓને સુખી રહેતા જોઈને પોતાનું પણ મન ઈચ્છા કરે, બીજાઓના દુઃખમાં ભાગમાં પડાવવા માટે અને સેવા કરવા માટે દોડી જવાની આતુરતા ઉમટે. જો આ માનવીય મર્યાદાનું પાલન થવા લાગે તો કોઈ કોઈની સાથે અનીતિ વર્તવાની કલ્પના જ મનમાં ન આવવા દે. અનાચાર અને અત્યાચાર માટે કદમ ઉઠે જ નહીં. પાપ અને અપરાધની જે મોટી સંખ્યા ગણાવવામાં આવે છે તે ખરેખર આ જ બે ગુણો ઉપર ઉગવાવાળું ઝેરી ફળ છે. મર્યાદિત સ્વાર્થવૃત્તિ જ બીજાઓની ઉપેક્ષા કરવાનું શીખવે છે અને પોતાના માટે અનીતિપૂર્વક જ મન ઈચ્છે તેવા સુખ સાધનો ભેગા કરવા માટે ઉત્સાહિત કરે છે. એનું મૂળ કારણ છે અદૂરદર્શિતા અને અવિવેક. કોઈ કૃત્યનું ભવિષ્યમાં શું પરિણામ આવશે તેનું દૂરવર્તી અનુમાન ન લગાવી શકવાથી તાત્કાલિક લાભ જ સર્વસ્વ થઈ જાય છે. ભલે તેની સાથે અનીતિ કેમ જોડાયેલી ન હોય. જે રીતે નજર દોષ થવાથી ફક્ત નજીકની જ વસ્તુઓ જ નજરે પડે છે અને દૂર રાખેલી વસ્તુઓને ઓળખવી મુશ્કેલ થઈ પડે છે, તેવી જ રીતે અવિવેકી તરત જ ના લાભને સર્વસ્વ માનીને તેને કોઈ કિંમતે પૂર્ણ કરવા માટે જોડાઈ જાય છે. ત્યાર બાદ તેનું શું પરિણામ આવશે તેનું અનુમાન અદૂરદર્શી લોકો લગાવી શકતા નથી. આંખો હોવા છતાં પણ આંધળા જેવી સ્થિતિ છે. જેનો સ્વભાવ એવો બની જાય છે તે તરત જ ભલે ગમે તેટલો લાભ ઉઠાવે પણ પોતાની પ્રામાણિકતાને ખોઈ બેસે છે. દરેકની નજરમાં અવિશ્વાસુ બની જાય છે. તેમનો કોઈ સાચો મિત્ર નથી રહેતો. જેમનામાં સમજદારીનો અભાવ છે તેમને સલાહ આપવા યોગ્ય પણ સમજવામાં નથી આવતા. તેમની તરફ બધાની નજર શંકા-કુશંકાપૂર્ણ બની રહે છે. સાચા સહકારના અભાવે અવિશ્વાસુ

વાતાવરણમાં તેઓ લોકો વચ્ચે રહેતા હોવા છતાં પણ પોતાને એકાકી અનુભવે છે. એકાકીપણું કેટલું નિરસ, સત્વહીન અને ભયંકર હોય છે તેને દરેક ભોગવી જાણનાર સારી રીતે જાણે છે. આ દુર્ગુણો હોવાથી સ્વભાવમાં વિવિધ પ્રકારની ખરાબ વૃત્તિઓ પણ સામેલ થઈ જાય છે. વ્યસનોની આદત પડી જાય છે. આળસ, પ્રમાદ, કપટ, પ્રપંચ, અતિવાદ, અહંકાર, કામના, ઈચ્છા, જેવા અનેક પ્રકારના અયોગ્ય દુર્ગુણો એકી સાથે જ વગર બોલાવ્યે આવી જાય છે. પ્રામાણિકતા જતી રહેવાથી ના તો પ્રખરતા બાકી રહે છે અને ના તો પ્રતિભા વ્યક્તિત્વની સાથે જોડાયેલી રહે છે. ચોર અને ચાલાકોનું માનસ હમેશા ભયભીત બની રહે છે. અનિષ્ટની શંકા બની રહે છે અને સંદેહ કરીને શંકાસ્પદ પરિસ્થિતિમાં પડી રહીને સમય પસાર કરે છે. પરિણામ, બદલો, ઘૃણા, તિરસ્કાર સ્વરૂપે પાછુ આવીને મળે છે. સંસારના દર્પણમાં પોતાનો જ ખરાબ પડછાયો જોવા મળે છે. જાતે ઉત્પન્ન કરેલી ઘૃણા કૂવાના અવાજની માફક પોતાની જ પાસે પાછી આવે છે. પોતાનું જ માનસ જ્યારે અયોગ્યતાઓથી ભરેલું હોય છે તો બીજાઓના વ્યવહારમાં પણ તેનો પડછાયો જોવા મળે છે.

સજાવટ વધી જઈ શકે છે. શણગારથી રૂપ સૌંદર્ય સજાવી શકાય છે. જાહેરાતોના આધારે શોખીનોના મોંઢેથી સસ્તી પ્રશંસા લૂંટી શકાય છે. પૈસા આપીને પ્રશંસાપત્રો છપાવી શકાય છે. પરંતુ તે કાગળના ફૂલોની મૂળભૂત ઓળખ સમજવામાં વાર નથી લાગતી. કાગળની નાવ કેટલે દૂર સુધી કેટલી વાર સુધી પાણીમાં તરી શકે છે. કેટલાકને કેટલીકવાર સુધી મુર્ખ બનાવી શકાય છે. પણ બધાને હમેશ માટે ગફલતમાં રાખી શકાય એ સંભવ નથી. પોતાના દ્વારા કરવામાં આવેલા ખરાબ વ્યવહાર બીજા કોઈ દ્વારા આપણી ઉપર જ પ્રતિક્રિયા બનીને પાછા વળે છે. જેમણે બીજાઓને ઠગ્યા છે, તેઓ કોઈ બીજાઓ દ્વારા ઠગાય એવી પ્રવૃત્તિઓ દરરોજ

બનતી જોવા મળે છે. અસંયમ રાખવાવાળા તરત જ નહીં, તો કાલે કે પરમદિવસે તેની દુઃખદાયક પ્રતિક્રિયાથી દંડિત થયા વગર રહેતા નથી.

માણસ-માણસ વચ્ચે દેખાતા ખરાબ વ્યવહારોનું પરિણામ અત્યારના દિવસોમાં બધી બાજુએ કષ્ટદાયક જોવા મળે છે. કૌતુહલ અને ભાગીદારી દરેક ક્ષેત્રમાં સમાપ્ત થતી જોવા મળે છે. જ્યારે વિશ્વાસ જ નથી કરવામાં આવતો તો સહકાર કયા આધારે પ્રગટે. તૂટેલા મનોબળનો માણસ કેવી રીતે કોઈ ઊંચા પ્રકારનું સાહસ કરી શકે. તેના તૂટી પડવાથી ઊંચા થવાની, આગળ વધવાની પરિસ્થિતિ કેવી રીતે બનશે ?

આપણા સમયની સૌથી મોટી મુશ્કેલી અયોગ્યતાનો વધારો છે. તેને કારણે વિરોધ તો સહેવો જ પડે છે. ધૃષ્ટા અને તિરસ્કારના ભોગ બનવું જ પડે છે. આ રીતે જે નુકસાન થાય છે તેનાથી બચી શકાતું નથી. એક કે બીજે રસ્તે અવગતિ આવી જ જાય છે.

માણસ-માણસ વચ્ચે છવાયેલ અવિશ્વાસ, અસહકાર અને અત્યાચાર વિવિધ પ્રકારનો ઉદ્વેગ, અસંતોષ અને ખરાબ વ્યવહાર ઉત્પન્ન કરતો જોવા મળે છે. પરિણામે ગરીબ-ધનવાન, શિક્ષિત-અશિક્ષિત

બધાને પોત પોતાની રીતની મુશ્કેલીઓ વેઠવી પડે છે. મોટાભાગના લોકો સ્મશાનના ભૂતપાલિતની માફક સળગતા-સળગાવતા, ડરતા-ડરાવતા, ઠિંકિંગ અને અસંતુષ્ટ પરિસ્થિતિમાં જોઈ શકાય છે. આવી પરિસ્થિતિમાં જો સુવિધા સાધનોનું પ્રમાણ વધારે રહ્યું તો પણ તેથી શું બની શકે છે ? બહારનાઓને સુખી અને સમૃદ્ધ જોવા એક વાત છે અને આપણી નજરમાં આપણું મૂલ્ય કેટલાય સાધનોથી સંપન્ન હોવાથી ઊંચા પ્રકારનું ભલે હોય, પરંતુ તે ગઈ ગુજરી સ્થિતિના જેવું જ રહેશે. અસંખ્ય સમસ્યાઓ અને ચિંતાઓ તેને વીંટાયેલી રહેશે.

આજે આ સ્થિતિમાં સામાન્ય લોકોને ફસાયેલા જોઈ શકાય છે. પ્રગતિના નામે સુવિધાના સાધનોનો વધારો થતો હોવા છતાં પણ ચિંતન, ચરિત્ર, અને વ્યવહારમાં કનિષ્ઠતા ભરાઈ જવાને કારણે જે કંઈ ચાલી રહ્યું છે તે એવું છે જેને નિર્ધનો, અશિક્ષિતો અને પછાત સ્તરના સમજવામાં આવતા લોકોની સરખામણીમાં પણ વધારે તુચ્છ સમજી શકાય છે. આને ભલે પ્રગતિ કહેતા હોય પણ વાસ્તવમાં અવગતિ જ છે, જેને માનવીય દુર્બુદ્ધિએ આમંત્રિત કરી છે, દુર્બુદ્ધિ જન્ય આ દુર્ગતિનું એક જ સમાધાન છે વિચારક્રાંતિ.

ગાંધીજીના આશ્રમમાં કેટલાક છોકરા પણ રહેતા હતા. તેમાંથી એક છોકરો ગૌશાળામાં સૂઈ રહેતો હતો. તેની પાસે કોઈ બિછાનું પણ ન હતું. ગાંધીજી એકવાર ફરતા ફરતા ગૌશાળા તરફ ગયા તો તેમની નજર તો છોકરા પર પડી. તે સૂઈ રહ્યો હતો. ગાંધીજીએ છોકરાને પૂછ્યું, “તું રાત્રે પણ અહીં સૂઈ જાય છે ?”

છોકરાએ કહ્યું, “હાં, બાપુ !” “અને રાત્રે શું ઓઢે છે ?” છોકરાએ પોતાની ફાટેલી ચાદર બતાવી દીધી. ગાંધીજીએ પછી કહ્યું, “એનાથી તને શું ઠંડી લાગતી નથી ?” છોકરાનો ઉત્તર હતો, “લાગે છે બાપુ.” આ સાંભળીને ગાંધીજી તાત્કાલિક પોતાની ઝૂંપડીમાં પરત આવ્યા. બાની બે જૂની સાડીઓ લીધી. જૂના છાપા તથા થોડુંક રૂ મંગાવ્યું. બા બેસીને મદદ કરવા લાગ્યા. બાની મદદથી થોડી જ વારમાં ખોળ સિવાઈ ગઈ. છાપાના મોટા કાગળો અને રૂ મેળવીને થોડા જ કલાકમાં ગોદડી તૈયાર કરી લીધી અને સ્વયં જ જઈને તો છોકરાને આપી આવ્યા.

બીજા દિવસે સવારમાં ગૌશાળા જઈને બાપુએ પૂછ્યું “રાત્રે કેવી ઊંઘ આવી ? છોકરાએ કહ્યું, “ઘણી મીઠી ઊંઘ આવી.” ત્યારે ક્યાંક જઈને બાપને સંતોષ થયો. ■

કોઠી લક્ષ્યથી વંચિત

બધા તેમને પંડિતજી કહેતા. બધા તરફ તેમનો અપાર સ્નેહ હતો. સગા મોટા ભાઈ પણ આટલો સ્નેહ કદાચ જ રાખતા હોય. તેમનું ધ્યાન દરેકની નાની-નાની જરૂરિયાત ઉપર રહેતું, કોને ક્યારે શું જોઈએ અને કોને સાથે શું-શું લઈ જવું જોઈએ ?

“તું તારો થેલો, પેટી અને બિસ્તરો દેખાડ તો ખરો.” તેમાંથી કોઈ પણ ક્યારેય પાંચદસ દિવસ સુધી રહી શકતો હતો. હમેશા યાત્રા જ કરવી પડતી હતી. પંડિતજી પણ નહોતા રહી શકતા, પરંતુ તેઓ હોય તો યાત્રા માટે ઉતાવળા થવાવાળાને બિસ્તરો બંધાઈ ગયા પછી જરૂરથી તેને ખોલવા માટે કહેતા અને પછી તેના ઉપર સ્નેહથી ખીજાઈને કહેતા, “ખબર નથી તમારા બધાનામાં ક્યારે સાવધાની અને સમજણ આવશે. ના તો રસ્તામાં કામ આવનારી માટી રાખી, ના દાતણ અને ન ધાબળો. જ્યાં જઈ રહ્યા છે ત્યાંનો નકશો પણ સાથે નથી.”

તે કોઈ સુખ-સુવિધાનું જીવન નહોતું. લગભગ બધાની પાસે જરૂરી વસ્ત્રો તેમ જ વાસણ સુધીની ઉણપ વર્તાતી હતી. જેને સૌથી વધારે જરૂરિયાત હોય તેની પાસે કાંબળો, ચાદર, લોટો તો તેનો હોવો જ જોઈએ. દરેકને એ જ લાગે છે કે બીજાઓને તેનાથી જ્યારે જરૂરિયાત છે. પરિણામે અમારી યાત્રા વખતે પંડિતજીને બંધાયેલો સામાન અધુરો લાગવાનો જ હતો અને તેમના માટે પોતાની તો જાણે કોઈ જરૂરિયાત જ નથી.

વાત તે વખતની છે જ્યારે દેશ આઝાદ તો થયો ન હતો. અંગ્રેજ સરકારનું દમન ચક્ર વેગવાન હતું. તે સમયે દેશમાં કેટલાક એવા લોકો પણ હતા જેમનો વિશ્વાસ અહિંસામાં ન હતો. તે ક્રાંતિકારિઓની માન્યતા સારી ન હતી એ કહી શકાય, પરંતુ તેમની દેશભક્તિમાં સહેજ પણ ઉણપ હતી એમ કહેવાનું સાહસ ક્યારેય કોઈ કરી ન શક્યું.

દુર્ભાગ્ય કહો કે પરિસ્થિતિ, દેશના બધા ક્રાંતિવીર દળો એક સંગઠનમાં ન આવી શક્યા. એ અસંભવ ભલે ન હોય પણ મુશ્કેલ તો હતું જ. જેટલા શંકાશીલ, સતર્ક અને ગુપ્ત તેમને રહેવાનું હતું તેને જોતાં તે અનેક દળોમાં વહેંચાઈ ગયા એ કોઈ અદ્ભુત વાત નથી.

દેશમાં વહેંચાયેલા દળોમાંથી જ એક દળ આ બધાઓનું હતું. દળનું નામ હતું ‘હિન્દુસ્તાન

રિપબ્લિકન આર્મી’. આ દળમાં સૌથી પણ વધારે યુવકો હશે. આ લોકોનું કાર્યક્ષેત્ર પણ સ્થાનિક ન હતું. સમગ્ર દેશમાં આ બધા સક્રિય રહેતા હતા. કોઈ પણ જાતના સંપર્ક વગર તેમજ પરિચય વગર બીજા દળોને અને જ્યાં સુધી શક્ય સ્વરૂપે પોતાની મેળે મદદ કરવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા. બધા પોતાના કાર્યથી સંતોષ માનતા. તેમને ન તો યશની ઈચ્છા હતી અને ન સત્તાનું સ્વપ્ન તેમણે જોયું હતું. માતૃભૂમિ માટે પોતાનું માથું આપી દેવું અને તે પણ અજ્ઞાત રહીને, આ દરેકની ઈચ્છા હતી.

પંડિતજી બધાના નિર્દેશક હતા, સંચાલક હતા, નાયક હતા. દળ એક શરીર હતું અને તેમાં તેઓ મગજ તો હતા જ, હાથ પગનું કામ પણ સૌથી વધારે કરતા હતા. શાંત અને પ્રસન્ન મનથી હમેશા કાર્યરત બની રહેવું તે તેમની વિશેષતા હતી. કોઈએ તેમને તણાવગ્રસ્ત અને ભયભીત જોયા ન હતા.

તે દિવસે માધવ વ્યાકૂળ બનીને પુષ્કળ રોઈ રહ્યો હતો. “પંડિતજી ! મને ગોળી મારી દો. હું નકામો સિદ્ધ થયો. મેં એક ઉત્તમ અવસર ખોયો. બહાર જ્યારે નગરમાં પોલિસ તેને પકડવા માટે ગલીએ-ગલીએ દોડતી ફરી રહી હતી. આ ઝૂપડીમાં તે તેમના પગ પકડીને કહી રહ્યો હતો. “તમે મને શિક્ષા નહીં કરો તો હું જાતે જ મને પોતાને ગોળી મારી દઈશ.”

“તું તારી જાતને ગોળી પણ ન મારી શકે અને પોલિસ સામે પણ ન જઈ શકે.” તેમનો અવાજ ગંભીર હતો. “તે તારી જાતને જન્મભૂમિ માટે આપી દીધી છે તારા વિશે તું કોઈ નિર્ણય કરી ન શકે. તારા વિશે નિર્ણય હું કરીશ અને જ્યારે મારા નિર્ણયથી તમે લોકો સહમત ન થાવ, તો મને દળના પ્રમુખ પદેથી ઉતારી દેજો.”

હું તે દુષ્ટને જીવતો છોડી આવ્યો અને. માધવ ફાટેલી આંખે તેમની તરફ જોતો રહ્યો. તેને અહીંના સીટી મેજિસ્ટ્રેટને ગોળી મારવાનું કામ સોંપવામાં આવ્યું હતું. સીટી મેજિસ્ટ્રેટ અંગ્રેજ છે અને તેણે જે નિર્દય દમન ચક્ર ચલાવ્યું હતું, તેને જોતાં દળે એ નિર્ણય કર્યો કે તેને હવે જીવવાનો કોઈ અધિકાર નથી.

તેમની યોજનાઓએ દળના કોઈ સભ્યોને

કચારય પોલિસના હાથમાં નથી આવવા દીધો. આજે એ થયું હતું કે ક્રિકેટ મેચ જોવા સીટી મેજિસ્ટ્રેટ સાહેબ પધાર્યા હતા. મેચ જામી હતી. અચાનક રમતના મેદાનમાં ક્યાંકથી બૉમ્બ આવી પડ્યો. ધૂમાડાથી મેદાન ભરાઈ ગયું કોઈને કોઈ પણ જાતનું નુકસાન ન કરે તેવો બૉમ્બ-એક મોટો ફટાકડો હતો પરંતુ તે ભીડમાં ભાગદોડ મચી થઈ.

પોલિસ જ્યાં બૉમ્બ ફૂટ્યો હતો ત્યાં દોડી ગઈ અને તે જ ક્ષણે એક યુવાનના ખીસ્સામાંથી પિસ્તોલ નીકળી. તેણે, સામે મેજિસ્ટ્રેટ સાહેબ પર ત્રણ ગોળી ચલાવી અને ભીડમાં ક્યાં ચાલ્યો ગયો, કોઈ જાણતું નથી, ગભરાઈને અંગ્રેજ મેજિસ્ટ્રેટ ખુરસી ઉપર ફસડાઈ પડ્યો.

“જો માધવ ત્યાથી સરળતાથી ન નીકળી શકે.” તેમની યોજનાઓમાં આવી અનેક સંભાવનાઓ પહેલાંથી જ રહેતી હોય છે. તમે અનુમાન નહીં કરી શકો કે મેદાનના લગાતાર કેટલાય દોઢ ડઝન બૉમ્બ પડવાથી શી દશા થાત. સ્વયં પંડિતજી પણ હાજર હતા અને તેમની સાથે અઢાર સાથીદારો પણ હતા. તેમના થેલામાં બૉમ્બ હતા અને ખીસ્સામાં બે-બે પૂરેપૂરી ભરેલી પિસ્તોલ. સાથે સાથે દરેકની સુરક્ષિત નીકળી જવાની વ્યવસ્થા હતી.

ફક્ત તેમને અને માધવે તે ઝૂપડીમાં આવવાનું હતું. બીજા સાથીદારો નગરમાંથી બહાર ગયા હતા. સ્ટેશનથી બે ટ્રેનો અત્યારના સમયે વિરુદ્ધ દિશામાં જઈ ચૂકી હતી.

માધવને ભીડમાંથી નીકળતાં-નીકળતાં ખબર પડી ગઈ કે તે સફળ થયો નથી. પરંતુ હવે પાછા વળવાનો સમય ન હતો. તેઓ તેને લગભગ ઘસેડીને ઝૂપડીની અંદર લાવ્યા હતા અને તે હવે જોરથી રોઈ રહ્યો હતો.

“તું હજુ પણ નથી જાણતો કે તું કેમ સફળ ન થયો. તેમણે સમજાવવાનો પ્રયત્ન સફળ ન થતો જોતાં કહ્યું. હું એક જોખમ ઉઠાવીશ. તું એક ગોળી ચલાવ અને તે વૃક્ષના એક ફૂલને ઉડાવી દે.”

આશ્ચર્ય ! માધવ અસફળ થયો. તે માધવ અસફળ થયો કે જેનું નિશાન સૌથી વધારે અચૂક માનવામાં આવતું.

“તું જ્યાં સુધી કોધમાં રહીશ ત્યાં સુધી આમ જ થશે.” તેમણે કહ્યું કે તે સમયે પણ તું સૌથી વધારે કોધમાં હતો.

“તે નાલાયક ઉપર કોધ ન આવે તો શું દયા આવે.” માધવ સાથે જ કોધમાં હતો.

“પહેલી વાત તો એ કે આપણે તેને મારવાનો નિર્ણય તો કર્યો પરંતુ જે બધાના જીવનનો સચાલક છે તે તેને જીવતો રાખવા માંગતો હતો.” તે ગભીર બની ગયા.” બીજી વાત એ છે કે આપણે તેને મારી નાંખવાનો નિર્ણય કર્યો પણ તેની ઉપર કોધ કરવાનો નિર્ણય ન કર્યો. તે તેની સમજણથી કામ કરી રહ્યો છે તે પોતાના દેશ તરફ ઈમાનદાર છે. ત્રીજી વાત એ કે કોધ કરીને તું પોતે દુઃખી તેમજ અસફળ થયો. જની ઉપર તે કોધ કર્યો તેને કોઈ નુકસાન ન થયું. આથી હવેથી સમજી લે કે તારે કોધ ક્યારેય કરવાનો નથી.

“કોધ નથી કરવાનો?” માધવે આશ્ચર્યથી તેમની તરફ જોયું. તે સ્વભાવે ખૂબ જ કોધી છે. તેને માટે કોધ ન કરવાનું કેવી રીતે સંભવ બને ?

“હા ! કોધ નથી કરવાનો. ફક્ત કર્તવ્યનું પાલન કરવાનું છે.” તેઓ કહેતા જ ગયા. “હું જાણું છું કે તારે માટે આ ખૂબ જ કઠિન છે. પરંતુ આ તારે કરવાનું છે આપણે બધા નિષ્કામ કર્મના સાધક છીએ. આપણે લક્ષ્ય તો આપણે જ સિદ્ધ કરવાનું છે.”

“મારામાં કઈ કામના આવી ગઈ ?” માધવ થોડો ખીજાયો હતો. “કામાત્કોધોભિજાયતે” અથવા “લોભાત્કોધોભિજાયતે” બંને વાતો કહેવાઈ છે. આપણે કંઈક ઈચ્છીએ છીએ અને તે નથી થતું. ન મળે તો કોધ આવે છે, કાં તો આપણને જે કંઈ મળ્યું છે તે કોઈ માગે કે છીનવી લેવાનો પ્રયત્ન કરે તો કોધ આવે છે. આપણે ઈચ્છીએ છીએ કે અમુક અધિકારી અમુક ઢંગથી વ્યવહાર કરે અને તે ન કરે તો આપણને કોધ આવે છે. તેનો તે ઉપદેશ ગળે ઉતરે કે નહીં કોણ કહી શકે ?”

“આપણે કશું ઈચ્છતા નથી તો નકામા આ પિસ્તોલો લઈને ફરીએ છીએ.” માધવ ખીજાયો.

“આપણે દેશને આઝાદ કરવાના આપણા કર્તવ્યનું પાલન કરવા ચાલ્યા છીએ.” પંડિતજી શાંત બની રહ્યા-“તું ફક્ત એટલું યાદ રાખ. બાકી બધું મારી ઉપર છોડી દે અને કર્તવ્ય માનીને આદેશનું પાલન કરો તો આજના જેવી અસફળતાં નહીં આવે.”

“જો કામના નહીં હોય તો કોધ નહીં આવે.”

ચંદ્રશેખર આઝાદ જેને તેના દળના લોકો પ્રેમથી પંડિતજી કહેતા હતા. તેમના સ્નેહ ભર્યા વચન, તમે કોધ ન કરો, ભલે ગમે તે કરો. જ્યાં જે કર્તવ્યમાં લાગેલા હોય તે કર્તવ્યનું પાલન કરો. કેટલાય ઊંચા પ્રકારનું ચિંતન હશે સ્વતંત્રતાની બલી વેદી ઉપર ચઢનાર શહીદોનું ? આપણને આઝાદી એમ જ નથી મળી, તેનો આધાર મોટો સશક્ત તથા ઉદરચ ધણો

યમલોકનો ચિત્રગુપ્ત આપણું અચેતન મન જ છે

જેમ-જેમ આપણે સ્થૂળમાંથી સૂક્ષ્મમાં પ્રવેશ કરતા આગળ વધી રહ્યા છીએ તેમ-તેમ આપણને સંકટો અને ઉણપોના સાચા વાસ્તવિક કારણોને સમજવામાં સરળતા થઈ રહી છે. જાડી બુદ્ધિ હંમેશા સંકટોનું કારણો બહાર શોધે છે. વ્યક્તિઓ પરિસ્થિતિઓને કારણ સર્જાયેલી વિપત્તિઓ પર દોષ ઢોળીને મનને હળવું બનાવવાનો આધાર શોધે છે. સમજદારી વધવાથી ખબર પડે છે કે ખરાબ વ્યક્તિત્વ જ પદ્ધતપણાથી લઈને સમગ્ર સંકટોનો જન્મદાતા છે. મન:સ્થિતિને અનુરૂપ પરિસ્થિતિ બને છે તે વાતને વિચારશીલ જ સ્વીકારે છે. અન્યથા સામાન્ય રીતે મુશ્કેલીઓના કારણ બહાર જ શોધવામાં આવે છે. ઊંડે સુધી પ્રવેશ્યા વગર ન તો વાસ્તવિકતા જાણી શકાય છે અને ન તો તેને નિવારવાના યોગ્ય ઉપાય શોધી શકાય છે. વ્યક્તિત્વની ખરાબી જ દેખાય નહીં અને તેના સુધારા માટેની કોઈ યોજના બને જ નહીં તો પરિસ્થિતિઓની વિપરિતતાનું સમાધાન થઈ જ ન શકે. તે એકમાંથી બીજા સ્વરૂપમાં બદલાતી જ રહેશે.

ઘણા સમય પહેલાં શારીરિક રોગોને બહારના ભૂતપલિતોનું આક્રમણ માનવામાં આવતું. પાછળથી વાયુ, પિત્ત, ફક કે ઋતુના પ્રભાવનું કારણ માનવામાં આવવા લાગ્યું. ત્યારબાદ રોગજનક કિટાણુઓના આક્રમણની વાત ધ્યાનમાં આવી. રોગોના કારણોના આગળના સોપાનોમાં ખોરાકની વિકૃતિથી પેટમાં થતો સડો અને તેના ઝેરને રોગનું ઉત્પત્તિનું કારણ ગણવામાં આવ્યું. આ ક્રમમાં વધુને વધુ ઊંડાણની બુદ્ધિપૂર્વક સ્થૂળ દૈષ્ટિથી વિચારતાં સૂક્ષ્મતા તરફ આગળ જવાનું છે. આ પ્રગતિક્રમમાં ઉતરતાં-ઉતરતાં અત્યારના દિવસોમાં આરોગ્યશાસ્ત્રના ક્ષેત્રમાં એ તથ્યને શોધી કાઢવામાં આવ્યું છે કે શારીરિક રોગોના સંદર્ભમાં આહાર-વિહાર અને કિટાણુઓનું આક્રમણ વગેરે ખૂબ જ ઓછા પ્રમાણમાં દોષીત ગણાવી શકાય છે. બીમારીનું મૂળ કારણ વ્યક્તિની મન:સ્થિતિ છે. મનોવિકારોનું ઝેર તો મગજ ઉપર છવાયેલું રહે તો તેને બિનજરૂરી પ્રભાવ નાડીઓ

દ્વારા સમગ્ર શરીર ઉપર પડશે. પરિણામે દુર્બળતા અને બીમારીનું ચક્ર વધતાં-વધતાં અકાળ મૃત્યુ સુધીનું સંકટ ઊભું કરી દેશે. નવી શોધખોળો જીવનશક્તિનું કેન્દ્રબિંદુ હૃદયને નહીં પરંતુ મગજને માને છે. લોહીની ઉણપ કે ઝેરીપણાને રોગનું એટલું મોટું કારણ માની ન શકાય જેટલું માનસિક અવ્યવસ્થા તેમજ આવેશને ગણી શકાય સાઈકોન્યુરોઈમ્યૂનોલોજીની સંપૂર્ણ વ્યાખ્યા તેના ઉપર જ આધારિત છે.

પ્રખ્યાત મન:શાસ્ત્રી એચ. એલેન વર્ગરના સંશોધનગ્રંથ “એ હિસ્ટ્રી ઓફ ડ્રાયનમિક સાઈકિયાટ્રી” મુજબ શરીરની પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ ક્રિયાઓ ઉપર સંપૂર્ણ રીતે માનસિક અનુશાસન જ કામ કરે છે અચેતન મનની છત્રછાયામાં રૂઢિચઢિસરકા સંકોચન, પ્રસરણ, સ્વાસોચ્છવાસ, આંખનો પલકારો-ઝબકારો, ગ્રહણ, વિસર્જન, નિંદ્રા, જાગરણ વગેરેની અનૈચ્છિક કહેવાતી ક્રિયાઓ ચાલતી રહે છે. ચેતન મન દ્વારા બુદ્ધિપૂર્વક કરવામાં આવતી પ્રવૃત્તિઓ અને લોકવ્યવહારોના તાણા-વાણા વણાતા રહે છે. શરીરની પરોક્ષ અને પ્રત્યક્ષ ક્ષમતા સંપૂર્ણ રીતે અચેતન અને ચેતન કહેવાતા મન:સંસ્થાનના નિયંત્રણમાં રહે છે. તેના આદેશોનું પાલન કરે છે. શરીરનું પૂરેપૂરું આધિપત્ય મન અને મગજના જ હાથમાં હોય છે. તે ક્ષેત્રની જેવી પણ સ્થિતિ હોય છે તેવો પ્રભાવ શરીર ઉપર પડે છે. જો મગજ આવેશગ્રસ્ત હશે તો શરીરના અવયવોમાં ઉત્તેજના અને બેચેની છવાયેલી રહેશે. આ સ્થિતિમાં એવા રોગ ઉત્પન્ન થશે જેનાથી શરીર ઉત્તેજિત થવાના, ગરમ થવાના, ફાટવા-ફૂટવા જેવા અનુભવ થવા લાગે. જો મગજ ઉદાસ, હતાશ, શિથિલ થઈ જશે તો તે થાકનો પ્રભાવ અંગ ઉપાંગોની દુર્બળતા સ્વરૂપે જોવા મળશે.

આ વધારે સ્થૂળ નિષ્કર્ષ થયો. બારીકાઈમાં ઉતરવાથી ખબર પડે છે કે અમુક શારીરિક રોગ અમુક મનોવિકારને પરિણામે ઉત્પન્ન થાય છે અને તે ત્યાં સુધી બની રહે છે કે જ્યાં સુધી માનસિક સ્થિતિમાં યોગ્ય ફેરફાર ન થાય. મનીષી એસ. પી.

આસમૈનના સંશોધનપત્ર “ન્યૂ હોરિજોન્સ ઓફ સાઈકોલોજી”માં પ્રકાશિત એક શોધ એ મૂઝવણને દૂર કરી છે, જેને લીધે રોગીઓને ચિકિત્સકોના દરવાજે-દરવાજે ઠોકર ખાવી પડે છે. દરરોજ નવી દવાઓ બદલવી પડે છે. પરંતુ આશા-નિરાશાના હિંચકે હિંચતા જ સમય વ્યતિત થતો રહે છે. રોગ હટવાનું નામ નથી લેતો. જલદ દવાઓ વધારેમાં વધારે એટલું કરી શકે છે કે બીમારીના સ્વરૂપ અને લક્ષણમાં થોડું પરિવર્તન કરી દે. જો રોગીઓમાં મોટાભાગનાઓનો ઈતિહાસ આવો છે. જેનાથી દવાના ઉપચારની નિષ્ફળતા જ સિદ્ધ થાય છે.

આહાર-વિહારથી થતા સાધારણ રોગને તો શરીરની રોગપ્રતિકારક જીવનની શક્તિ જ સારા કરતી રહે છે. તેનું શ્રેય ડૉક્ટરોને મળી જાય છે. સરચાઈ તો એ છે કે એક પણ નાના કે મોટા રોગનો ચોક્કસ ઈલાજ તો હજુ સુધી જગતના કોઈપણ ખૂણામાં કોઈપણ ચિકિત્સકના હાથમાં નથી આવ્યો. કોઈ પણ ઔષધિ આપણા આશ્વાસનને પૂર્ણ કરવા માટે સફળ નથી થઈ. અંધારામાં પથ્થર ફેંકવા જેવા પ્રયત્નો જ ચિકિત્સા ક્ષેત્રમાં ચાલતા રહે છે. તે ભાગદોડમાં કચારેક-કચારેક કોઈ આંધળાના હાથમાં બટકું આવી પણ જાય છે. જો એમ ન હોત તો ઓછામાં ઓછું ચિકિત્સકને પોતાને તો બીમાર થવું જ ન પડત. તેમના ઘરના તેમના સંબંધીઓ તો બીમારીથી પીડાત જ નહીં. જોવામાં આવે છે કે દવાઓનું આટલું બધું પ્રમાણ હોવા છતાંય બીમારીઓ ઘટતી નથી પણ તે દવાઓ નવું ઝેર શરીરમાં પેસવાથી નવા-નવા ઉપદ્રવો ઊભા થાય છે. સાચું તો એ છે કે ચિકિત્સકોની શરણાગતિ લેનાર કરતાં એ લોકો વધારે ફાયદામાં રહે છે જેમને ચિકિત્સાનું સૌભાગ્ય કે શ્રાપ મેળવવાનો અવસર નથી મળ્યો.

શરીરશાસ્ત્રી પણ હવે એ નિષ્કર્ષ ઉપર પહોંચ્યા છે કે આરોગ્ય અને બીમારીની ચાવી મન:ક્ષેત્રમાં સુરક્ષિત છે. માનસિક અસમતોલન અને પ્રદૂષણનું નિરાકરણ કર્યા વગર કોઈને પણ સ્વસ્થ શરીરનો આનંદ મળી શકતો નથી. જીવન શક્તિના ગૂણગાન પહેલાંના સમયમાં વધારે થતા રહ્યા છે.

તેને મેળવવા માટે આકાશ-પાતાળ એક કરવામાં આવે છે. ટોનિકો, હોર્મોન્સ અને યંત્રિ આરોપણો જેવા પ્રયોગ પરીક્ષણોનું વધારે પ્રમાણ રહ્યું છે. પરંતુ ગરીબોની વાત તો દૂર પણ કરોડપતિઓ શાસનાધિકારીઓ તેમજ ડૉક્ટરો વગેરેને આ પ્રયત્નોમાં કશું જ હાથમાં નથી આવ્યું. હવે એ નિર્ણય નીકળ્યો છે કે જીવનશક્તિ કોઈ શરીરગત સ્વતંત્ર ક્ષમતા નથી પરંતુ જિજીવિષાની માનસિક પ્રખરતા જ પોતાનો પરિચય જીવન શક્તિ સ્વરૂપે આપતી રહે છે. માનસિક સ્થિતિના ઉતાર ચઢાવ મુજબ આ જીવન શક્તિ પણ વધતી-ઘટતી રહે છે શરીરનું બળ, સક્રિયતા, સ્ફૂર્તિ જ નહીં કોમળતા સુંદરતા અને તેજસ્વિતા પણ માનસિક સ્થિતિ ઉપર આધારિત છે. મુશ્કેલીયુક્ત મનસ્થિતિમાં ભય, શોક ક્રોધ વગેરેની તકો આવવાથી તો તરત જ આકૃતિથી માંડીને શરીરની સામાન્ય સ્થિતિ ઉપર ખરાબ અસર પડતી જોઈ શકાય છે. જો મનોવિકાર મૂળ બેસાડી લે તો સમજવું જોઈએ કે શરીર એક પ્રકારની મુશ્કેલીમાં ફસાયું અને તે કિચડમાંથી નીકળવું તે ચિકિત્સાના ઉપચારો ઉપર આધાર નથી રાખતું.

હવે આરોગ્યની દશા અને રોગની નિવૃત્તિની બંને જરૂરિયાતો પૂરી કરવા માટે મન:સંસ્થાનની તપાસ કરવાનું જરૂરી બની ગયું છે અને સમજવામાં આવી રહ્યું છે કે જો મનુષ્યના ચિંતન ક્ષેત્રમાં પેસી ગયેલી વિકૃતિઓ તરફ ધ્યાન અપાયું નથી અને ત્યાં જમા થયેલી વિતૃષ્ણાઓ અને વિપત્તિઓનું સમાધાન ન કરવામાં આવ્યું, તો આહાર-વિહારનું સમતોલન જાળવી રાખવા છતાં પણ બીમારીઓથી પીછો છોડવી શકાશે નહીં.

ચિકિત્સા ઉપચારથી પણ મન મનાવવા સિવાય બીજું કોઈ પ્રયોજન સિદ્ધ થઈ નહીં શકે. હવે કમશ દવાના ઉપચારનું મહત્ત્વ ઘટી રહ્યું છે અને માનસ ઉપચારને પ્રમુખતા આપવામાં આવી રહી છે. કેટલાક દિવસોથી માનસિક બીમારીઓની અલગથી ગણતરી થઈ રહી છે અને તેનું ક્ષેત્ર પણ અલગ રહ્યું છે. હવે નવા સંશોધનોએ કેટલીક દુર્ઘટના જેવી આકસ્મિક ઘટનાઓથી ઉત્પન્ન થનારા રોગોને જ શારીરિક માન્યા છે અને લગભગ બાકીની બધી જ બીમારીઓને મન:ક્ષેત્રની પ્રતિક્રિયા જાહેર કરી છે.

ઊંડી શોધખોળને પરિણામે આરોગ્ય જેવા માનવ જીવનનના ખૂબ જ મહત્વના પ્રયોજન ઉપર નવેસરથી વિચાર કરવો પડશે અને આહારવિહારના જ ગીત ન ગાવા કરતાં એ પણ જોવાનું રહેશે કે મનની સ્વસ્થતા જાળવી રાખવા માટે શું કંઈ કરી શકાય ?

માનવ મનના વિશેષજ્ઞ એરિક ફ્રામના ગ્રંથ "મેન ફોર હિમસેલ્ફ" મુજબ માનસિક વિકૃતિઓમાંથી પ્રાસંગિક મૂંઝવણોના કારણો તો ઘણા ઓછા હોય છે. મોટાભાગના કારણો નૈતિક હોય છે. છળ, ખરાબવૃત્તિ, ઢોંગ, પાખંડ વગેરેને કારણે મનુષ્યની અંદર બે વ્યક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. એક વાસ્તવિક અને બીજું પાખંડી બંને વચ્ચે ભયંકર અતર્કનદ્વ ગીતો થાય છે. બંને એક બીજા સાથે દુષ્મનાવટ બાંધી લે છે અને વિરોધીને કચડી નાંખી પોતાનું સર્વસ્વ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આ અંતર્કલલ સમગ્ર મનક્ષેત્રને અશાંત બનાવી રાખે છે. આ વિગ્રહને પરિણામે અનેક રોગો ગીતો થાય છે અને તે તેવી જ માનસિક સ્થિતિ ન બને ત્યાં સુધી હટવાનું નામ નથી લેતા.

શારીરિક રોગો પ્રત્યક્ષ હોય છે. એટલા માટે તેની જાણકારી પણ સહેલાઈથી મળી જાય છે અને દવાદારુથી તેનો ઈલાજ થવાના સાધનો પણ ઉપલબ્ધ થાય છે. માનસિક રોગોના મૂર્છિત કે અર્ધમૂર્છિત સ્તરના એવા લોકો ગણાય છે જે પોતાના સામાન્ય કામ કાજ ચલાવવા માટે પણ અસમર્થ બની ગયા હોય. જેમનો શરીર નિર્વાહ અને લોક વ્યવહાર લથડવા અને ગભડવા લાગ્યો હોય, જેઓ પોતાના માટે અને સાથેના સંબંધીઓ માટે ભાર રૂપ બની ગયા હોય એવા રોગીઓની સંખ્યા આપણા જ દેશમાં લાખોથી વધીને કરોડોની થઈ રહી છે. એવા લોકોની સંખ્યાનું તો કોઈ ઠેકાણું જ નથી જેઓ રોજી રોટી તો કમાય છે અને ખાવા-સૂવાના સમયે પણ સાધારણ લાગે છે, પરંતુ તેમનું ચિંતન વિચિત્ર અને વિવિધ પ્રકારનું હોય છે. કેટલાય દુષ્ટતાની ભાષામાં વિચારે છે અને હર કોઈ ઉપર દોષારોપણ કરીને દુશ્મનાવટના ક્ષેત્રમાં આવે છે. કેટલાય લોકો શંકાઓ, સંદેહો, આક્ષેપોમાં એટલા બધા ઘેરાઈ જાય છે કે તેમને પોતાની પત્ની, પુત્રી, બહેન સૂઢીના

ચરિત્ર ઉપર કારણ વગર સંદેહ થયા કરે છે સંબંધીઓ અને પાડોશીઓને પોતાના વિરુદ્ધ કુચ્છ રચતા જુએ છે. દુર્ભાગ્ય અને ગ્રહ-નક્ષત્રોના પ્રકોપથી કેટલાય દરેક સમયે કાંપતા રહે છે અને વિપત્તિનો પહાડ પોતાની ઉપર તૂટી રહ્યો હોય તેવો અનુભવ કરે છે. શેખચલ્લીના સ્વપ્ના બાંધતા રહેવાવાળા સંભવ-અસંભવનો વિચાર કર્યા વગર જ પોતાના સ્વપ્નોની એક અનોખી દુનિયા બનાવી બેસી રહે છે. તેઓ ન તો પોતાનો રસ્તો બીજા સાથે બેસાડી શકે છે અને ન બીજાને પોતાનો ઘનિષ્ટ બનાવવાની તક આપે છે.

તેમના માટે પરિસ્થિતિનું મૂલ્યાંકન કરી શકવું અને બીજાની મનઃસ્થિતિ અને પરિસ્થિતિ સમજી શકવી સંભવ બનતી નથી. અટપટા અનુમાન લગાવે છે અને બેહુદા નિષ્કર્ષો ઉપર પહોંચે છે. જે કોઈ પણ વિચાર જન્મે છે તે એક પક્ષીય ગાંડપણની માફક કોઈપણ જાતના તર્ક-વિતર્કનો આશરો લીધા વગર લગામ વગરના ઘોડા ઉપર ચઢીને દોડીને ચાલી આવે. જે કંઈ વિચારાઈ રહ્યું છે તેનો આધાર શો છે અને તે ગાંડપણ ઉપર ચઢી રહેવાને કારણે છેલ્લે પરિણામ શું નિકળશે તે સમજી શકવું એ તેના વિશુભ્ધ મગજ માટે સંભવ નથી થતું. આ ગાંડપણ ક્યારેક-ક્યારેક આક્રમક થઈ ઉઠે ત્યારે જે કોઈ તેની લપેટમાં આવી જાય છે તેને પરેશાન કરવામાં કોઈ કમી નથી છોડતા. મિત્રને દુશ્મન, દુશ્મનને મિત્ર સમજવામાં તેની અદૂરદર્શિતા ડગલેને પગલે દેખાય છે. ઉંમર મોટી થઈ ગઈ હોવા છતાં પણ વિચારવાની પદ્ધતિ બાળકો જેવી જ બની રહે છે. પોતાની કાર્ય પદ્ધતિને કોઈ ઉદ્દેશ્યની સાથે જોડવાનું તેનાથી શક્ય બની શકતું નથી. જેમ-તેમ સમય પસાર કરીને જેમ-તેમ કરીને મોતના દિવસો પૂરા કરે છે. તેમને પાગલ તો ન કહી શકાય, પણ વ્યક્તિત્વની ઓળખની દૈષ્ટિએ તેથી કંઈ સારી સ્થિતિમાં પણ તેમને ન સમજી શકાય.

મનીષી એલ. કે. ફ્રેંકના ગ્રંથ "સોશિયલ એનાલિસિસ" મુજબ મૂર્છિત અર્ધમૂર્છિત અને વિશુભ્ધતાની નજીકના ગાંડા લોકોથી લગભગ અડધો સમાજ ભર્યો પડ્યો છે. મૂઢ માન્યતાઓ, ખરાબનીતિઓ, અંધ વિશ્વાસોથી જકડાયેલા લોકોમાં

તક શક્તિ તેમજ વિવેક બુદ્ધિનો અભાવ રહ્યો છે. તેમના માટે દેવાયેલ ઢગલોજ સર્વસ્વ હોય છે. તે લક્ષ્મણ રેખા બહાર જવામાં તેમને ભય લાગે છે. સ્વતંત્ર ચિંતનના પ્રકાશથી તેમની આંખો અંજાઈ જાય છે અને ઉચિતને સમજવાનું અને સ્વીકારવાનું સાહસ તેઓ એકદું કરી શકતા નથી. આ વર્ગના લોકોને માનસિક દૈષ્ટિએ અવિકસિત નરપશુઓની શ્રેણીમાં જ રાખી શકાય છે.

શરીરથી અસમર્થ, દુર્બળો અને રોગીઓની માફક માનસિક પદ્ધતિપણા અને વિકારગ્રસ્તતામાં ફસાયેલા લોકોનું જ મોટું પ્રમાણ આપણા સમાજમાં જોવા મળે છે. આ વિશુભ્વતા પણ એક પ્રકારની બીમારી જ છે. જેમાં પ્રાણીઓને તિરસ્કાર, અસંતોષ, અભાવ તેમજ વિવિધ પ્રકારના દુઃખ સહન કરવા પડે છે.

આ બધું કેમ થાય છે તે બાબત વિચારવા યોગ્ય છે. માણસનો કોઈ પ્રત્યક્ષ દોષ દેખાતો નથી. જાણી જોઈને કરવાથી આવી શારીરિક વ્યાધિઓ અને માનસિક ઉપાધિઓનું દુઃખ સહેવું પડે એવું પણ કંઈ સૂઝતું નથી. પછી ઈશ્વરે આવી વિચિત્ર રચના કેમ કરી? કોઈને આવો, કોઈને તેવો કેમ બનાવ્યો? આનો પણ કોઈ જવાબ નહીં હોય? ઈશ્વર ન તો અન્યાયી છે અને ન તેની સૃષ્ટિમાં અંધકાર કે અવ્યવસ્થા છે. બીજી તરફ આ રાગગ્રસ્ત લોકોનો એવો કોઈ પ્રત્યક્ષ ગુના પણ જોવા નથી મળતો, જેનો દંડ ભોગવવા જેવી વાત કહી શકાય.

આ મૂંઝવણનું સમાધાન મન:શાસ્ત્રના આચાર્ય કોરનહાર્નીના શબ્દોમાં કહીએ તો અનૈતિક તેમજ અસામાજિક ચિંતન અને કર્તવ્યથી ઉત્પન્ન થનાર અંતર્દ્વન્દ્વ બેવડું વ્યક્તિત્વ રચે છે અને તેનાથી નિરંતર ઉઠનાર આંતરિક વિગ્રહ સમગ્ર મનોભૂમિને વેરવિખેર કરી નાંખે છે. સંચાલકનો નાશ, ધાયલ, ઉદ્વિગ્ન થવાથી તેના આધિન કામ કરવાવાળા તંત્રની દુર્દશા થવી સ્વાભાવિક છે. શરીરના અનાચાર અને મગજના મનોવિકાર જ તે કારણો છે, જેને કારણે આત્મસત્તાનું સંચાલિત તંત્ર અનેક પ્રકારના આત્મદંડની વ્યવસ્થા પોતાની મેળે જ કરી લે છે.

આ આત્મદંડ જ શારીરિક રોગ, માનસિક ઉદ્વેગ અને અસફળતા સ્વરૂપે પ્રગટ થાય છે. આ ત્રિભેટ

સમન્વય કંટલુ કષ્ટદાયક અને દુઃખદાયક હોય છે તે તેને ભોગવવાવાળો જ જાણે છે. જેને આ સંકટોનો ત્રાસ સહેવો પડે છે તેઓ આ વિપત્તતા પ્રત્યક્ષ નરક સ્વરૂપે જ અનુભવે છે. યમલોકના મુખ્ય અધિકારી ચિત્રગુપ્તને અચેતન મન જ સમજવા જોઈએ. તેમનું કાર્યક્ષેત્ર યમલોક તે મન:સસ્થાન છે જેમાં પ્રતિક્ષણરૂપે ફેરફાર કરી શકવાની ઈશ્વરે આપેલી ક્ષમતા હયાત છે. યમ અને નિયમન વ્યવસ્થા અને અનુશાસનને કહે છે. મગજને યમલોક અને તેની મૂળભૂત સત્તાને ચિત્ત (મન)ને ચિત્રગુપ્તની સંજ્ઞા આપીને શાસ્ત્રકારોએ આ સ્થિતિનું સર્વપ્રકારે સાચું ચિત્રણ કર્યું છે. ઈશ્વરે બધે જ સ્વસંચાલિત પદ્ધતિ રાખી છે જેથી ન્યાય, વ્યવસ્થાનું અલગવધારાનું સંકટ-ઉઠાવવું ન પડે. પોતાની જ સત્તાનો એક પક્ષ કામ કરે છે અને બીજો પક્ષ તેનું પરિણામ તૈયાર કરે છે. બહારના ન્યાયાધીશને તો ભ્રમમાં નાંખી શકાય પણ અંત:કરણમાં બેઠેલા દરેક પ્રકારના તટસ્થ ન્યાય-શીલતાનો તિરસ્કાર કરવો કોઈના માટે શક્ય નથી.

આ બધું જાણી લેવા ઉપરાંત આપણે એક જ નિશ્ચય અને નિષ્કર્ષ ઉપર પહોંચવું પડે છે કે ચેતનની મૂળ સત્તા અંત:કરણને પ્રભાવિત કરનારા નૈતિક અને અનૈતિક વિચાર તેમજ કર્મ જ આપણી સારી અને ખરાબ પરિસ્થિતિ માટે સંપૂર્ણ રીતે જવાબદાર છે. તેના ઉદ્ગમથી આપણા ઉજ્જવળ ભવિષ્યનો આધાર ઊભો થાય છે અને અહીંથી જ મુશ્કેલીઓના જાળાં પાડવાવાળી દુઃખદ સંભાવનાઓનું નિર્માણ થાય છે. આ મૂળ કેન્દ્રનું સંશોધન કરવું એ એક પ્રકારે આંતરિક પરિવર્તન જેવો પ્રયત્ન છે. પ્રસ્તુત સંકટોથી છૂટકારો મેળવવા અને નજીકના ભવિષ્યમાં ફળનારા સંચિત પ્રારબ્ધોનું નિરાકરણ કરવા માટે આંતરિક સંશોધનનો પ્રયત્ન એટલો વધારે જરૂરી છે કે તેને અનિવાર્યની સંજ્ઞા આપી શકાય છે અને કહી શકાય કે જેરી વૃક્ષના મૂળ કાપવાથી જ કામ બનશે. ડાળીઓ તોડવાથી અને પાંદડા પાડવાથી કાયમી સમાધાન પ્રાપ્ત થશે નહીં.

અવસરને ઓળખી લેવાની યોગ્ય સૂઝબૂઝ

મહાનતાની પોતાની અંગત કાબેલીયત છે. તેના આધારે તે પોતે તો પોતાની પ્રખરતા તેમજ પ્રતિષ્ઠા પ્રકટ કરે જ છે, સાથો સાથ પોતાના સંપર્ક ક્ષેત્રને પણ તે વિશેષતાઓથી પરિપૂર્ણ અને ધન્ય કરતી જોવા મળે છે. આથી મહાન બનવા માટે જ્યાં આત્મસાધના અને આત્મવિકાસની તપશ્ચર્યાને જરૂરી બનાવવામાં આવી છે ત્યાં એક બીજો પણ સંકેત કરવામાં આવ્યો છે કે તેની પ્રખરતા સાથે સંપર્ક સાધવા, તેના સાનિધ્યમાં રહેવા અને લાભ મેળવવાનો મોકો પણ ચૂકવો ન જોઈએ. આમ તો આવા અવસર ક્યારેક-ક્યારેક જ આવે છે અને કોઈ ભાગ્યશાળીને જ મળે છે, પરંતુ કદાચ જ એવો સુયોગ બેસી જાય તો એવો અણધાર્યો લાભ મળે છે જેને ઈશ્વરના દિવ્ય દાન-વરદાન સમાન કહી શકાય.

મહાનતાની સાથે સંપર્ક સાધવો, તેનો સહકાર મેળવવાનો સુયોગ મેળવવો તે પણ કેટલીક વખતે અણધાર્યું સૌભાગ્ય બનીને સામે આવે છે. ચંદનની પાસે ઉગેલા ઝાડ-ઝાડવાં સુગંધિત બનવાની અને તેની જ કિંમતે વેચાવાની લોકકથા પ્રખ્યાત છે. પાણીમાં દૂધ મિલાવીને તેજ ભાવે વેચાવાની પંક્તિ દરરોજ ગાવામાં આવે છે. પારસને અડકીને ખરાબ અને સસ્તી કિંમતના લોખંડ પણ સોના જેવા મૂલ્યવાન ધાતુમાં બદલાવાના ઉદાહરણ પ્રખ્યાત છે. ઝાડ સાથે વિટળાઈને ચાલનારી વેલ તેના બરોબર જ ઊંચે જઈ પહોંચે છે અને પોતાની પ્રગતિ ઉપર ગર્વ કરે છે, આમ તે પોતાના જોરે ફક્ત જમીન પર થોડે દૂર સુધી જ જઈ શકે છે. તેની દુર્બળ કાયાને જોતાં આટલે ઊંચે ચઢી જવાની વાત કેવી રીતે માન્યામાં આવી શકે, પરંતુ ઝાડનું સાનિધ્ય અને લપેટાઈ જવાનું પુરુષાર્થ જ્યારે સોનામાં સુગંધ બનીને સમન્વય સાધે છે તો તેનાથી મહાન પક્ષને તો કોઈ નુકસાન થતું જ નથી પણ દુર્બળ પક્ષને આપમેળે જ દેવી વરદાન જેવો લાભ મળી જાય છે.

મહાન અવસર અને મહાન વ્યક્તિ બંને મહાનતાના પ્રતીક માનવામાં આવે છે અને તેની દયા, સંપર્કનો લાભ લેવા માટે બધા દુરદર્શી જાગૃત રહે છે. તેથી વિપરીત લાંબા સમયની આળસ અને મુંઝવણ જેની ઉપર ચઢેલી રહે છે તે જાણીતા ઢગલાને બદલીને સમયની સાથે ચાલવાની વાત વિચારી તો શક્તા નથી અને ન વિચારીને એટલા સાહસનો પરિચય આપી શકે છે કે અજાણ્યા માર્ગ ઉપર બે ડગલા તો માંડી શકે છે. ઘાણીના બળદની પ્રકૃતિ આવી જ હોય છે. કોઈ સંચાલક ન રહેવા છતાં પણ તે નિર્ધારિત કુચકમાં સ્વેચ્છાએ ફરતા અને મરતા રહે છે. પરંપરાવાદીઓની આદત આ પ્રકારની હોય છે. બુદ્ધિપૂર્વક તેને કોઈ ઉપયોગી પ્રયોગની સલાહ આપવામાં આવે તો તે વધારેમાં વધારે સમર્થન આપી શકે છે. પરિવર્તન માટે જ્યારે-ત્યારે કોઈ આડી-અવળી વાત સામે આવે છે તો કેટલાય મજબૂરી અને અસમર્થતા પૂર્ણ બહાના અને કારણો ગણાવવા લાગે છે. જે બીજાઓએ તે અવસરનો લાભ ઉઠાવ્યો છે અને ધન્ય ધન્ય બની ગયા છે, તેમના ઉદાહરણ સામે આવતાં જ તેઓ પસ્તાય પણ છે કે તેમણે પણ તેમ કરવામાં આળસ કેમ કરી ? પણ ત્યારે એમ પસ્તાવાનું કોઈ મહત્ત્વ રહેતું નથી. સમય ચાલ્યો જાય છે તો પછી પાછો ફરીને નથી આવતો.

મહાન અવસરોને સમજી શકવાનું કામ 'પ્રજ્ઞામનીષા'નું છે. આંખની સામાન્ય સ્થિતિ હોવા છતાં પણ પડદાની પાછળ કોઈ અસમાન્યને જોવાનું સામર્થ્ય તો કોઈ સૂક્ષ્મદર્શી જ ધરાવી શકે છે. પરંતુ આ રીતના બીજા આધારોમાં મહાન મનુષ્યોનો સંપર્ક અને સહકારનો લાભ વધારે સરળતાપૂર્વક સમજી શકાય છે. તેવા સુયોગો ઉપર યોગ્ય ભૂમિકા નિભાવવાની બુદ્ધિમત્તા સામાન્ય સ્તરના લોકો પણ દેખાડતા જોવામાં આવે છે.

રામ ચારંત્રની સાથ જાડવાની સાથ કટલાય સામાન્ય સ્તરના પ્રાણીઓએ સામાન્ય પ્રવૃત્તિઓને સહારે અસામાન્ય શ્રેય મેળવ્યું છે. આ તથ્યને સરળતાપૂર્વક સમજી શકાય છે. વાંદરો સ્વાભાવિક રીતે આમ-તેમ પથ્થર લાકડાં ફેંકતો રહે છે, સમુદ્ર ઉપર પૂલ બનાવવામાં તેમને એટલી જ કૂદ ફેંક કરવી પડી હશે પણ તેને સુયોગ જ કહેવો જોઈએ કે તેટલી થોડીક ઉદારતા, શ્રમશીલતાને ઐતિહાસિક બનાવી અને કથાવાચક તેની ભાવપૂર્ણ ચર્ચા કરતાં થાકતા નથી. એવા આદર્શવાદી સહકારોની સફળતાઓમાં કર્તાઓનો પુરુષાર્થ જ નહીં, દેવ સહાયતા પણ કામ કરે છે અને શ્રેય તે અગ્રગામી સાહસિકોના ફળે જાય છે. નલ-નીલે સમુદ્ર ઉપર પૂલ બનાવ્યો અને પથ્થર પાણી ઉપર તરવા લાગ્યા. આ રીતની ઘટનાઓ સામાન્ય સ્થિતિમાં જોવા નથી મળતી. દેવી પ્રયોજનોમા દેવી સહકારનું અસાધારણ પ્રમાણ જોડાયેલું હોય છે.

હનુમાનનું ઉદાહરણ તેજ પ્રકારનું છે. તે હમેશા સુગ્રીવના સહકાર્યકર હતા, પણ જ્યારે વાલિએ તેમની સંપત્તિ તેમ જ ગુહિણીનું અપહરણ કર્યું તો તે તેના વિરોધમાં કોઈ પુરુષાર્થ દેખાડી શક્યા નહીં. તેનાથી પ્રતીત-સાબિત થાય છે કે તે સ્વસરે સુગ્રીવની માફક હનુમાને પણ પોતાને અસમર્થ જાણ્યો હશે અને જીવ બચાવીને કોઈ ગુફાનો આશરો લેવામાં જ ભલું જોઈએ હશે. તેનાથી સ્પષ્ટ છે કે તેમની જન્મજાત ક્ષમતાઓ સામાન્ય કરતાં વધારે નહીં હોય. પણ જ્યારે તેઓ જીવ હથેળીમાં લઈને રામકાજના પરમાર્થ પ્રયોજનમાં જોડાયા તો પર્વત ઉઠાવવા, સમુદ્ર ઓળંગવા, અશોક વાટિકા ઉજાડવા અને લંકા સળગાવવા જેવા અસંભવ પરાક્રમ દેખાડવા લાગ્યા. સુગ્રીવ પત્નીને રોકવામાં સર્વથા અસમર્થ રહ્યા હોવા છતાં પણ બીજા દેશમાં સમુદ્ર ઉપર વસેલા અભેદ ગુફાને વેધીને સીતામાતાને મુક્ત કરાવવામાં સફળ થઈ ગયા. તેમાં દેવી સહકારની વાત પ્રત્યક્ષ છે. આવી કૃપા તે બધાને મળી શકી જેમણે રામના ગૌરવને અને તેમના લીલા

ક્રમન સહકાર આપવાની વ્યવસ્થા પહલાથી જ કરી લીધી. વૃદ્ધ જાંબુવંત અને જટાયુ, ગરીબ કેવટ, તુચ્છ ખિસકોલી અને ગરીબ શબરીની સમર્થતા અને ભૂમિકાઓને જોવામાં આવે તો તેમના દ્વારા પ્રસ્તુત કરવામાં આવેલા દાન તુચ્છ જેટલા જ કહી શકાય. તેટલું હોવા છતાં પણ તેમની ગાથાઓ અજર-અમર બની ગઈ. તે શ્રેયના અધિકારી બન્યા અને પોતાના ઉદાહરણો દ્વારા અસંખ્ય માણસોને ભાવપૂર્ણ પ્રેરણાઓ આપી શકવા માટે સમર્થ બન્યા. આ સૌભાગ્યપૂર્ણ ઉપલબ્ધિમાં મુખ્ય શ્રેય, તે સુઝબુઝને છે જેણે પોતાની શ્રદ્ધા સહકારને મહાન વ્યક્તિત્વ અને મહાન અવસર સાથે જોડીને લાખો ગણું વિશેષ શ્રેય કમાયા.

કૃષ્ણ ચરિત્ર ઉપર નજર કરવાથી એ તથ્ય અસાધારણ સ્વરૂપે આગળ આવે છે. ગોપીઓએ છાસ પીવડાવવી, થોડીક હંસી-મજાક કરી દેવી, ગોવાળના બાળકોમાં લાકડીઓનો સહારો આપવો, જેવા કૃત્યો એવા નથી જેને દૈનિક જીવનમા બધે જ થતી રહેનાર કૃત્યોથી અલગ સમજી શકાય. આટલું હોવા છતાં પણ તે સહકાર પૂરાણ અને ઉપાખ્યાનોમા ઘણી વખતે ગાવા-ગવડાવવામાં તથા વખાણવામાં આજ્યા છે. યુદ્ધમાં ઘણા યોદ્ધા લડતા અને હારતા-જીતતા રહ્યા છે પણ અર્જુન ભીમ જેવાઓને જે શ્રેય મળ્યો, તેમની પ્રતિષ્ઠા અસામાન્ય બની ગઈ. અર્જુન, ભીમ તે જ હતા જેમને વનવાસ વખતે પેટ ભરવા માટે અને જીવ બચાવવા માટે બહુરૂપીનું રૂપ ધારણ કરી દિવસો પસાર કરવા પડ્યા હતા. દ્રૌપદીને નિઃવસ્ત્ર થતી પોતાની આંખોથી જોનારા પાંડવો જો ખરેખર મહાભારત જીતી શકવા જેવી કાબેલીયતના માલિક રહ્યા હોત તો ન તો દુર્યોધન, દુઃશાસન એવી દુષ્ટતા કરતા અને ન પાંડવો તેને સહન કરી લેતા. કહેવું નહીં પડે કે પાંડવોના વિજયમાં તેમની તે બુદ્ધિમત્તા જ મુખ્ય માનવી પડશે જેમાં તેમણે શ્રીકૃષ્ણને પોતાનો અને પોતાને શ્રીકૃષ્ણના બનાવી ભગવાન પાસે રથના ઘોડા હંકાવવા જેવું નાનું કામ કરાવવા મજબૂર કર્યા.

જો તે તેમ ન કરી શકત અને પોતાની મેળે જીવન પસાર કરતા તો સ્થિતિ બીલકુલ અલગ હોત અને ભીખારીઓની માફક જેમ-તેમ જીવન પસાર કરતા.

સુદામાની શ્રીકૃષ્ણ સાથે ધનિષ્ઠ મિત્રતા જમાવી શકવાની દુરદર્શીતાએ જ તેને મિત્રની સમાન બનવાની શ્રેષ્ઠતા અપાવી. કૃષ્ણ-સુદામાની સંયુક્ત ચર્ચા વિવિધ અવસરે થાય છે. કોઈ કૃષ્ણની ઉદારતાને તો કોઈ સુદામાની ગૌરવ પ્રતિષ્ઠાને પ્રધાનતા આપે છે. જે હોય તે, બંનેનો સમન્વય રહ્યો તો એવો જ જેમાં મહાનતાનું સાનિધ્ય સમન્વય પોતાની ચમત્કારી પરિણામ સિદ્ધ કરી શકે.

બુદ્ધ અને ગાંધીના મહાન વ્યક્તિત્વોના વિશે બે મત ન હોઈ શકે, પણ આ સંદર્ભે એ તથ્યને ભૂલવું ન જોઈએ કે તેમના ધનિષ્ઠ સંપર્કમાં આવનારાઓએ અસાધારણ સ્વરૂપે લાભ મેળવ્યો અને સૌભાગ્યશાળી બન્યા.

ભગવાન બુદ્ધની સાથે જોડાવાનું સાહસ ન કરી શક્યા હોત તો હર્ષવર્ધન, અશોક, આનંદ, રાહુલ, કુમારજીવ, સંઘમિત્રા, આમ્રપાલી વગેરેના જીવન એટલા નકામા અને તુરછ બની ગયા હોત એનું અનુમાન લગાવી શકવું કોઈના માટે મુશ્કેલ ન હોવું જોઈએ. મહાત્મા ગાંધીની સાથે જો વિનોબા, રાજગોપાલાચાર્ય, નહેરુ, પટેલ, રાજેન્દ્રબાબૂ વગેરે ન ભળ્યા હોત તો તેવી સ્થિતિ ન બની શકી હોત જે બની શકી. નહેરુ અને લાલબહાદુરની ધનિષ્ઠતા પ્રસિદ્ધ છે. જો તે સઘનતાને કસોટી ઉપર રાખી દેવામાં આવે અને પોત-પોતાની મેળે ઉઠવા-બેસવાની વાત વિચારે તો પછી પરિણામ પણ કંઈક બીજાજ સ્તરનું થવાની વાત સામે આવે છે.

ચાણક્યની સાથે ચંદ્રગુપ્ત, સમર્થગુરુ રામદાસની સાથે શિવાજી, રામકૃષ્ણ પરમહંસની સાથે વિવેકાનંદ, વિરજાનંદની સાથે દયાનંદની સઘનતા બંને પક્ષો માટે કેટલી સંતોષજનક પરિણામો આપી શકી, તેને કોણ નથી જાણતું. માંઘાતાએ આઘ શંકરાચાર્ય સાથે જોડાઈને ચાર ધામ બનાવવાનું શ્રેય

મેળવ્યું. ભામાશાહનું દાન રાણાપ્રતાપ સાથે સંબંધ રાખતું હોવાથી જ સાર્થક થયું, નહીંતર આટલા પૈસા તો શેઠ-શાહુકારોને ત્યાંથી એર-લૂટારા પણ ઉઠાવી જાય છે અને બેટા, પૌત્ર, દુર્વ્યસનોમાં ઉડાવવા અને કૂંકી મારતા જોઈ શકાય છે. મહામાનવો સાથે જોડાવાથી શ્રેય પથ એટલી ઝડપથી મળી જાય છે તેના અસંખ્ય ઉદાહરણોમાં ટિટોડીનું ઉદાહરણ પણ ગણાવી શકાય છે જેમાં અગસ્ત્ય ઋષિની મદદથી સમુદ્ર સુકવી નાંખવાનો અને ઈંડા પાછા મેળવવાની કથા કહેવામાં આવે છે.

અસામાન્ય પતિઓની અર્ધાંગિની બનીને કેટલીય સ્ત્રીઓ એવું ઊંચા પ્રકારનું શ્રેય મેળવી શકી છે જે શ્રેય પોતાની મેળે મેળવવું તેમના માટે અશક્ય હતું. કસ્તૂરબા ગાંધી, અહિલ્યાબાઈ, લક્ષ્મીબાઈ જેવી અસંખ્ય મહિલાઓ આ શ્રેણીમાં આવે છે. પૌરાણિક યુગની રાધા, અરુન્ધતી, શચી, મૈત્રેયી, દ્રૌપદી વગેરેની ગૌરવ પ્રતિષ્ઠામાં તેમના પતિદેવોના વ્યક્તિત્વોનું પ્રદાન ઓછું નથી રહ્યું. આ સૌભાગ્યના અભાવમાં તેમને સામાન્ય મહિલાઓની માફક જ જીવન પસાર કરવું પડત. મહાનતા અગ્નિ સમાન છે, તેના સંપર્કમાં જે કોઈ આવે છે તે ગૌરવયુક્ત અને તેના જેવા થઈ જાય છે.

અગ્રગામીઓ હમેશા શ્રેયના અધિકારી થતા રહ્યા છે. સમગ્ર સંસારના આંદોલનોમાં જે સૌથી આગળ રહ્યા તેઓ પ્રખ્યાત થયા. આમ તો સદ્સાહસ અપનાવવા ત્યાગ અને બલિદાન કરવાની પ્રતિષ્ઠા તો હમેશા રહી છે અને રહેશે પણ આ દિશામાં તેને વધારનાર વિચારવાવાળાઓમાંથી મોટાભાગના ભાગ્યશાળી તેઓ છે જે કોઈ મહાન અવસર સામે આવતાં જ તેને હાથમાંથી ન જવા દેવાની તત્પરતા દેખાડે. મહાન વ્યક્તિ પણ હમેશા જન્મ નથી લેતા. જન્મે છે તો સાધારણ પરાક્રમ કરીને પુષ્કળ યશ મેળવવાનો સુંદર અવસર દરેક વ્યક્તિને ક્યાં મળે છે ? આને દેવી વરદાન કે પૂર્વ સિંચિત પુણ્યોનું પરિણામ જ કહેવું જોઈએ કે મહાનતા પ્રગટે અને તેની સાથે ધનિષ્ઠતા સ્થાપિત

કરવાનું સાહસ જાગૃત થાય.

યુગસંધિના આવનાર થોડાક વર્ષો આવા જ છે, જેમાં માનવીય ભવિષ્યનું નિર્ધારણ થવાનું છે. સર્જનહારને પોતાના યુગાંતરીય અવતાર કૌશલ્યને ભૂતકાળની સરખામણીએ અસંખ્ય ગણી પ્રખરતા સાથે પ્રકટ કરવાનું છે. ઘરતીની શરૂઆતથી લઈને અંત સુધીના ઈતિહાસમાં આ દિવસોની હલચલોને અનુપમ, અદ્ભુત સમજવામાં આવશે. જાગૃત આત્માઓને, દેવ સંસ્કૃતિના સંદેશવાહકને અત્યારના દિવસોમાં નવસર્જનમાં યોગદાનનું નિમંત્રણ મળ્યું છે. જેઓ તેની ઉપેક્ષા કરશે અને જેઓમાં સફળ થવાની પૂર્ણ સંભાવના હોવા છતાં પણ ઊંચા પદ તરફ પસંદગીની સ્પર્ધામાં સામેલ થવા માટે ઈન્કાર કરી ઘેર બેસી રહેશે તેઓ અભાગીઓમા ગણાવા લાગશે. જ્યાં આત્મ પ્રગતિ માટે અંગત યોગ્યતા,

બુદ્ધિમત્તા તેમજ પ્રયાસ અને તત્પરતાને મહત્ત્વ આપવામાં દૂરદર્શિતા છે ત્યાં આ તથ્યની પણ ઉપેક્ષા થતી નથી, કે જો સંજોગોવશાત્ કોઈ સુયોગ, સંયોગ મહાનતાની સાથે જોડાવાનો હાથમાં આવી જાય તો તેનો લાભ કોઈ પણ કિંમતે ઉઠાવવામાં આવે. આવી જાગૃતતા અને દીર્ઘદૃષ્ટિની લાંબાંકાળ સુધી ભારોભાર પ્રશંસા કરવામાં આવે છે કે જેમણે યોગ્ય સંજોગોને શોધી કાઢ્યા અને તેનાથી લાભ મેળવવામાં આગળ પાછળનો વિચાર કરવાની આગસ ન બતાવી. પ્રસ્તુત યુગસંધિની વેળાને આ પ્રકારની સૌભાગ્યશાળી ક્ષણ કહી શકાય, તેમાં જે મહાકાળના યુગ નિમંત્રણને સાંભળવા-સમજવા, સ્વીકારવા અને સાથે આગળના સમયમાં ધન્ય ધન્ય થઈ રહેશે અને શ્રેય મેળવી શકનાર દૂરદર્શીઓમાં ગણાવા લાગશે. ■

અમેરિકન મનોવૈજ્ઞાનિક નેપોલિયન હિલ તથા ડબ્લ્યુ. સી. સ્ટોન પોતાની કૃતિ 'સકસેજ થૂ ઓ પોઝિટિલ મેટલ એટીટ્યૂડ'માં સ્પષ્ટ કરે છે.

મહાનતા તેમની પાસે આવે છે જેમણે પોતાની સમગ્ર ઈચ્છા શક્તિ અને ક્રિયાને મહાન ઉદ્દેશ્યોના માટે ખર્ચી દીધી છે.

સફળતા તેમને પ્રાપ્ત થાય છે અને સુરક્ષિત રાખી શકાય છે જેમના ચિંતનની દિશાધારા વિદેયાત્મક છે. માણસની સૌથી મોટી શક્તિ તેના સંકલ્પ તથા પુરુષાર્થના સંમિશ્રણમાં સમાયેલી રહે છે.

સ્વયંને સંસારની સૌથી અધિક મહત્ત્વપૂર્ણ માનવી જોઈએ. સફળતા, સ્વાસ્થ્ય, પ્રસન્નતા, સમૃદ્ધિના બીજ સ્વયંમાં સમાયેલા છે. જરૂરયાત છે તેમને વિકસિત કરવાની.

અસફળતાઓનો ટોપલો ઈશ્વર પર ન ઢોળો. સફળતા માટે ઈચ્છા શક્તિને જાગૃત કરવી પડશે. તેની સાથે ક્રિયા શક્તિ ખર્ચવી પડશે. આ બંને તે આધાર તૈયાર કરે છે, જેના પર ઈશ્વરની કૃપા અવતરે છે.

પરમાત્માની અનંત વૈભવના વિશ્વમાં કોઈ પણ જાતની કમી-અછત નથી. ભગવાન તમારા છે અને તેના રાજકુમાર હોવાને નાતે સૃષ્ટિની દરેક વસ્તુ ઉપર તમારો પૂરેપૂરો અધિકાર છે. એમાંથી જ્યારે જે ચીજની જેટલી જરૂર હોય એટલી લો અને આવશ્યકતા પૂરી થતાં જ આગળની વાત વિચારો. સંસારમાં સુખી અને સંપન્ન રહેવાનો આ જ ઉપાય છે.

મહત્વાકાંક્ષાઓને સ્વચ્છ બનાવો અને મહાન બનો

મહાનતા મહત્વાકાંક્ષાઓની પ્રેરણાથી જ મળી શકે છે એમાં કોઈ શંકા નથી. પ્રથમ તો મહત્વાકાંક્ષા મહાન માનસની સાક્ષી પૂરે છે. બીજું મહત્વાકાંક્ષા મહાન કર્તવ્યનું ઉદ્ઘાટન કરે છે. જેમાં જેવા પ્રકારની આકાંક્ષા હોય છે તે તેવા પ્રકારનો માર્ગ તથા તેવા પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓને અપનાવે છે અને તેને પૂર્ણ કરવા માટે તેને અનુરૂપ જ સાહસ અને કષ્ટ સહિષ્ણુતાને અનુસરે છે. જો તેની આકાંક્ષા પ્રાણવાન તથા સાચી છે તો તે તે માટે તેટલો જ ત્યાગ તેમજ બલિદાન કરવા તત્પર રહે છે.

જેની ઈચ્છાઓ નાની-નાની તથા સામાન્ય શારીરિક જરૂરિયાતો સુધી મર્યાદિત હોય છે તેઓ તે ક્ષેત્ર સુધી પોતાની પ્રવૃત્તિઓને વધારે છે, તેથી આગળ વધવાની ન તો તેને પ્રેરણા થાય છે અને ન તો સાહસ. તે સીમાથી આગળ તેની કલ્પનાની ગતિ જ નથી હોતી.

ઈચ્છાથી જ માણસ પ્રેરણા મેળવે છે અને પ્રેરણા અનુસાર જ પ્રવૃત્તિઓ અપનાવે છે. મનુષ્યની ક્રિયાઓ તેની ઈચ્છાઓનો જ તો ખેલ છે. જે મહાન ઈચ્છાઓ રાખે છે તે તે મુજબના કાર્યો કરી મહાન બને છે અને નાની-મર્યાદિત આકાંક્ષાઓ રાખે છે તે ક્ષુદ્ર અને નકામા બની રહે છે.

મહત્વાકાંક્ષાનો અર્થ છે સામાન્યતાથી વધીને ઈચ્છા કરવી અને તેની પૂર્તિથી તે ક્ષેત્રોમાં બીજાઓથી વધીને ઊંચી સ્થિતિ તથા સ્થાન મેળવવું.

ધનનું ક્ષેત્ર લઈ લો, ગુજરાત માટે પૂરતું જ એકઠું કરી લેવાની કામના આકાંક્ષાના સ્વરૂપમાં કોઈ મહત્ત્વ નથી રાખતી, આ તો જરૂરિયાતની પૂર્તિની મજબૂરી છે. તેનાથી આગળ વધીને ઊંચા સ્તરે રહેવા અને સંપત્તિ એકઠી કરવાની ઈચ્છા સામાન્ય કામનાથી થોડીક આગળની વાત છે, પરંતુ જ્યારે આ કામના મિલ માલિક બનવાની, સંસારના ધન-કુબેરોમાં પોતાની ગણના કરાવવાની અને મોટા-મોટા ઉદ્યોગપતિઓમાં નામ લખાવવાની ઈચ્છા બની જાય ત્યારે તે મહત્વાકાંક્ષા બની જાય છે. સામાન્યમાંથી વિરલતાની સ્થિતિમાં પહોંચવાની કામના જ મહત્વાકાંક્ષા છે.

મહત્વાકાંક્ષાના એક-બીજાથી વિપરિત બે સ્વરૂપ હોય છે. એક શુભ અને બીજું અશુભ. તે રીતે તેની પૂર્તિ અસંભવ હોવા છતાં પણ શુભ મહત્વાકાંક્ષી

ચરિત્ર નાયકની માફક ઉજ્જવળ પૂષ્ટો ઉપર અને અશુભ મહત્વાકાંક્ષી ઈતિહાસના મેલા પાન ઉપર અંકિત થાય છે. આ રીતે ઐતિહાસિક હોવા છતાં પણ એક વિરલ, મહાન તેમજ યશસ્વી મનાય છે અને બીજા વિરલ વ્યક્તિ પદ્દલિત અને કલંકિત. એક શ્રદ્ધા અને સન્માનની સાથે જોવામાં સાંભળવામાં અને યાદ રાખવામાં આવે છે અને બીજા ઘૃણા અને તિરસ્કારની સાથે. બન્નેએ પોતાની લક્ષ પ્રાપ્તિમાં ભલે સૂરખો ત્યાગ-બલિદાન અથવા કષ્ટો સહન કર્યા હોય કેટલાય પરિશ્રમ, પ્રયત્ન તેમજ ઉદ્યોગ ભલેને કેમ કર્યો ન હોય, પરંતુ શુભ અથવા અશુભની સાથે સંસારનો આ ભિન્ન દૈષ્ટિકોણ જરૂર બની રહેશે.

સંસારને જીતવાની ઈચ્છા રાખનારો સિકંદર નિ:સંદેહ મહત્વાકાંક્ષી હતો. તેની આકાંક્ષા ખૂબ જ મોટી અને વિરલ હતી. તેને સાકાર કરવા માટે તેણે ખૂબ જ મોટો ત્યાગ કર્યો, પુષ્કળ કષ્ટ ઉઠાવ્યા અને ખૂબ જ ઉદ્યોગ-મજૂરી કરી-પરિશ્રમ કર્યો અને તેણે અનેક દેશો ઉપર વિજયની માળા ફરકાવી, છતાં પણ વિરલ વ્યક્તિ હોવા છતાં પણ તે ઈતિહાસના ઉજ્જવળ પાનાઓ ઉપર સોનેરી અક્ષરોએ નામ ન લખાવી શક્યો, તેનું એક માત્ર કારણ એટલું જ હતું કે તેની મહત્વાકાંક્ષા અશુભ હતી. તેના વિજય પાછળ કોઈ મંગળ ઉદ્દેશ્ય નહોતો. તેની મહત્વાકાંક્ષા તેના અંગત-વ્યક્તિગત અહંકાર, દંભ અને શક્તિ પ્રદર્શનની ઉદ્દતાઈથી દુષિત થઈ હતી. તેણે પોતાના વ્યક્તિગત અહંકારને પૂર્ણ કરવા માટે ફક્ત અનેક દેશોને રગદોળ્યા જ નહીં પણ હજારો-લાખો નિરપરાધીઓને મારી નાખ્યા અને પોતાની સેનાના અસંખ્ય સૈનિકોને ઉદ્દેશ્ય વગર રણના મેદાનની આહુતિ બનાવ્યા. નિરર્થક અશાંતિ, અરાજકતા, યુદ્ધ અને રક્તપાતના દોષીત હોવાને કારણે ઐતિહાસિક હોવા છતાં પણ સિકંદર મહાન ન બની શક્યો. છતાં પણ અનેક લોકો તેને 'સિકંદર મહાન'ની પદવી આપે છે, પરંતુ તેને મહાન બનાવવાવાળા લોકો તેના જેવા જ અશાંતવૃત્તિના જ હોવા જોઈએ. નહીંતર કોઈપણ તટસ્થ અને બુદ્ધિશાળી વ્યક્તિ સિકંદરને તેના તે વિજય માટે મહાન માનવા માટે તૈયાર નહીં થાય. તે તો તેને લોહી વહેડાવનાર અને યુદ્ધ ઈચ્છુક જ કહેશે. એક અશુભતાને કારણે જ સિકંદરનું બધું બલિદાન,

ત્યાગ, મહનત અર્થ ગયુ, જનુ ફળ તેના માટ ઐતિહાસિક અપકીર્તિ-અપમાન સિવાય બીજું કશું ન લાવી શકી.

યાજ્ઞક્ય રાજનીતિ ક્ષેત્રમાં મહાન માણસ હતા. તેથી તેમણે નંદ તથા ગામ્ભીક જેવા રાજાઓને મૂળમાંથી જ ઉખેડી નાંખ્યા. અનેક યુદ્ધ કરાવ્યા જ નહીં પણ તેનું નેતૃત્વ પણ સંભાળ્યું, જ્યાં સુધી રક્તપાતનો પ્રશ્ન છે, યાજ્ઞક્યના માથે આ વાત પણ આવે છે. છતાં પણ રાજનીતિ ક્ષેત્રનું તે એક વિરલ વ્યક્તિત્વ છે અને ઈતિહાસના ઉજ્જવળ પાને અંકિત છે અને લોકોમાં શ્રદ્ધા અને યશના અધિકારી છે.

સિકંદર અને યાજ્ઞક્ય બંનેના હેતુ યુદ્ધના રહ્યા છે, પરંતુ સિકંદર કલંકિત અને યાજ્ઞક્ય યશસ્વી રહ્યો. તેનું કારણ ફક્ત એટલું જ કે યાજ્ઞક્યનો ઉદ્દેશ્ય, તેની મહત્વાકાંક્ષાનો ધ્યેય અને તેના બધા જ યુદ્ધોનું લક્ષ્ય શુભ હતું. જ્યાં વિજય પાછળ સિકંદરની એ મહત્વાકાંક્ષા હતી કે તે સમગ્ર વિશ્વ-સંસારનો એક છત્ર શાસક બને, સંસાર તેની અપરાજિત શક્તિ આગળ નમન કરે, તેના સામ્રાજ્યનો વિસ્તાર થાય અને માનવજાતિ તેની દાસ બને. ત્યારે યાજ્ઞક્યની મહત્વાકાંક્ષા એ હતી કે દેશની રાજનીતિ, અવ્યવસ્થા તથા અસ્તવ્યસ્તતા દૂર થાય. શાસનમાં સ્થિરતા આવે, નાના-નાના રાજ્યો સ્વરૂપે જુદા જુદા ભાગમાં વહેંચાયેલા દેશ એક અને એક રાષ્ટ્ર બને. રાજાઓની અનીતિ, અન્યાય અને અત્યાચારનો અંત થાય, નંદ જેવા રાજાઓનો નાશ થાય અને જનતાનો ત્રાસ દૂર થાય, બધી બાજુ સુખ અને શાંતિ-વ્યવસ્થાની સ્થિતિ જોવા મળે. રાષ્ટ્ર એક સંગઠન અને રાજનીતિક સૂત્રમાં બંધાયેલું હોય. તેની શક્તિ વધે. આચરણ ઉજ્જવળ થાય અને દેશ-વિદેશોનો ભય દૂર થાય.

જ્યાં સિકંદરની મહત્વાકાંક્ષા તેની શક્તિ અને વ્યક્તિગત અહંકારથી ભરેલી હતી ત્યાં યાજ્ઞક્યની મહત્વાકાંક્ષાનો આધાર દેશશક્તિ, રાષ્ટ્રશક્તિ, સમાજનું હિત અને લોકોનો લાભ જ હતો. તેમાં જરા સરખો પણ અહંકાર કે સ્વાર્થ નહોતો. આ શુભ અને અશુભનું અંતર હતું જેથી બંનેની મહત્વાકાંક્ષાઓએ બંનેની ઐતિહાસિક સ્થિતિમાં આકાશ-પાતાળનું અંતર કર્યું.

માણસે મહત્વાકાંક્ષી થવું જોઈએ. મહત્વાકાંક્ષાથી જ માણસ મહાન બને છે. ઉચી કલ્પના વગર અને આકાંક્ષા વગર એમ જ સામાન્ય સ્થિતિમાં પડ્યો રહે છે, પરંતુ પોતાની મહત્વાકાંક્ષામાં શુભ-અશુભનું ધ્યાન અવગણ્ય રાખવું જોઈએ નહીં તો સાધારણ

વ્યાકત જ્યાં થાડા સમય માટે મર્યાદિત ક્ષત્રમાં જ અપવાદ, કલંક અથવા ધિક્કારના પાત્ર બને છે ત્યારે સાધારણ વ્યક્તિ અશુભ આશંકાઓને કારણે ઈતિહાસમાં સ્થાયી રૂપે યુગોના યુગો સુધી ધિક્કારના પાત્ર બને છે. આ જીવનની મોટી વ્યાપક વિરાટ અને દૂરગામી અસફળતા છે. આ ફળનું ઈચ્છાવાળી મહત્વાકાંક્ષાથી ઘણું સારું તો એ છે, ઘણું કલ્યાણકારી તો એ છે કે માણસ સાધારણ જીવનમ સજ્જનતાપૂર્વક ચુપચાપ પોતાનું જીવન પૂર્ણ કરી લે તેથી તે મહાન તો ભલે ન બની શકે પરંતુ આલોક્ય લઈને પરલોક સુધી યુગો સુધી તેની આત્મા કલંકિત અને પશ્ચાતાપની આગમાં સળગશે નહીં.

જો તમારી મહત્વાકાંક્ષા ધનવાન, યશવાન અથવા બળવાન બનવાની છે તો ઘણું જ સારું છે તમારે તેને સાકાર કરવા માટે યોગ્ય પુરુષાર્થ અને પ્રયત્ન પણ કરવો જોઈએ. છતાં પણ તે પહેલાં તમે તમારી મહત્વાકાંક્ષાથી પ્રેરિત થઈ જાઓ અને સંપૂર્ણ રીતે વિવેચન કરી લો કે તમારી મહત્વાકાંક્ષા અશુભતાના દોષથી મેલી તો નથી થઈને. તેમાં લોહ કલ્યાણ, સામાજિક હિત અથવા આત્માના ઉદ્ધારનું ભાવનાની જગ્યાએ શોષણ, બદલો, હિંસા, ભોગ વિસ્તાર, વગેરેના ઝેરી બીજ તો સમાયેલા નથી. જો એમ હોય તો તુરંત જ તમારી તે મહત્વાકાંક્ષાને ત્યાગ કરી દો અથવા તેમાં સુધારો-કરી નાંખો, કારણ કે તેનાથી તો આલોક્યથી માંડીને પરલોક સુધી બનવા-બગડવાની સંભાવના છે. અપયશ અને અશાંતિદાયક મહાનતાથી શાંતિ, સંતોષ અને સુખદાયક સામાન્ય પરિસ્થિતિ લાખો ગણી સારી છે.

આ સંબંધે આત્મવિવેચના કરતી વખતે નિષ્પક્ષ અને નિઃસ્વાર્થ રહેવાની જરૂર છે. જો આંખો ઉપરના પડઘને ઊતારીને દિગ્દર્શન કરવામાં ન આવ્યું તે તમારી ગુનાહિત દૃષ્ટિને એવો વળાંક આપી દેવામાં આવે છે જેનાથી અસત્ય-સત્ય અને અહિત-હિત દેખાવા લાગે છે અને મનુષ્ય પોતાના જ આવા દૃષ્ટિકોણથી જાતે જ છેતરાઈ જાય છે. એટલા માટે મહત્વાકાંક્ષાના વિષયમાં તેના સ્વરૂપ અને તેનું વિવેચન કરવામાં ખૂબ જ સતર્ક અને સાવધ રહેવું જોઈએ.

મહત્વાકાંક્ષી બનો, તેમાં શુભ સંકલ્પનો સમાવેશ કરો, તેને સાકાર કરવા માટે સાચો રસ્તો પસંદ કરો અને સંસારમાં મહાન પ્રગતિશીલ અને યશસ્વી બનીને આ મહત્વપૂર્ણ માનવજીવનને સફળ તેમજ સાર્થક બનાવો. ■

♠ લગ્નની સાથે જોડાયેલી મહત્વપૂર્ણ જવાબદારીઓ ♠

લગ્ન એ બે આત્માનું મિલન છે. એની સાથે જીવન જીવવાની લાંબી યાત્રા પણ જોડાયેલી છે. એમાં સ્નેહ, સન્માન અને સહકારની ભાવનાનો મુખ્ય આધાર રહેલો છે. સમજદારીથી જ એકબીજાને નિભાવવાનાં અને આગળ વધારવાનાં હોય છે. ભૂલોને એકાંતમાં એકબીજાને સમજાવી દેવામાં આવે અથવા હાસ્ય-વિનોદમાં ખપાવી દેવી જોઈએ. ગુણોને ધ્યાનમાં રાખવા જોઈએ. સેવા, ધર્મ અને ભાવનાઓને મહત્વ આપવું જોઈએ. સામાન્ય દૃષ્ટિએ જોઈએ તો સામાન્ય સ્તરના નર અને નારીનો સાથી તરીકેનો સંબંધ પણ ઉપયોગી અને ભલો જ સિદ્ધ થાય છે. આપણે રંગીન યશમાં પહેર્યા હોય તો દરેક વસ્તુ આપણને રંગીન જ દેખાશે, પરંતુ યશમાં કાઢી નાંખીએ તો વસ્તુઓ એના સ્વભાવિક રૂપમાં જ દેખાય છે. પતિ અને પત્નીની બાબતમાં પણ આવું જ હોય છે. જો એને કન્યા સમજવામાં આવે અને શ્રદ્ધાપૂર્વક વિચારવામાં આવે તો ચોક્કસ એના ગુણ વધારે દેખાશે અને દોષો દેખાતા બંધ થશે. પરિસ્થિતિ એકદમ સુધરતી અને અનુકૂળ થતી થશે.

પરંતુ જો લગ્નની પાછળ ઉત્કૃષ્ટ દૃષ્ટિકોણ નહીં હોય અને માત્ર વાસનાને મુખ્ય માનવામાં આવે તો શરૂઆતથી જ લગ્ન જીવનમાં ઝેર ભળવા લાગે છે. આપણે જોઈએ છીએ કે ઘણા મનસ્વી છોકરાઓ ખૂબ સુંદર વહુ શોધે છે એના માટે વડીલો પર પણ વિશ્વાસ રાખતા નથી અને પોતે જ પસંદ કરવાનો આગ્રહ રાખે છે. અનેક છોકરીઓ જુએ છે. છોકરી પસંદ કરવાનો તેમનો માપદંડ સિનેમાની હિરોઈનો જેવો ચહેરો અને લટકો હોય છે, પરંતુ આવી નટીઓ તો મેકપ કરતી હોય છે. જ્યારે કુલીન ઘરની કન્યાઓ શરમાળ અને સંકોચશીલ હોય છે. શાલીનતાનું આ ચિહ્ન છે. રખડેલ છોકરાઓ છોકરીઓની પરીક્ષા બાહ્યદેખાવ, કેટલી અપટુડેટ છે, કેટલી નખરાળી છે તેના પરથી કરે છે. કિલ્મની હિરોઈનો ફક્ત કેમેરા સામે જ મેકઅપ કરી આકર્ષક બનીને આવે છે. બાકીના સમયે તો એ પણ પોતાનાં કુટુંબમાં સામાન્ય સ્ત્રીની જેમ રહે છે. સુંદર વહુ શોધનારા ઘણીવાર કુંવારા જ રહી જાય છે. અથવા એવા ફસાઈ જાય છે કે એમનું ગૃહસ્થ જીવન બરબાદ થાય છે.

છોકરીઓને જ્યારે ખબર પડે છે કે શિક્ષણનું યોગ્યતાનું, ગુણોનું, કુશળતાનું કે વફાદારીનું કોઈ મૂલ્ય નથી, દુનિયામાં દેખાવડા હોવું એ જ સર્વસ્વ છે, એવું છોકરીઓના મનમાં ધર કરી જાય તો પતિને પરમેશ્વર માનવાના બદલે કોઈ એક્ટરની કલ્પનામાં રાચે છે. એક્ટરથી ઓછા આકર્ષક છોકરાને નાપસંદ કરી દે છે. છોકરીઓના મનમાં પણ મનસ્વી છોકરાઓની જેમ પોતાના પતિની કાલ્પનિક મૂર્તિ દેખાયા કરે છે. માત્ર સુંદર જ નહિ, પણ અતિ સુંદર પતિના ગળામાં વરમાળા નાંખવાનું મન થાય છે. આવી છોકરીઓ અને છોકરાઓ જો કે થોડાં જોવા મળે છે. આપણો દેશ ગરમ છે. સુંદરતાની દૃષ્ટિએ બધા મધ્યમ હોય છે. પોતાના ઘરમાં પોતાની માતા, બેન, ફોઈ બધાં સામાન્ય જ હોય છે, પણ છોકરાઓ પોતાની પત્ની ગોરી, પરી જેવી સુંદર અપ્સરા શોધે છે. શોધતા શોધતા હેરાન પરેશાન થઈ જાય છે. કદાચ રૂપાળી છોકરી મળી જાય તો એને પોતાના રૂપનું અભિમાન હોય એ પણ સ્વાભાવિક છે. પોતાનું આખું કુટુંબ શ્રેષ્ઠ અને ઈન્દ્રની પુત્રી માને આવા વહેમને કારણે તે પોતાના માટે રાજા અને જમીનદાર જેવી સગવડો માગે છે અને શણગારની વસ્તુઓની મોટી માંગ કરે છે અને જો તેમાંય વર તેના જેવો રૂપાળો ન હોય, તેમજ ચોવીસ કલાક તેની પ્રશંસા કરી અને સગવડ પૂરી પાડતો ન હોય તો તેના ભવાં ચઢેલાં જ રહે છે. તેની વાણી અને વર્તનમાં અપમાનભર્યાં વ્યવહાર હોય છે. પોતાનું રૂપ ચર્ચાનો વિષય બને એના માટે પ્રશંસક અને આકર્ષિત થનારા શોધવા પડે છે. આવી પરિસ્થિતિમાં વ્યભિચાર વધે છે. પોતાના પ્રત્યે લગાવ ઓછો થાય છે અને સેવાભાવના અને અનુશાસનમાં મન ઓછું રહે છે. આવી પરિસ્થિતિ પેદા કરવા માટે જવાબદાર મનસ્વી છોકરાઓ જ છે. પોતે કુરૂપ હોય પછી સુંદર છોકરીઓ તેમને કેવી રીતે પસંદ કરે? કુરૂપ પતિને પસંદ કરી છોકરીઓ મનમાં ને મનમાં કુદાય છે. એના પતિને અપમાનિત કરી તિરસ્કારે છે અને અવસર મળે તો એનું મન પણ બીજે લગાવે છે.

આવો શોખ મધ્યકાલીન સામંતોને હતો. તેઓ સુંદરીઓનું અપહરણ કરી આખો મહેલ ભરી દેતા, પણ તેમને શંકાની દૃષ્ટિથી જ જોતા હતા રાજ મહેલમાંથી તેમને એક પગ પણ બહાર મૂકવા દેતા ન હતા. જો થોડી છૂટાછટ મળે તો પેલી સુંદરીઓ પકડનારનો ખાત્મો બોલાવી દેતી. આ રીતની કતલ અને ખડ્યંત્રો અત્યારે પણ ચાલે છે.

પરદેશોમાં લોકો સૌંદર્ય પાછળ પાગલ થઈ જાય છે, પણ ત્યાં છૂટાછેડાની છૂટ છે. બે દિવસ સાથે રહે અને ત્રીજે દિવસે તલ્લાક ત્યાં મુક્ત વાતાવરણનો રિવાજ છે. ત્યાં સ્ત્રી-પુરુષો પર કોઈ પણ જાતનું બંધન નથી. સ્ત્રીઓની ઉંમર ઢળતાં જ તેમની કિંમત ઘટી જાય છે. એટલે સ્ત્રીઓ જવાનીમાં પતિ મહોદયનું આર્થિક શોષણ કરી લે છે, જેથી ઘડપણમાં આર્થિક તંગી વેઠવી ન પડે. પુરુષો આ બધું જ સમજે છે.

આપણા દેશમાં મનસ્વી છોકરાઓ સુંદર પત્ની શોધે છે, પરંતુ એમાં કેટલું જોખમ છે તે ભૂલી જાય છે. જે રૂપાળી છોકરીના ચહેરાની ચમક જોઈને પસંદ કરી છે એ રૂપાળીના મનમાં શંકા હોય છે કે જો મારાથી રૂપાળી છોકરી જોશે તો ત્યાં ફસાઈ જશે. એના મનમાં ગુણવત્તા, ચરિત્રનિષ્ઠા અને સુસંસ્કાર કે વફાદારીની પરખ તો છે જ નહીં. સદ્ગુણોનું મહત્ત્વ ન તો તે સમજે છે કે વિચારે છે. એની દૃષ્ટિએ તો રૂપ એ જ બધું છે. ઉંમર વધતાં અથવા બાળકોની માતા બનતાં જ ચહેરાની ચમક ઓછી થઈ જાય છે ત્યારે એ વ્યક્તિને આકર્ષણ ઓછું થઈ જાય છે. અરે તેની તરફથી મ્હોં પણ ફેરવી લે છે. આવા માણસો પર વફાદારીનો વિશ્વાસ કેવી રીતે મુકાય ? ભમરા કોઈ ફૂલના સગા નથી હોતા. તેઓ વધારે સુગંધીદાર ફૂલો પર ધૂમે છે. ફૂલ કરમાઈ જાય તો ભમરા બીજાં ફૂલ શોધે છે, તેમ રૂપના લાલચુઓ પણ એવું જ કરે છે.

જેમનો દૃષ્ટિકોણ આદર્શવાદી હોય છે તેઓ પોતાના સાથીના રૂપને નહીં, ગુણોને મહત્ત્વ આપે છે. છોકરીના સંસ્કારની તપાસ કરાવે છે. સંસ્કારી છોકરી મળી જાય તો તેના સામાન્ય દેખાવ પર પણ કુરબાન થઈ જાય છે. ગુણો કાયમી છે. જેમનો પ્રેમ સંબંધ આદર્શને લીધે બંધાયો છે તે જિંદગીના અંત સુધી ટકે છે. તેઓ એકબીજાનો વિશ્વાસઘાત કરતા નથી.

છોકરા-છોકરી બન્નેએ સાથીની પસંદગીમાં એમના ઉત્કૃષ્ટ વ્યક્તિત્વને જ મહત્ત્વ આપવું જોઈએ રૂપ તો નાશવંત છે ગુણ શાશ્વત છે. માતાને પોતાનું કદરૂપું બાળક પણ બીજા છોકરા કરતાં રૂપાળું લાગે છે. જેઓ ગુણોને આધારે પ્રેમ કરે છે તેમને રૂપની જરાક પણ જરૂર હોતી નથી. ઊંચો આદર્શ તો ત્યારે સિદ્ધ થાય કે વ્યક્તિ પોતાના કરતાં ઓછી વિશેષતાવાળી વ્યક્તિને, પછાત, દુર્બળ અથવા શારીરિક ખોડખાંપણવાળી વ્યક્તિને સાથી બનાવી તેની વધારેમાં વધારે સેવા કરી તેનું મન જીતી લે ઉચ્ચ આદર્શવાળા પોતે સુયોગ્ય હોવા છતાં પણ પોતાના સાથીદારની અયોગ્યતા, કમી અથવા કદરૂપાપણાને પણ અપનાવે છે. કારણકે લગ્ન આપવા માટે કર્યું છે, મેળવવા માટે નહીં. આવા વ્યવહારની જ પ્રશંસા કરવામાં આવે છે.

વડીલો લગ્ન સમયે કન્યાદાન કરે છે, પરંતુ મનુષ્ય દરેક રીતે સ્વતંત્ર છે. એને સંપત્તિ કે પશુઓની જેમ ન તો ખરીદી શકાય કે ન વેચી શકાય કે દાન પણ આપી શકાય નહીં. કન્યાદાનનું તાત્પર્ય એ છે કે જે જવાબદારી અત્યાર સુધી માતાપિતાની હતી તે હવે કન્યાના પતિ અને સાસરીવાળાને સોંપવામાં આવી છે. આ મહાન જવાબદારીનો સ્વીકાર કરતાં ખ્યાલ રાખવો જોઈએ કે જે રીતે કન્યાનું પિતાને ઘેર લાલન પાલન થતું, શિક્ષણ અને સન્માન મળતું હતું તેવી જ કાળજી અને પ્રેમ સાસરીવાળાએ આપવો જોઈએ. પિતાના ઘેરથી કન્યા જે જ્ઞાન, સ્વાસ્થ્ય અને કૌશલ્ય મેળવીને આવી છે એમાં કમી ન આવે, પણ વૃદ્ધિ થાય. તે જવાબદારી પતિ અને સાસરીવાળાની છે. માત્ર તેના માટે ખાવા કે કપડાંની વ્યવસ્થા કરવાથી પોતાની જવાબદારી પૂરી થઈ જતી નથી. આખો દિવસ શારીરિક અને રાત્રે માનસિક સેવા લઈએ તેની લૌકિક કિંમત પચાસ રૂપિયા થાય. તેના બદલામાં બેચાર રૂપિયાનું ભોજન અને વસ્ત્ર આપી ઋણમાંથી મુક્ત થઈ શકાતું નથી. પત્નીની સંવા સહાયતાની વાત વિચારવી હોય તો મોટી યોજના બનાવી જોઈએ, જે એની મહેનતની સરખામણીમાં વધારે મૂલ્યવાન હોવી જોઈએ.

ઉપરની વાતો નાની છે, પરંતુ લગ્નના બંધનમાં બંધાતા પહેલાં વિચારવા જેવી છે. તો જ સંસ્કારવાન પરિવારની સ્થાપના થશે. ■

પ્રયત્ન યાંત્રિક નહીં, ચેતનાના ઉત્કર્ષ તરફનો કરીએ

માનવ સંસ્કૃતિ અત્યારે વૈજ્ઞાનિક ઉત્કર્ષની અરમ સીમા ઉપર છે. દરરોજ નવા નવા સ્વયંસંચાલિત યંત્રોની શોધ થઈ રહી છે. જે કામો ક્યારેક માનવ શક્તિ-શ્રમ શક્તિને આધારે થતાં હતાં તેને માત્ર થોડીક વ્યરમાં સ્વયમ્ સંચાલિત યંત્રો પૂરા કરે છે. આનાથી ભૌતિક સુખ સગવડો વધી છે, માનવજીવનનું સ્તર ઊંચું આવ્યું છે, પરંતુ તેના ગેરફાયદા પણ ઓછા નથી. આત્મ નિર્ભરતાને સ્થાને યાંત્રિક પરાવલંબન આવી ગયું છે, જેના કારણે માણસની માનસિક શક્તિ, બૌદ્ધિક કુશળતામાં ઓટ આવી છે. યંત્રો આગળ માણસનો આવો પરાજય ચિંતકો, ઋષિઓ, દર્શનિકો અને વૈજ્ઞાનિકોની સમક્ષ એક ગંભીર સમસ્યા સર્જી છે. આ એક એવી સમસ્યા છે જેનો સંબંધ માનવ પ્રગતિના જૈવિક, બૌદ્ધિક અને નૈતિક સ્થાયીત્વ સાથે છે. ચેતનાત્મક ફેલાવાના અભાવમાં ભૌતિક પ્રગતિનો સદુપયોગ નથી થઈ શકતો.

પ્રખ્યાત પ્રગતિવાદી લોરેન આઈસલેના કહેવા પ્રમાણે માનવ જીવનના ઈતિહાસમાં બાહ્ય ઉપલબ્ધિઓનો આટલો મોટો યુગ પહેલાં ક્યારેય સાંભળ્યો ન હતો, જેમાં તેનો પોતાનો આટલો આશ્ચર્યકારી ફેલાવો તેના થકી નિર્માણ કરાયેલ મશીનોથી જ થયો હોય. તેને આધારે મનુષ્ય જ્યારે પરાભવ મેળવશે તો તે તેની પોતાની ટેકનીકલ કૃતિઓ અને યાંત્રિક જીવન પદ્ધતિના કારણે થશે. સુપ્રસિદ્ધ જીવવિજ્ઞાની જુલિયન હકસ્લેનું પણ કહેવું છે કે વર્તમાન યાંત્રિક સંસ્કૃતિના પરિણામે માનવના આનુવંશીય રૂપનું ધોવાણ થઈ રહ્યું છે. વૈજ્ઞાનિક શ્રોર્ડિંજરના મત પ્રમાણે યાંત્રિકીકરણની અભિવૃદ્ધિને કારણે માણસ બુદ્ધિ હિનતા તરફ આગળ વધી રહ્યો છે. તેની માનસિક ક્રિયાશીલતા બૌદ્ધિક પ્રખરતા અને શારીરિક લમતા શિથિલ થવાનો એક ગંભીર ભય પેદા થયો છે. આ તથ્યને વધારે સ્પષ્ટ કરતાં તેમણે કહ્યું છે કે એક તરફ શિલ્પકૌશલ્યને નિરસ્તાહી

કરાવ છે અને બીજી બાજુ યંત્રના ભાગો જોડનાં નિરર્થક અને કંટાળાજનક કામનો વિકાસ કરીને એ સારી તક મેળવનાર પ્રતિભાશાળી અને કુશળ વ્યક્તિને એક અકુશળ વ્યક્તિના સ્થાને કામમાં જોડ બનેને એક લાઈનમાં લાવવામાં આવી રહ્યા છે આનાથી પ્રતિભાશાળી અને તીક્ષ્ણ બુદ્ધિના ધનવાન પોતાની પ્રતિભાનો યોગ્ય ઉપયોગ નથી કરી શકત અને કમશ: પોતાની શારીરિક અને માનસિક શક્તિઓને ગુમાવતા જાય છે. તેમની સ્થિતિ કાર ખાધેલા લોખંડ જેવી બની જાય છે. તેનો ખસાબ પ્રભાવ ફક્ત પોતાના જીવન ઉપર અને પેઢીઓ પર પણ વગર પણ નહીં રહે.

મનુષ્ય એક જાગૃત પ્રાણી છે અને તેનું વિકાસમાં જ તેનું વાસ્તવિક હિત સમાયેલું છે, પરંતુ તે ભૌતિક જડ પદાર્થોની શોધખોળમાં જ અટવાયેલું રહે છે. તેથી કેવળ ચેતનાત્મક પ્રગતિ અટકતી નથી પરંતુ વિનાશકાળ પણ નજીક આવી પહોંચે છે વૈજ્ઞાનિકો પણ હવે આ તથ્યને સ્વીકારે છે અને કહે છે કે જ્યારે માણસ યંત્રોની સામે પોતાની શ્રેષ્ઠતા ભૂલાવી દેશે અને પોતાની કૃતિઓ દ્વારા જ પરાજિત થશે તો પછી તેનું ચેતનાત્મક અસ્તિત્વ જ ક્યાંથી રહેશે ? એક વખત પિકરિંગ નામના એક મહાન ખગોળશાસ્ત્રીએ માનવ શરીરને ન વખાણતાં તેની વાસ્તવિક વિસંગતતાઓ ઉપર મહત્ત્વ આપતાં કહ્યું હતું કે, મનુષ્યનું શરીર તેર તત્ત્વોનું “કોલોઈડલ” સંમોજન માત્ર છે, જેની એક બીજા સાથે પુષ્ટી થાય છે. તે કુદરતનો એક ગજબનો અને ઘણો જ મહત્ત્વનો મનોરંજક સંયોગ છે. ચેતનાને ભૂલાવી દેવાય તો પછી સામાન્ય માણસ દ્વારા પ્રાપ્ત થનારા પદાર્થોનું મૂલ્ય બજારમાં ૯૮ સેન્ટ એટલે કે લગભગ ૩૦ રૂપિયા માત્ર છે.

વાસ્તવમાં પિકરિંગના કથનમાં કોઈ ખામી નથી. આપણી પંચભૂત કાયામાં આ તત્ત્વો સિવાય

શરીરના ત્રણ ચતુર્થાંશ ભાગ પાણી છે અને પાણી પણ કોઈ કિંમતી વસ્તુ નથી. તે સામાન્ય પાણી છે અને મોંઘવારીના અત્યારના દિવસોમાં પણ તેનું કોઈ વિશેષ મૂલ્ય નથી. તેથી તેના દ્વારા મૂલ્યનું નક્કી થવું જરૂરિયાત કરતાં ક્યાંય વધારે જ કરવામાં આવ્યું છે.

મનુષ્યના અંગોને અલગ અલગ કરીને તેનું વિશ્લેષણ વિજ્ઞાન વેત્તાઓ દ્વારા સમયે સમયે કરવામાં આવી રહ્યું છે, પરંતુ આનાથી તેઓ કોઈ મહાન પ્રતિભાનું ચેતનાના ઉદ્ભવમ સ્ત્રોતને ઉદ્ઘાટિત કરવામાં સફળ થઈ શકશે તે કહી શકાતું નથી. કારણકે આનાથી તો મનુષ્યમાત્ર પદાર્થના પંચભૂત તત્ત્વોના નાના નાના ટૂકડાનો એક ઢગલો જ બની રહેવાનો જેને ફરીથી નાનો કરી જેવડો બનાવી શકાય છે, પછી તેનાથી પણ નાનો કરી અણુ જેવડો બનાવી શકાય છે, પછી તેનાથી પણ નાનો બનાવી પરમાણુનું સ્વરૂપ આપી શકાય છે. સામાન્ય દૃષ્ટિથી તેનું મૂલ્યાંકન કંઈ નહીંની બરાબર હશે. પરંતુ આ અણુ પરમાણુમાં સૃષ્ટિનાં બધાં આશ્ચર્ય ભરેલાં છે. મનુષ્યનું સમગ્ર જીવન મોટેભાગે, અહીં સુધીની તેની મૂળભૂત શારીરિક રચનાના સૂત્રના સિવાય તેની વિશેષતામાં પણ આ પરમાણુઓમાં દેખાય છે. પરમાણુના ભંડારોમાં સૌથી મહત્ત્વના ડી.એન.એ. અણુ છે જેને જીવનના સૂત્રધાર પરમાણુની સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે.

ડી.એન.એ. અર્થાત્ ડી ઓક્સિરિબો ન્યુક્લિક એસિડ તે મૂળભૂત આનુવંશિક પદાર્થ છે, જો કે તે પ્રત્યેક જીવંત કોષમાં પ્રાપ્ત થાય છે અને પ્રત્યેક વ્યક્તિની આનુવંશિકતામાં અડધામાં પિતાનું અને અડધામાં માતાનું યોગદાન રહે છે. ડી. એન. એ.ને જીવનના અણુના રૂપમાં ઓળખવામાં આવતાં વૈજ્ઞાનિકોને જીવનની રચનાના રહસ્યને પ્રયોગશાળામાં શોધવાની પ્રેરણા મળી. ડૉ. આર્થર કોનબર્ગ અને ડૉ. હરગોવિંદ ખુરોના જેવા મહાન વૈજ્ઞાનિકોએ આ તથ્યનું ઉદ્ઘાટન કર્યું કે જીવનનો પ્રારંભ એક ટેસ્ટટ્યુબમાં પણ થઈ શકે છે. જીવન

વિષેના આ મૌલિક અને ગુઢ રસાયણને ઉદ્ઘાટિત કરવા માટે તેમને નોબેલ પુરસ્કારથી નવાજવામાં આવ્યા. આવા વૈજ્ઞાનિકોએ પ્રથમવાર ડી. એન. એ.ને ઓળખવા કસનળીમાં અનેક ઘણો વિશાળ બનાવીને એને એક સામાન્ય અને સૌથી વધારે મૂળભૂત અણું જીવનનું પ્રદર્શન કર્યું, જે સજીવ પદાર્થનો પ્રથમ ગુણ છે. આ પ્રયોગો પછી આ ક્ષેત્રમાં સતત પ્રગતિ થઈ. વૈજ્ઞાનિકોએ ડી. એન. એ. જેવા મૌલિક જીવન તત્ત્વોના સર્જનમાં સફળતા મેળવી. અત્યારે જીવિત પદાર્થ- પર વિજય મેળવવાની સંભાવનાઓ ઘણી વધી ગઈ છે.

મનુષ્ય જેવી રીતે મશીનોને પોતાની જરૂરિયાત પ્રમાણે વિવિધ રૂપ આકારમાં ઢાળતો રહે છે, તેની યાંત્રિક રચનામાં અદલ બદલ કરે છે, શું તે રીતે જીવનનું પણ ઉત્પાદન કરી શકશે ? આ સંભાવના સાકાર થતાં આ બાબતના કેટલાક ગંભીર દાર્શનિક અને સામાજિક પ્રશ્નો ઊભા થાય છે. પ્રથમ સવાલ એ થાય છે કે શું આત્મ ચેતનાનો પરિષ્કાર કર્યા સિવાય આ પ્રક્રિયા દ્વારા એક નવી પ્રભાવશાળી, પ્રતિભાવાન અને ઉચ્ચ સ્તરનું વ્યક્તિવાળી માનવ જાતિનું અસ્તિત્વમાં આવવું સંભવિત બનશે ? બીજા શું આ રીતે પૃથ્વીવાસીઓના જીવનનો આથી વધારે વિકાસ થવાની સંભાવના છે અને શું મનુષ્યોને જો કે વિશ્વ વિધિ વ્યવસ્થાના એક પ્રતિનિધિ અથવા યંત્રના રૂપમાં છે તેની ભૂમિકાને નકારી ભવિષ્યની વિકાસ પ્રક્રિયામાંથી દૂર કરવામાં આવશે ?

આ સંદર્ભે રુટજર્સ યુનિવર્સિટીના મુખ્ય વૈજ્ઞાનિક ડૉ. જોન કોસિનનું કહેવું છે કે જ્યારથી મનુષ્યનું આ ધરતી પર અવંતરણ થયું છે, તે ક્રમશઃ વિકાસ કરતો રહ્યો છે. કોઈવાર તે શારીરિક દૃષ્ટિએ તંદુરસ્ત અને બળવાન હતો, પણ કાળક્રમે અત્યારે તે માનસિક રીતે વધારે ઉન્નત બન્યો છે. તેઓ એ બાબતે ભારપૂર્વક કહે છે કે એક નવા પ્રકારના જીવનું બંધારણ થવાનો એ અર્થ તો નથી થતો કે આ સ્પર્ધાની ભાવિ દોટમાં અયોગ્ય જ બનશે. મનુષ્ય પોતાની યોગ્યતાથી પરિવર્તનશીલ

પરિસ્થિતિઓમાં પણ અનુકૂળતા સાધી લે છે. તે પોતાની કુશળતાના આધારે આપત્તિકાળની મુશ્કેલીઓની પરિસ્થિતિઓમાં અસ્તિત્વ માટે સંકટ ઊભું થતાં પણ પોતાના રક્ષણ માટે તેમના ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરવા યંત્રો યા મશીનોનું નિર્માણ કરી શકે છે. આ સંકટ ભલે પછી કુદરતી પ્રકોપ સ્વરૂપનું હોય અથવા બુદ્ધિમાન કહેવાતા મનુષ્યો દ્વારા કરવામાં આવ્યું હોય તેને પોતાના અસ્તિત્વને જાળવવા માટે બીજા જીવો પર પોતાનો પ્રભાવ બનાવી રાખવા માટે જાગૃત રહેવું પડશે.

જીવનના રહસ્યો પર સંશોધન કરી રહેલ વૈજ્ઞાનિકોનું કહેવું છે કે જેવી રીતે માણસ મશીનો અને યંત્ર સાધનોને પોતાની જરૂરિયાત પ્રમાણે બનાવવામાં સફળતા પ્રાપ્ત કરતો આવ્યો છે, તેવી રીતે તે પોતાના પ્રયત્નથી ઈચ્છા પ્રમાણે વિકાસાત્મક ગતિ જાળવી શકનાર પોતાના ઉત્તરાધિકારીનું નિર્માણ કરવામાં પણ સફળ થઈ જશે. વાસ્તવમાં આ એક વૈજ્ઞાનિક કલ્પના માત્ર નથી, પરંતુ આજની એક નક્કર વાસ્તવિકતા છે. આવા પ્રયોગ પહેલાં પણ કરાયેલ છે. હિટલર જર્મન જાતિને વિશ્વની સર્વશ્રેષ્ઠ જાતિ અને અધિપતિ બિરાદરી બનાવવાનું સ્વપ્ન જોતો હતો. આ પ્રયોજનને માટે પોતાના નિર્બળ પતિઓની જગ્યાએ બબ્બાન અને મેઘાવી પુરુષોની સાથે સંવનને પ્રોત્સાહન દેવાનું વાતાવરણ તૈયાર કરેલું. તેની ચિકિત્સા કરનાર ડૉ. જોસેફ મેનજેલેએ તો જર્મનીના દરેક બાળકને હિટલર જેવો બનાવવાના પ્રયોગો પણ બનાવી રાખ્યા હતા. પરંતુ દુર્ભાગ્યે હિટલરનું પતન થઈ જવાને કારણે તેને પોતાને બચાવવા માટે પૂરા સમય સુધી જુદા જુદા દેશોમાં રહેવું પડ્યું. સંજોગવશાત્ હિટલરનું લોહી અને ચામડીનો નમૂનો તેની પાસે સુરક્ષિત હતો. એવું માનવામાં આવે છે કે આથી તેણે ૯૪ બાળકો રેડઈન્ડીયન જાતિની સ્ત્રીઓ દ્વારા પેદા કર્યા હતા, જે આકૃતિ અને પ્રકૃતિએ હૂબહૂ હિટલરની સમાનતાવાળા હતા. ખ્યાલ નથી કે તેમાં કેટલી સરચાઈ છે ?

પાછળથી આર્થર ગેલ્ટન નામના એક વનસ્પતિ વૈજ્ઞાનિકે છોડવાઓના કોષો પર પ્રયોગ કરતાં ગાજરના કોષોને એક પૂર્ણ છોડ વિકસિત કરવાની સફળતા પ્રાપ્ત કરી. તેમનો મત છે કે એક કોષમાથી અનેક કોષોનું નિર્માણ કરી તેમને પૂર્ણ છોડના રૂપમાં વિકસિત કરી શકાય છે. આથી એવું પ્રતીત થાય છે કે તેના બંધારણના દરેક કોષમાં મૂળભૂત અનિવાર્ય જીવન તત્વ અસ્તિત્વ ધરાવે છે, જેની એક જીવની પેદાશ માટે જરૂરિયાત છે. આ ટેકનીકનો પ્રયોગ પ્રાણીઓના કોષો પર પણ કરી શકાય છે. પ્રાણીના વિભિન્ન અવયવોમાથી વિશિષ્ટ કોષો કાઢી અને પ્રયોગશાળામાં તેમને વિકસિત કરીને નવા જીવનું નિર્માણ કરી શકાય છે. તે કહે છે કે આ પ્રક્રિયામાં માનવ કોષોને પણ ઉપયોગમાં લાવી શકાય છે. આ એ સંભાવનાનું સ્ત્રોત બિન્દુ છે, જ્યારે કે મનુષ્ય પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે પોતાની પ્રતિકૃતિના અનેક વ્યક્તિ બનાવવા માટે સમર્થ થઈ શકશે.

ડૉ. ગેલ્ટસનના મત પ્રમાણે જો વૈજ્ઞાનિક એક વિકસિત કોષ અથવા ઉત્કર્ષથી મનુષ્યનું પુનર્નિર્માણમાં સક્ષમ થઈ જશે તો આપણે પોતાની અથવા પ્રત્યેક વ્યક્તિના કોષોનું યોગ્ય માધ્યમ વડે સંવર્ધન કરીને ઈચ્છિત સંખ્યામાં પોતાની પ્રતિકૃતિઓનું નિર્માણ કરાવી શકીશું, પરંતુ તેની સાથે જ એક પ્રશ્ન એ પણ સામે આવશે કે શું આ રીતે વિકસિત તે પ્રતિકૃતિમાં તે મનુષ્યની ચેતના, જ્ઞાન અને સ્મૃતિનું સ્થળાન્તર થઈ શકશે ? તેનો જવાબ મેળવવો બાકી છે. આપણે મશીનોની જેમ શારીરિક ભાગોનો ફેરફાર કરવા કરતાં માનવીય દિવ્ય ચેતનાના ઉત્કર્ષની વાત વિચારીએ અને ઋષિમુનીઓએ બતાવેલા આધ્યાત્મિક વિજ્ઞાનના ઉપાયો અને ઉપચારોને અપનાવીને આ જીવનમાં માણસમાંથી દેવ માનવ, નરમાંથી નારાયણ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરીએ એ ઘણું સારું કહેવાશે. બાકી દિશા વગરના યાંત્રિક વિકાસમાં જ અટવાયેલા રહી ચેતના પ્રધાન જીવનને તો નષ્ટ કરી દઈશં. ■

તાલબદ્ધ વ્યવસ્થિત જીવનક્રમ

આ વિરાટ બ્રહ્માંડ એક નિશ્ચિત નિર્ધારિત ક્રમે ગતિશીલ થઈ રહ્યું છે. આમાં ક્યાંય ઉલટો ક્રમ દેખાતો નથી. બધાની અંદર પ્રાકૃતિક તાલ તેમજ ત્રયનો સંબંધ દેખાય છે અને આ ગતિશીલતાને જોઈને કોઈ વ્યવસ્થિત સત્તાના અસ્તિત્વનું ભાન યાય છે. આ નિયમિતતા વિશ્વ-બ્રહ્માંડથી લઈને પ્રકૃતિ, પશુ-પક્ષીઓ, કીડી-મંકોડમાં, માનવીય શરીરમાં અનિવાર્ય સ્વરૂપે સમાયેલી છે. બીજા શબ્દોમાં કહેવામાં આવે તો કહેવું પડશે કે નિયમિતતા, તાલલય જ જીવન છે, વિશ્વ રચના છે તેમજ પ્રકૃતિગત ગુણ છે. તેના મહત્વનો સ્વીકાર કરતાં લક્ષ્ય નિર્ધારિત કરીને તેને જીવનનું અનિવાર્ય અંગ સમજવું જોઈએ.

આ સૂર્ય એક નિયમિતતા લઈને ઉદય તેમજ અસ્તનો સામાન એકઠો કરે છે. તેના કિરણ પણ એક નિયમિત ગતિની સાથે વાયુમંડળ સાથે સંઘર્ષ કરતી આપણા સુધી પહોંચે છે તેમજ પૃથ્વીમાં નવજીવનનો સંચાર કરે છે. આ ગતિને કારણે આપણને એક નિશ્ચિત નિર્ધારિત પ્રમાણમાં સૂર્ય પ્રકાશ મળી રહે છે. સવાર, અપોર, સાંજ તેમજ રાતની પ્રક્રિયા પણ એક નિર્ધારિત ક્રમમાં પરિપૂર્ણ થાય છે. ઘડિયાળ એક નિયમિત તાલે ટિક-ટિક કરતી એક મિનિટમાં સાઈઠ (૬૦) સેકન્ડ બતાવીને એક એક કલાકમાં સાઈઠ મિનિટ પસાર કરીને ૨૪ કલાક દર્શાવે છે. ચોવીસ કલાકમાં એક દિવસ-રાત, ૩૦ દિવસનો એક મહિનો અને ૧૨ મહિનામાં એક વર્ષની પ્રક્રિયા એટલી સુસંબંધ તેમજ વ્યવસ્થિત છે કે તેમાં એક પણ ક્ષણની અદલી-બદલી થતી નથી. પૃથ્વી, ચંદ્રમા, ગ્રહ, તારા બધા નિશ્ચિત ગતિએ ચાલે છે, તેમાં થોડોક પણ અવરોધ સમગ્ર બ્રહ્માંડને ધૂળમાં મિલાવી શકવા માટે પર્યાપ્ત છે.

નદીઓના વહેણમાં પણ આ જ પ્રક્રિયા જોવા

મળે છે, કલકલ ઝરઝરનો અવાજ તેનું જ પરિણામ છે. છોડવાગ્રોનો વિકાસ પણ તે જ ક્રમમાં થઈ રહ્યો છે. બીજામાં અંકૂર ફૂટવાનું, કૂંપળો ફૂટવાનું, પુષ્પિત તેમજ પલ્લવિત થવાનું, ફળોથી લચી પડવું આ બધામાં એક નિશ્ચિત અંતર જોવા મળે છે. જીવ જંતુઓના વિકાસ ક્રમમાં પણ આ દેવીની કૃપાદૃષ્ટિ જોવા મળે છે. ઊંદર, બીલાડી, કૂતરા, ગાય, બળદ, ભેંસ વગેરે એક નિશ્ચિત સમયમાં જન્મ લઈને તેમજ પોતાના સામર્થ્યનો પરિચય આપતાં કાળમાં સમાઈ જાય છે.

સવારના પક્ષીઓનો સુમધુર કલરવનો સંબંધ પણ આની સાથે છે. ઉત્સાહ, ઉમંગ જેવા વાતાવરણથી ભરેલા ઋતુગણ વસંતમાં કોયલોની કૂક ખૂબ જ પ્યારી લાગે છે, તે પણ સુર અને તાલ સાથે સંબંધ રાખે છે. સંગીત શાસ્ત્રીઓએ આને ધ્યાનમાં રાખીને સાત સ્વરોની રચના કરી છે જે કોઈને કોઈ સ્વરૂપે કોઈને કોઈ જીવ જંતુ સાથે સંબંધિત છે. કોયલની કૂકને પંચમની ઉપમા આપે છે. ગૌરૈયાઓની ચહચહાટ, ટીટોડીની ચહક, મૈના, બતક, તોતા વગેરેની મધુર બોલી આને કારણે કાનને ઘણી મધુર લાગે છે, કારણ કે તેમાં પણ સ્વરોની નિયમિતતા છે. તેને કારણે લોકો તેને પાળે છે. ગાયનું ભાંભરવાનું સાંભળીને તેમજ ઓળખીને વાછરડું એટલા માટે દોડી આવે છે કે તે તેના સ્વરોના વિશિષ્ટ તેમજ નિશ્ચિત અંતરને ઓળખે છે. હાથીની ચીસ અને વાઘની ગર્જના એટલા માટે ભયનો ફેલાવો કરે છે.

આ પ્રાકૃતિક લય-તાલ સ્વરૂપી નિયમિતતાથી માણસનું શરીર કેવી રીતે અલગ રહી શકે છે. તે પણ એક નિર્ધારિત ક્રમમાં વિકસિત થાય છે. શૈશવ અવસ્થા, બાલ્યાવસ્થા, કિશોરાવસ્થા, યુવાવસ્થા, પ્રૌઢાવસ્થા તેનું પરિણામ છે. લોહીની પરિભ્રમણ

પ્રક્રિયા, પેશીઓનું સંકોચન, વિકોચન શ્વાસોચ્છ્વાસ બધામાં તાલનું અસ્તિત્વ સ્પષ્ટ દેખાય છે. હૃદયની ઘડકન, લપ-ડપની ધ્વનિ તેમજ તેની વચ્ચે ક્ષણ ભરનો વિશ્રામ એ છે જીવનપ્રાણ જેનાથી સમગ્ર જીવનતંત્ર સુસંચાલિત છે. આ તાલમાં ક્ષણ માત્ર જો ઉલટો ક્રમ થઈ જાય તો આ શરીરનો અંત આવી જાય. હાર્ટ એટેકની બીમારીઓ, લો બ્લડ પ્રેસર, હાઈ બ્લડ પ્રેસર વગેરે આ સ્થિતિનું પરિણામ છે.

તે વ્યવસ્થિત સત્તા માનવ જીવનમાં પણ એને સામેલ કરી એને ગતિશીલ રાખવાની આશા રાખે છે. દરેક વ્યક્તિ માટે તેનો જીવન ક્રમ નિશ્ચિત છે. ઉઠવું, ભોજન કરવું, શ્રમ કરવો, પોતાની યોગ્યતા વિકસિત કરવી, સુઈ રહેવું, આ ક્રમમાં પણ જો

ધ્યાન આપવામાં આવે તો નિયમિતતા જ જોવા મળશે. આધિ-વ્યાધિ તેનું અવ્યવસ્થિત થવાનું પરિણામ છે. પેટની પાચન ક્રિયા એક નિશ્ચિત પ્રમાણમાં ખોરાક લેવાથી સારી રીતે પૂર્ણ થઈ જાય છે. નહીંતર ખાટા ઓડકારથી લઈને બંધકોષ સુધીની પરિસ્થિતિ સર્જાય છે.

આ રીતે નિયમિતતા સ્વરૂપે તાલના મહત્ત્વની ખબર પડે છે, જે એક નિશ્ચિત નિર્ધારિત પ્રાકૃતિક ગુણ છે. આને પોતાના જીવનક્રમમાં સ્થાન દેવું યોગ્ય છે. જ્યાં આપણા જીવનક્રમને વ્યવસ્થિત કરવાની જરૂરિયાત છે ત્યાં એ પણ જરૂરી છે કે દરેક વ્યક્તિનું જીવન તાલબદ્ધ હોય. ■

અંધકારને દીપકનો પડકાર !

અંધકારને પોતાની તાકાત-શક્તિ છે. એને અનુકૂળ એવી રાત આવે છે, ત્યારે જણાય છે કે સઘળો સંસાર તેણે પોતાના પાલવમાં લપેટી લીધો છે. એનો પ્રભાવ, પુરુષાર્થ જોવા જેવો છે. આંખો પોતાની જગ્યાએ અને વસ્તુઓ પણ એની જગ્યાએ જ ગોઠવાયેલી હોવા છતાં જોવા જેવી મશ્કરી એ છે કે હાથને હાથ દેખાતો નથી તેમજ પગની નજીક રહેલી વસ્તુઓ સાથે ઠોકર ખાવાના સંજોગો બને છે.

અંધકાર ભયંકર હોય છે. એને કારણે એકાકીપણાની અનુભૂતિ થાય છે, દોરડીનો સાપ, ઝાડી-ઝાંખરાનું ભૂત બનીને સામે આવી જાય છે. ખરેખર ! ઊંઘને ધન્યવાદ આપવો જોઈએ કે, તેને લીધે વિસ્મૃતિ ઉત્પન્ન થાય છે, નહીં તો જાગવાથી પાસાં ઘસી ઘસીને તે સમય પર્વત જેટલો ભારે પડત !

આટલી બધી ભયંકરતાની સત્તાનો સ્વીકાર કરવા છતાંય પણ દીપકનાં વખાણ કરવાં પડે છે. કેમ કે, જ્યારે તે પોતાની નાની સરખી જ્યોત પ્રજ્જ્વલિત કરે છે ત્યારે સ્થિતિમાં કાયાકલ્પ જેવું પરિવર્તન થઈ જાય છે. એનો આંખો પ્રકાશ પણ નજીકની પરિસ્થિતિ તથા વસ્તુ વ્યવસ્થાની જાણકારી કરાવી દે છે. આમ જાણકારીની અડધી સમસ્યા ઉકલી જાય છે.

ભલે દીપક નાનો છે - નજીવી કિંમતનો છે. પરંતુ તે પ્રકાશનો જ અંશ હોવાને કારણે પડકાર ઝીલે છે અને નિરાશાના વાતાવરણને આશા તેમજ ઉત્સાહથી ભરી દે છે. આને કહેવાય છે - નેતૃત્વ !

યુગ નિર્માણ પ્રક્રિયાના બીજા અધ્યાયનું સમાપન સ્નેહ સલિલા પરમ વંદનીયા માતાજી પોતાના ઈષ્ટ આરાધ્યની સત્તામા ભળી ગયા

ભવાની શકરો વદે શ્રદ્ધા વિશ્વાસ રુપિણી.
પાલ્યા વિના ન પશ્યતિ સિદ્ધાઃ સ્વાંતસ્યમીશ્વરમ.

આ પ્રાર્થનાની સાથે ગોસ્વામી તુલસીદાસજી પોતાના આરાધ્ય પ્રત્યે શ્રદ્ધા સુમન અર્પિત કરી પોતાના રામચરિત માનસનો શુભારંભ કરે છે તે ઐતિહાસિક કૃતિ જેમણે ઘેર-ઘેર શ્રીરામ કથાને પહોંચાડી દીધી, પોતાની અંદર એક એવું ગ્રંથ મહાકાવ્ય છે જે આપણને જીવન જીવવાની કળાના વિભિન્ન નિયમોનું અનેક પ્રકારનું શિક્ષણ આપે છે. ભવાની એટલે કે પાર્વતી જ્યાં શ્રદ્ધા છે, ત્યાં છૂટે હાથે દાન આપનાર શંભુ “વિશ્વાસ” રૂપ છે. શ્રદ્ધા-વિશ્વાસના યુગ્મ વિના કોઈની જીવન યાત્રા ચાલી નથી શકતી, પછી તે કોઈ બ્રહ્મચારી હોય, સાધક હોય, ગૃહસ્થ હોય, આપુના ત્રીજા ચરણમાં પ્રવેશ કરી રહેલ વાનપ્રસ્થ હોય અથવા પરિવ્રાજક પરપરા પર ચાલી રહેલ એક ધર્મ-પરાયણ વ્યક્તિ હોય. શિવ તથા પાર્વતી જે અતિ ઉચ્ચસ્તરીય સાધનાને જીવનમાં અંગીકાર કરી બીજાને તે પથ પર ચાલવાનું શિક્ષણ આપવાવાળા શિવ એટલે કે કલ્યાણ તથા પાર્વતી એટલે શક્તિ. તે કલ્યાણકારી શક્તિ જેના આધાર વગર જીવન અધુરું છે, દંપતિ યુગ્મ છે. ત્યાં તે પ્રત્યેક સાધક સ્તરનું જીવન જીવવાવાળા સિદ્ધિ-ભૌતિક ઐશ્વર્ય-કીર્તિ બ્રહ્મચર્યસની પ્રાપ્તિના ઈચ્છુક દરેક ગૃહસ્થ માટે એક પ્રેરણા સ્ત્રોત પણ છે.

આપણા બધા માટે જ્યાં પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવે શક્તિ સાથે ચાલનાર “શિવ” કલ્યાણકારી સામર્થ્યના “વિશ્વાસ”ના પરિચાયક છે, ત્યાં પરમ વંદનીયા માતાજી તે આદ્યશક્તિ “પાર્વતી” ના જે “શ્રદ્ધા” રુપે છે. જેના વિના જીવન સંવેદનહીન,

શ્રીહીન, શક્તિહીન, તેજસ વગરનું છે, વિશ્વાસ વગરની શ્રદ્ધા અધૂરી છે તથા શ્રદ્ધા વગર કે માત્ર વિશ્વાસ વગર કોઈ મજબૂત આધાર પર ટકેલ એક છળ છે. બંને મળીને એક બીજાને પરિપૂર્ણ બનાવે છે. બંનેનું જીવન શિવ-પાર્વતીના રૂપમાં જોઈ શકાય છે, જે સપ્ત સરોવર સમાન પુણ્ય તીર્થમાં કૈલાસ સમાન શાંતિકુંજમાં નિવાસ કરી કરોડોના ઠ્ઠકમાં શ્રદ્ધા તથા વિશ્વાસનું અભિસિંચન કરતા રહ્યા, સ્નેહની ગંગોત્રી પ્રવાહિત કરી સંવેદનાના માન સરોવરમાં સ્નાન કરી તેમને સતત હંસ વૃત્તિ અપનાવવાની પ્રેરણા આપતા રહી-તેમાં દેવત્વનો સંચાર કરતા રહ્યા.

પાર્થિવ દેહનો પરિત્યાગ કરી પોતાના ઈષ્ટ-આરાધ્ય સાથે એકાકાર થવા આતુર આપણી માતૃસત્તાએ ૧૯ સપ્ટેમ્બર મહાલય શ્રાદ્ધારંભના દિવસે ભાદ્રપદ પૂર્ણિમાની પુણ્ય વેળામાં બપોરે ૧૧-૫૦ પર મહા પ્રયાણ કરી દીધું. પરંતુ સજલ શ્રદ્ધારૂપી તે સત્તા આપણને એ વિશ્વાસ અપાવી ગઈ કે શિવ તથા શક્તિનું સંરક્ષણ તેમને સતત મળતું રહેશે, જો આપણી નિષ્ઠા એમના આદર્શો પર, કર્તૃત્વ પર યથાવત ટકી રહી તો. સ્થૂળ શરીર આપણી વયમાં ન હોવું દરેકને માટે દુખદાયી છે, વિશેષ કરીને તે દેવી સ્વરૂપા માતૃશક્તિએ અઠળક વ્યક્તિઓમાં પ્યાર રેડીને તેમને એક સૂત્રમાં પરોવી દીધા પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવે સતત પોતાની લેખની દ્વારા તે તથ્ય લખ્યું છે કે સજલ શ્રદ્ધારૂપા માતાજી તેમની જીવન યાત્રાનો એક એવો આધાર છે. જેના અભાવમાં તેઓ આટલું મોટું સંગઠન ઉભુ ન કરી શક્યા હોત. પોતાની મથુરાથી વિદાયના પૂર્વ મે ૧૯૭૧ની અખંડ જ્યોતિમાં પરમ વંદનીયા

માતાજીના સંબંધમાં પૂજ્યવરે લખ્યું છે કે “આમ તે સંબંધમાં મારી ધર્મપત્ની છે, પરંતુ વાસ્તવમાં તે બધાની માફક મને પણ માતાની જેમ સ્નેહ કરતી રહી. તેનામાં માતૃત્વનું એટલું ઉદાર સૈશ્વર્ય ભરેલું છે કે પોતાના વર્તમાન પરિવારને ભરપૂર સ્નેહ આપી શકે. અમારો અભાવ કોઈ પણ આત્મીયજનને સાલે નહિ. સ્નેહના અભાવમાં કોઈ પણ છોડ સૂકાઈ-કરમાઈ ન જાય આ ભાર માતાજીના ખભે નાંખી દેવામાં આવ્યો. બાપના મરી જવાથી મા મહેનત-મજૂરી કરીને પણ બાળકોને પાળી લે છે. અમારા ન રહેવાથી થોડો સમય પરિજનને અખડશે. પાછળથી તેઓ આપોઆપ અભાવગ્રસ્ત અને કે અસુરક્ષિતનો અનુભવ નહીં કરે. માતાજીનો પ્યાર અને પ્રકાશ તેમને પૂરી માત્રામાં મળતો રહેશે.....”

“તેમને આપણી માફક અધિક વાતો કરતા નથી આવડતી, પણ આત્મિક ગુણોની દૃષ્ટિએ તે આપણાંથી આગળ છે, પાછળ નથી. પરિવારને પ્યાર અને પ્રકાશ આપવાની જવાબદારી તેમના પણ છોડી અમે એક પ્રકારે નિશ્ચિંત છીએ.”

ઉપરોક્ત પંક્તિઓ ત્યારની છે, જ્યારે પૂજ્યવર જીવનના ચોથા સોપાનમાં કઠોર તપ હેતુ પહેલા એક વર્ષની હિમાલય યાત્રા પછી પરોક્ષ માર્ગદર્શન હેતુ શાંતિકુંજમાં સ્થાયી રૂપે રહી પ્રાણ પરિવર્તન, ઋષિ પરંપરાનું બીજારોપણ આદિની ભૂમિકા બનાવી રહ્યા હતા. ૧૯૭૧ પછી આજે ચોવીસ વર્ષ થવા આવ્યા, તે સ્નેહ ગંગોત્રી સતત નિર્મળ, નિર્ઝરની માફક વરસતી રહી. પ્રત્યક્ષ ન દેખાય છતાં પણ પૂજ્યવરના દર્શનની ઉણપ વર્તાઈ નહીં, બધા પરમ વંદનીયા માતાજીનો પ્યાર મેળવી મધમાખીના મધપુડામાં રાણી માખીની ચારેબાજુ એકત્રિત સમુદાયની માફક ગાયત્રી પરિવારના એક ઘટક બનતા ચાલ્યા તથા એક વિશાળ પરિવાર જે લગભગ પથી ૧૦ લાખની સંખ્યામાં આજથી ૨૪ વર્ષ પૂર્વે હતું, સોગણું કરી પરમ વંદનીયા માતાજીએ પણ આપણાથી મોં ફેરવી લીધું. સ્થૂળ કાયાનો

પરિત્યાગ કરી સ્વયંને પૂજ્યવરની સન્નામાં એકાકાર કરી લીધી. કેવી રીતે વિશ્વાસ કરીએ આ તથ્ય પર કે હવે નથી ? કોણ શેતાના આંસુઓ લૂછશે તથા કોણ કહેશે “બીજું કોઈ હોય કે ન હોય પણ હું તમારો/તમારી છું ?” આ પ્રશ્ન ગણ્યાગાંઠયા પરિજનોના મનમાં ઉઠતો હશે.

આ પંક્તિઓના લેખક જેને તેમના અગાધ સ્નેહનું પયપાન કરવાનો અવસર મળ્યો તથા તેમના જીવનકાળ પહેલાના પાંચ માસની અવધિમાં બહુ નજીકથી તેમને જોવા-સમજવાનો તેમની સવા-સુશ્રુષાનો અવસર મળ્યો, આ સંબંધમાં બધા પરિજનોને આશાવાન કરવાની ઈચ્છા રાખે છે. પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવ તથા વંદનીયા માતાજીની વરચે અતૂટ સંબંધ હતો-કેટલો પારસ્પરિક તાલમેલ તથા એક-બીજા માટે સમર્પણ હતું, જેને શબ્દોમાં અભિવ્યક્ત કરવું અમારા માટે સંભવ નથી. બંને એકબીજાના પૂરક હતા જ્યાં ગુરુદેવ જીવનના દરેક પક્ષોમાં કાર્યકર્તાઓ દ્વારા વ્યવહારિક ભૂતોના સંબંધે કડક પધ્ધતિ અપનાવતા હતા, ત્યાં પરમ વંદનીયા માતાજી તે બધાને પ્યારનો મલમ લગાવી પૂજ્યવરના બતાવ્યા માર્ગ પર ચાલવાની સતત પ્રેરણા આપતા રહેતા હતા. બાળકની માફક સરળ હૃદયવાળા પૂજ્યવર સ્પષ્ટ રૂપમાં પોતાની વાત સામેવાળા સમક્ષ રાખતા હતા, ત્યાં પરમ વંદનીયા માતાજી પ્યારની ડોર સંભાળતા પોતાના વાત્સલ્યથી તેમના અંતઃસ્થળની ચિકિત્સા કરતા હતા. મહાપ્રયાણને પૂર્વે તેમણે હાજર રહેલ પરિજનો જેમાં શ્રી બલરામસિંહ પરિહાર, શ્રી વીરેશ્વર ઉપાધ્યાય, શ્રીગૌરીશંકર શર્મા, શૈલવાળા પંડયા, શ્રી મૃત્યુંજય શર્મા તથા આ પંક્તિઓના લેખક સામેલ હતા. એક જ વાત કહી કે “નિરંતર પ્યાર-મમત્વ આપીને જ અમે આ સંગઠન ઊભું કર્યું. તમે બધા આ જવાબદારી નિભાવશો. મિશનનું ભવિષ્ય નિશ્ચિંત ઉજ્જવળ છે. મને પોતાના પુત્ર-પુત્રીઓ પર પૂરો વિશ્વાસ છે કે તેઓ સ્નેહની ડોરમાં પરસ્પર

અંધાપેલ આ મિશનના સંસ્થાપકો તથા દૈવી સચાલન તંત્રના નિયામક ઋષિગણો દ્વારા નિર્ધારિત લક્ષ્યને અવશ્ય પૂરું કરશે. સૂક્ષ્મ શરીર ધારણ કરી પૂજ્યવરની સત્તામાં એકાકાર થઈ હું સૂક્ષ્મ રુપમાં વધુ નિકટ પોતાના પરિજનોની રોજીંદી સમસ્યાઓથી લઈ વિશ્વ સ્તરની મુશ્કેલ સમસ્યાઓથી મોર્યો લેવાનું કાર્ય કરી શકીશ. સપ્ટેમ્બર ૧૯૮૪ની યુગ શક્તિ ગાયત્રીનો વિશેષ સંદેશ વાંચી પરિજનોએ પરમ વંદનીયા માતાજીનો મનમા કેવો ઊહાપોહ ચાલી રહ્યો છે, તેનું એક અનુમાન તો લગાવી લીધું હતું, પણ કોઈને લીલા સમૂહના એકાએક આ રીતે પડદા પડવાની માફક સમાપ્ત થવાનું અનુમાન સંભવીત ન હોત. પરંતુ અમને તો હતું. અમને હોવા છતાં પણ કોઈને બતાવવું સભવ ન હતું કે એ ક્યારે થશે ?

પૂજ્યવરે ૨ જુન ૧૯૮૦ના પોતાના મહાપ્રયાણ પૂર્વે કહ્યું હતું કે “મારી તથા માતાજીની સત્તા અર્ધનારી નરેશ્વરના રૂપમાં છે. મારા વગર તે ચાર વર્ષથી વધુ નહીં રહી શકે. વધુમાં વધુ ચાર વર્ષ પરંતુ આ સમયમાં તે એટલું કંઈક કરી જશે, જે તમારા ખભા સશક્ત કરવા યોગ્ય હશે, તમને તમારા પગ પર ઊભા કરી દેશે તથા આ મિશનની જડો એટલી મજબૂત કરી દેશે કે હજારો વર્ષો સુધી કોઈ તેને હલાવી ન શકે.” આ વાત ત્યારે સતત યાદ આવતી હતી, જ્યારે એપ્રિલ મહિનામાં ચિત્રકૂટ અશ્વમેધ પછી પરમ વંદનીયા માતાજી કહેવા લાગી હતી કે “હવે મારે ઈષ્ટ પાસે જવું છે, પોતાના આરાધ્યને મળવું છે-કરોડો બાળકો સુધી હવે તેમની સાથોસાથ પહોંચવું છે આ સ્થૂળ કાયાનું જીર્ણ બંધન તોડવું છે” અમે નાદાન આ વાતને સમજી ન શક્યા તથા તે વારે-વારે કહેતા હતા કે હજી તો તમારે આંવલખેડાની અર્ધ પૂર્ણાહુતિ સંપન્ન કરવાની છે. તમારે મને સન ૨૦૦૧ સુધી લઈ ચાલવાનું છે- આ પૂજ્યવરની લખેલ “અખંડ જ્યોતિ” પત્રિકા માં વાપદા છે, તમે આ રીતે અમને છોડીને નહીં જઈ શકો, હજી અમારા

ખભા મજબૂત નથી થયા કે અમે આટલા મોટા મિશનની બાગડોર સંભાળી શકીએ, વગેરે અમને ક્યાં ખબર હતી કે જાણીકરીને ઓઢેલી અશક્તતા તેમની પોતાની આરાધ્યને મળવાની આતુરતા જ હતી, પૂર્વ નિયોજીત હતી તથા વિધિવ્યવસ્થાની અંતર્ગત હતી, પરંતુ ગાયત્રી જ્યંતી ૧૯ જૂન ૧૯૮૪ પછી લાગવા લાગ્યું કે હવે પછીના પ્રત્યેક દિવસ પૂજ્યવર દ્વારા અંધાપેલ એકસ્ટેશન છે, બોનસના દિવસ છે તથા ક્યારેય પણ તે આ લીલા સમૂહનું સમાપન કરી શકતા હતા. અમે નહોતા જાણતા કે આ ક્યારે થશે તથા કેવી રીતે થશે ? પરંતુ માનવી સ્તર પર જે પણ સંભવ હતું તે કર્યું. જે કંઈ પુરુષાર્થ થઈ શકતો હતો એમાં કોઈ કમી ન રાખી તથા જ્યારે ભાદ્રપદ પૂર્ણિમાની પ્રાતઃ ૧૧.૪૦ની પુણ્ય વેળા આવી તો માત્ર ૧૦ મિનટમાં તે બધું બની ગયું જે પૂરા ગાયત્રી પરિવાર માટે એક વજ્રધાતુ સમાન હતું. એક શિષ્યા પોતાના આરાધ્ય ગુરુસત્તા ઈષ્ટની સાથે પોતાની જ્યોતિ વિલીન કરી લીધી તથા યુગ નિર્માણના દ્વિતીય અધ્યાયનું સમાપન થઈ ગયું. એવી વિલક્ષણ દિવ્ય અનુભૂતિ એ સમયે અમને થઈ હતી કે પૂજ્યવર પ્રત્યક્ષ દેખાયા. તેમણે પરમ વંદનીયા માતાજીના શરીરને પોતાના ખોળામાં ઉઠાવીને કહ્યું કે હું એને લઈ જઈ રહ્યો છું. તમે કદાપિ શોક ન કરશો. હવે હું અને તે અમે બંને, બીજા પ્રખર ઊર્જા પુંજના રૂપમાં પૂરા શાંતિકુંજ તથા સમષ્ટિમાં સંવ્યાપ્ત થઈ પ્રત્યેકને શક્તિ આપીશું. કોઈ પણ કૃત્રિમ ઉપચાર કરી તેના શરીરને ક્રૂટ ન આપશો. તમે એક વિશેષજ્ઞ ચિકિત્સક છો, પણ હવે એને ચિકિત્સકની નહીં, મારી જરૂર છે, હું એને લઈ જઈ રહ્યો છું.

બસ આટલું બન્યું તથા બંને જોત- જોતામાં અંતર્ધ્યાન થઈ ગયા. રહી ગયો તે પાર્થિવ દેહ, જેણે પોતાના હાથોના પ્યારભરા સ્પર્શથી માથા પર હાથ ફેરવતા હતા, પોતાના હાથોથી ભોજન કરાવ્યું હતું તથા પ્યારની ધૂટી પીવડાવી-પીવડાવી પોતાના

અંતરંગ અવયવ બનાવી લીધા હતા. પાઠકગણ વિશ્વાસ કરે કે એ પળથી જ શોક-સંતાપ-દાહ-તપન બધું શાંત થઈ ગયું તથા ન જાણે ક્યાંથી તે શક્તિ આવી ગઈ, જેનાથી બીજાઓના મનોબળને વધારી શકાયું-સંભાળી શકાયું-રોતાઓના આંસુ લૂછી શકાયો જતા-જતા પૂજ્યવર અમને આશ્વાસન ફરીથી દોહરાવતા ચાલ્યા ગયા કે પ્યાર આપીને આત્મીયતાનો વિસ્તાર કરી મમત્વની ડોરીમાં આ સંગઠનને બાંધી રાખજો. આ જ અમારી એક માત્ર ભંડાર-પુંજી જીવનભર રહ્યા એના પર માતાજીએ ભવન ઉભું કર્યું. આ જ અમારો વારસો છે. આ આશ્વાસન અમે પુનઃ આ પંક્તિઓના માધ્યમથી પોતાના લાખો પરિજનો, ગુરુભાઈઓ તથા બહેનો સુધી પહોંચાડીએ છીએ કે તે પ્યારમાં ક્યારેય કોઈ કમી આવે નહિ. કોઈને એ રૂપમાં ઋષિ યુગ્મનો અભાવ સાલે નહીં.

જ્યારે પક્ષી પોતાના બાળકોને ઉડતા શીખવાડે છે તો તેમને બરાબર સમયે પોતાના માળામાંથી ઉઠાવી પાંખો પર બેસાડે છે તથા ઉપર હવામાં ઉડતા-ઉડતા પાડી દે છે. બાળકોને લાગે છે કે મારી મા કેટલી નિર્દયી છે, સંવેદનહીન છે કે મને નીચે પાડી મારી જીવન લીલા જ સમાપ્ત કરી રહી છે, પરંતુ જાન બચાવવાની આ તરફડાટ જ તેને પાંખ ફફડાવીને ઉડતા શીખવાડે છે. તથા તે કમબધ્ધ પોતાની માની માફક જ ઉડવા લાગે છે. તરતા શીખવાડનાર પોતાના તરવૈયાઓને પૂરો પાઠ ભણાવ્યા પછી

જ્યારે જુએ છે કે એને પાણીમા ધુસવાનો ભય લાગી રહ્યો છે, વારે-વારે મારા આશ્રય અવલંબનની એને જરૂર પડી રહી છે. નો તે એક ધકકામાં તેને પાણીમાં ધકેલી દે છે. જોત-જોતામા હાથ-પગ મારતા-મારતા તે તરતા શીખી જાય છે. એ વાત જુદી છે કે એ સમયે તે મનમા ભાવ એ રાખે છે કે કેટલી ફૂરતાથી મારા માસ્ટરે મને પાણીમા ધકેલી દીધો. એ પણ ન વિચાર્યું કે હું ડૂબી જઈશ. પરંતુ નહીં, એવું નથી થતું તે તરતા શીખી જાય છે, મિત્રો તમને તથા અમને હવામાં ઉડતા તથા પાણીમાં તરતા શીખવા માટે-સમાજ પરિકરમા સમાયેલ અનીતિથી નૈતિક-બૌદ્ધિક-સામાજિક મોર્યાના સ્તર પર ઝુઝવા માટે જ આ એક ઝટકો આપ્યો છે. આ ફૂરનાપૂર્વક ઉઠાવેલ પગલુ નથી, પરંતુ લીલા પુસ્ત્રાનો સુનિયોજીત ઉપક્રમ છે તથા આપણે બધા આ મહાપ્રયાણની દુઃખદ વેળામાં ઉગરી અને શક્તિશાળી બની સૂક્ષ્મમાં સમાયેલ ઋષિ-યુગ્મની પ્રાણ ઊર્જાના સહારે આવનાર ૭ વર્ષોમાં તે બધું કરી બતાવશે જેની તેમણે હમેશા અપેક્ષા કરી છે ૬૦૦ કરોડ વ્યક્તિઓના ભાગ્યને બદલવાના તેમના આત્મોત્થાનનો પથ મોકળો કરવો તથા જન-જનના મનને ભાવનાત્મક સજાવટની પ્રક્રિયાથી સંસ્કાર પરિવર્તનથી બદલી નવયુગની આધારશિલા રાખવાની જવાબદારી આ મિશનના માથે મહાકાળે સોંપી છે તથા તે નિશ્ચિત રૂપથી પૂરી થઈને રહેશે, એમાં કોઈને શંકા ન થવી જોઈએ. ☺

શક્તિ સ્વરૂપા માતા ભગવતી દેવી શર્માની જીવન યાત્રા અંગે આગળના મહિનાઓમાં “યુગ શક્તિ ગાયત્રી” પત્રિકામાં વિશેષ બહુમૂલ્ય સામગ્રી આપવામાં આવશે. પરિજનો માટે આગામી અંકો ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ તથા સંગ્રહનીય છે.

જેથી પરિજનો પત્રિકાના વધુમાં વધુ ગ્રાહક બનાવી ઋષિ યુગ્મને શ્રદ્ધાજલી આપવા પ્રયત્ન કરશે એવી પૂર્ણ અપેક્ષા રાખી છે. તમારું લવાજમ નજીકની ગાયત્રી શક્તિપીઠ, ગાયત્રી પ્રજ્ઞાપીઠ, ગાયત્રી પરિવાર શાખામાં સવેળા જમા કરાવી લેશે

વિશેષ લેખ-૨ ઋષિ યુગ્મનાં સુનિયોજિત અદ્ભૂત કાર્ય

ઓક્ટોબર સન ૧૯૫૯ની “અખંડ જ્યોતિ” પત્રિકાના પૃષ્ઠ ૪ પર એક લેખ છપાયો હતો-“અખંડ જ્યોતિની જવાબદારીઓમાં પરિવર્તન”-લેખિકાના સ્થાન પર લખેલ હતું- ભગવતી દેવી શર્મા ધર્મપત્ની પં. શ્રીરામ શર્મા આચાર્ય” લેખનું શીર્ષક વાંચી બધા ચોકી ઉઠયા કે અચાનક આ પરિવર્તન કેમ ? સંપાદકના રૂપમાં તો અમે આચાર્યશ્રીને જ જાણતા આવ્યા છીએ, તેમણે પોતાનું નામ કે જવાબદારી માતાજીને કેમ સોંપી દીધી શું અમને હવે તે પત્રો-પત્રિકાઓના સ્થૂળ દર્શનોના માધ્યમથી નહીં મળે ? અનેક પ્રકારની જીજ્ઞાસા બધાના મનમાં હતી. માતાજીએ બહુ સરળ ભાવે તે લેખમાં લખ્યું હતું-“અખંડ જ્યોતિના આ અંક પર સંપાદકના સ્થાને મારું નામ વાંચી પાઠકોને આશ્ચર્ય થયું હશે.”-ઘણા દિવસ થઈ ગયા પરિવારના પરિજનોની ભોજન વ્યવસ્થાનું કાર્ય મારા માથે છે.” તે કાર્ય મારા સ્વભાવનું એક અંગ બની ગયું છે. પરિવારના પરિજનો આગંતુક અનિધિઓની લગભગ મોટી સંખ્યા જોઈ મને ભોજન સંબંધી અધિક કાર્યભારની વૃદ્ધિથી પરેશાની થવાની તો દૂર રહી ઉપરથી બેગણાં આનંદની અનુભૂતિ થાય છે. બહુ દિવસોથી મારી આ કાર્યશૈલી રહી છે. હવે તે કાર્યથી ભિન્ન “અખંડ જ્યોતિ” ના સંપાદનના કાર્યમાં મને સંકળાયેલ જોઈ પાઠકોને નિશ્ચય આશ્ચર્ય થયું હશે.” આગળ પાઠકોને થતી અણસમજનું સમાધાન પણ હતું.

તેમણે લખ્યું “આચાર્યજીના ઘરમાં જ્યારથી પ્રવેશ થયો છે ત્યારથી મેં તેમને દેવતાના રૂપમાં મેળવી અને પરમેશ્વરના રૂપમાં પૂજ્યા છે. તેમની પ્રત્યેક ઈચ્છા અને આજ્ઞામાં મને મારું સૌભાગ્ય અને કલ્યાણનો અનુભવ થતો રહ્યો છે. સમય-સમયે તે મને કઠણ પરીક્ષાઓમાં નાંખતા રહ્યા છે.” મેં પોતાના આ નાના-સા જીવનમાં (૧૯૪૩થી ૧૯૫૯) એવી અગણિત ઘટનાઓ જોઈ છે જેમાં

તેમના આશીર્વાદ મેળવી તુચ્છ વ્યક્તિ પણ મહાન કાર્ય સંપન્ન કરી શકે છે. આ બળના જોરે મારો સંકોચ શાંત થઈ જાય છે અને “અખંડ જ્યોતિ”ની મોટી જવાબદારીને પોતાના ખભા પર લેવાનું સાહસ કેવી રીતે સમેટી શકું છું.” તેમને હવે ફરી સાધના ક્ષેત્રમાં પાછા આવવાનું છે. અખંડ જ્યોતિનું આ પરિવર્તન પણ આ યોજનાનું એક અંગ છે” “પૂરી વાત તો તેમણે હજી સ્પષ્ટ નથી કરી, પણ માલુમ પડે છે કે કોઈક વિશેષ સ્થાનો પર કોઈક વિશેષ આત્માઓના સાન્નિધ્યમાં મથુરાથી બહુ દૂર રહેવાની તૈમની યોજના છે. તે રાષ્ટ્ર માટે એક વિશેષ શક્તિને પ્રગટ કરવા માટે કંઈક વિશેષ સાધનાત્મક કાર્યક્રમ બનાવી રહ્યા છે.” “અખંડ જ્યોતિનું આ સંપાદકીય પરિવર્તન પણ તેનો એક પૂર્વ ભાગ માની શકાય છે.”

ખરેખર પરમ વંદનીયા માતાજીના ખભા પર જે જવાબદારી માત્ર બત્રીસ વર્ષની આયુમાં જ વિશેષ ઉદ્દેશ્યો માટે પૂજ્યવરે નાખી હતી, તે ગાયત્રી પરિવારની જીવન યાત્રામાં એક નવો વળાંક હતો તે પારખી રહ્યા હતા કે તેમની જીવન સંગિની-શિષ્યા-સમર્પિત સાધિકા તેમની આગળની હિમાલય પ્રવાસની અવધિમાં જ્યાં તે કઠોર તપ કરી ઋષિ સત્તાઓના સાન્નિધ્યમાં પ્રચંડ ઊર્જા ઉત્પાદન હેતુ જઈ રહ્યા હતા. વેદો ઉપરાંત પુરાણ બ્રાહ્મણ ઉપનિષદ-આરણ્યક સહિત સમગ્ર આર્ષ ગ્રંથોના ભાષાંતરની જવાબદારી પણ પૂરી કરવાનો સંકલ્પ લઈ પ્રસ્થાન કરી રહ્યા હતા, આ પરિવારની સંભાળ-સંરક્ષિકાની જવાબદારી પણ સંભાળી શકશે કે નહીં કુલ ચોવીસ માસની અવધિ સુધી આ પરીક્ષાક્રમ ચાલ્યો. પૂજ્ય ગુરુદેવ હિમાલય પ્રવાસથી પાછા આવ્યા. આ સમય દરમ્યાન દુર્ગમ હિમાલય જ્યાં દેવતા-ઋષિગણ શ્રેષ્ઠ આત્માઓ સતત વિશ્વ કલ્યાણના નિમિત્તે તપ કરતા રહે છે હિમાલયનું હૃદય યમનોત્રીથી લઈ નંદાદેવીના તપથી પ્રાપ્ત ઊર્જા પુંજ ક્ષેત્રથી “એક સાધકની ડાયરીના કંઈક પૃષ્ઠ” પણ લખી-લખી મોકલતા રહ્યા જે અખંડ જ્યોતિમાં છપાયા અખંડ દીપ આ ગાળામાં સળગતો રહ્યો તથા વંદનીયા માતાજીની પરીક્ષા લેતા

રહ્યા. પૂજ્ય ગુરુદેવે આવતાની સાથે જ પુનઃ સંપાદન ક્રમ ઓક્ટોબર ૧૯૬૧થી સંભાળી લીધો સાધકોના માર્ગદર્શન નિમિત્તે પંચકોશી જાગરણ સાધનાથી લઈ તેના દ્વારા આરાધના ઉપક્રમના અંતર્ગત યુગ નિર્માણ યોજના તથા સત્સંકલ્પ રૂપી ઘોષણા પત્ર દ્વારા મિશનને એક નવો વળાંક આપ્યો.

સપ્ટેમ્બર ૧૯૬૧ના “અખંડ જ્યોતિ” અંકના અંતિમ બે પૃષ્ઠો ૩૮, ૩૯ પર બહુવિનમતાપૂર્વક તેમણે લખ્યું કે તેમના દુર્બળ ખભાઓએ ગુરુદેવની અજ્ઞાતવાસની અવધિમાં જે જવાબદારીઓ સંભાળી, એમાં કેટલીય ત્રુટીઓ રહી હશે, જેના માટે તે ક્ષમાપ્રાથી છે. તેમણે લખ્યું “હુંમેશની માફક હવે પૂજ્ય આચાર્યજી જ અખંડ જ્યોતિનો કાર્યભાર આગામી મહિનાથી પોતે જ સંભાળશે. જો કે પાછલા અંકોમાં પણ તેમના જ વિચાર અને ભાવનાઓની પ્રતિધ્વનિ જ પત્રિકાના પૃષ્ઠો પર ગુંજતી રહી છે પણ આગળ તો તે સ્વયં આપણા બધાનું માર્ગદર્શન કરશે.” “અખંડ જ્યોતિ હવે આત્મવિકાસનાં વ્યવહારિક માર્ગદર્શનની પત્રિકા રહેશે.” “દસ વર્ષીય એક શિક્ષણ યોજના પૂજ્ય આચાર્યજીએ બનાવી છે, તેનાથી સાધનાત્મક માર્ગદર્શન હવે ચાલશે”

એક પરીક્ષા પૂરી થઈ. લીલા પુરુષોનું જીવન કેટલું દૂરદર્શી અને વ્યવસ્થિત હોય છે આ અખંડ જ્યોતિના પાછલા પાના ફેરવીને જોઈ શકાય છે ઠીક દસ વર્ષ પછી પૂજ્યવરે અજ્ઞાતવાસ પર મથુરાથી સ્થાયી રુપથી વિદાય લઈ પરમ વંદનીયા માતાજીના ખભા પર પુસ્ત મિશનની જવાબદારી સોંપી સાધના ઉપક્રમ હેતુ હિમાલય પ્રસ્થાન કર્યું. બન્નેએ જેને કર્મભૂમિ બનાવ્યા હતા તે અખંડ જ્યોતિ સંસ્થાન (ધીયામંડી, મથુરા) તથા ગાયત્રી તપોભૂમિ (વૃંદાવન રોડ મથુરા) અનુક્રમે સાધના લેખન તથા સત્ર સંચાલન-પ્રસાર-સંગઠનનું કાર્ય ખૂબ સારી રીતે ૩૦ વર્ષો સુધી સંપન્ન કર્યું હતું તેને સદા માટે છોડી ૨૦ જૂને ચાલ્યા ગયા. પરમ વંદનીયા માતાજીને શાંતિકુંજ સપ્ત સરોવર હરિદ્વારમાં અખંડ દીપક ચોવીસ-ચોવીસ લાખના ચોવીસ મહાપુરસ્ચરણ કરનારી છ કુમારી કન્યાઓ તથા ત્રણ વરિષ્ઠ

કાયકર્તાગણોની સાથે નીરવ એકાંતમાં રહેવાનો નિર્દેશ આપી ગયા. કેવું નિષ્ઠુર જેવું લાગે છે આ પગલું એક વૈરાગી સંતનું જેમણે જીવનભર બીજાના હિત માટે સ્વયંને ધીરે-ધીરે પ્રજ્વલિત કર્યા હતા, અગાધ સ્નેહ લૂંટાવીને એક વિરાટ પરિવારના સૂત્ર સંચાલક કહેવાયા હતા પરંતુ આવું તો દેખાય છે. આ એક સુનિયોજિત કાર્ય સ્થળાંતરની પ્રક્રિયા હતી.

પરમ વંદનીયા માતાજીના વિગ્ધમાં પોતાના વિદાય સંદેશમાં “અપનોં સે અપની બાત”ના ક્રમમાં મે ૧૯૭૧ ના અંકમાં પૂજ્ય ગુરુદેવ લખે છે “અભિયાનનું દિશા નિર્ધારણ માતાજી ઠીક રીતે કરતા રહેશે. તેમને અમારી માફક અધિક વાતો કરતા નથી આવડતી, પણ અર્થિક ગુણોની દૈષ્ટિએ તે અમારાથી કંઈક આગળ જ છે, પાછળ નથી. પરિવારનો ખ્યાર અને પ્રકાશ આપવાની જવાબદારી તેમના પર છોડી એક પ્રકારથી નિશ્ચિંત છીએ. અમને રતીભર પણ ભય નથી કે આંદોલન કે સંગઠન અમારા ગયા પછી ડગમગી ઉઠશે.” આ બાળ-પરિવારની સાર-સંભાળ કરવા માટે હું માતાજીને છોડી જાઉં છું. તે પોતાની તપશ્ચર્યા આ પ્રયોજનમાં લગાવી ખર્ચ કરતી અમારી પરંપરાને જીવિત રાખશે.” કેટલી સુવ્યવસ્થિત શક્તિ એક હાથથી બીજા હાથમાં બદલાઈ! જ્યારે કે સ્વયં તે પ્રત્યક્ષ સશરીર આગામી ગાયત્રી જયંતીના પૂર્વે ત્યાં શાંતિકુંજ આવીને રહેવાના હતા, પરંતુ તેમણે સ્વયંને પાછળ કરી દીધાં તથા પ્રત્યક્ષ ભૂમિકા સર્વસ્વ પરમ વંદનીયા માતાજીને સોંપી દીધી.

એના પછી પૂજ્યવરની સુનિયોજિત પાંચ વર્ષીય યોજનાઓ આરંભ થઈ જેમાં પ્રારંભિક ચારમાં બંને ગુરુદેવ તથા માતાજીને તથા અંતિમમાં માત્ર પરમ વંદનીયા માતાજીએ સક્રિય ભૂમિકા નિભાવવાની હતી. ૧૯૭૧માં જ્યારે પરમ વંદનીયા માતાજીએ પત્રિકા સંપાદનથી શક્તિ ઉપાર્જન, અનુદાન વિતરણની મહત્વની જવાબદારી પોતાના ખભા પર લીધી ત્યારે આ ૧૯૫૯ની તુલનામાં એથી પણ વધુ

કઠિન કાર્ય હતું. નવું સ્થાન, નાની-નાની કુમારી કન્યાઓ જેને સાધના પથ પર આગળ વધારવાની હતી, તથા શ્રીબલરામ સિંહ પરિહાર સહિત માત્ર ત્રણ કાર્યકર્તા હતા. શાંત સાધના માટે સર્વાધિક ઉપયુક્ત સ્થાન, પરંતુ મથુરામા આવતા જતા રહેનાર આગંતુક દર્શનાર્થી અહીંયા ન હતા, પૂજ્યવર પણ સાથે ન હતા. તેથી ને વધુ કઠણ પરીક્ષાની ઘડી હતી.

“અપનો સે અપની બાત” ના ક્રમને જાણવી રાખતાં જુલાઈ ૧૯૭૧ની અખંડ જ્યોતિમાં “પત્રિકાઓના સપાદન અને હુ” શીર્ષકમાં વંદનીયા માતાજી લખે છે “મારા માટે મારા ગુરુ, આધાર અને ભગવાન આચાર્યજી જ છે. તેમની આજ્ઞાનુ પાલન અને તેમની ઈચ્છા મુજબ ચાલવું એ સિવાય બીજું કશું વિચાર્યું નથી. તેથી મથુરા છાડવું, હરિદ્વાર રહેવું, ચોવીસ લાખના તેમના જેવા ચોવીસ પુરસ્ચરણ કરવાનો આદેશ શિરોધાર્ય કરવા સિવાય બીજું કશું વિચારી નહોતી શકતી-“સંપાદકની જગ્યાએ કાનૂની દૈષ્ટિએ કોનું નામ છપાય છે, એનું કંઈ મૂલ્ય મહત્વ નથી. વાસ્તવિક સ્થિતિ એ રહેશે કે ભૂતકાળ ની મહક ભવિષ્યમાં પણ ગુરુદેવના વિચાર જ પરિજનોને નિરંતર મળતા રહેશે. “અખંડ જ્યોતિ સો ટકા એમની અભિવ્યક્તિઓની આગળ પણ એ રીતે પરિપૂર્ણ રહેશે, જેવી અત્યાર સુધી રહી છે.” કેટલી સરળતા અને વિનમ્રતાથી આપેલ આશ્વાસન છે પાઠકોને ? તે પૂરી રીતે નબુપણ ખરું. પૂજ્યવરના પ્રણયેતનાનો પ્રવાહ “અખંડ જ્યોતિ” પત્રિકાના રૂપમાં પરિજનો સુધી પહોંચતો રહ્યો તથા ક્રમશઃ પાઠકો તેમના નિર્ધારણોને જીવનમા ઉતારનારાની સંખ્યા વધતી ગઈ. પોતાનો પહેલેથી ચાલતો આવતો સંકલ્પ પૂરી રીતે નિભાવ્યો-પડતર કિંમતે બધાને પત્રિકા મળે તથા તેમા કોઈ પણ પ્રકારની જાહેરાત પ્રકાશિત ન થાય એ આજે પણ ચાલી રહી છે.

પૂર્વમાં નક્કી થયેલ પચવર્ષીય યોજનાઓને જરા અમે પરિજનોની સમક્ષ ખોલી દઈએ કે કેવા સુનિયોજિત ઢગથી ૧૯૭૧ પછી ૨૦૦૧ સુધીના

સમયનું પૂજ્યવર પૂર્વથી વિભાજન કરી ગયા હતા. એનાથી મહાપુરુષોના અદ્ભૂત કાર્યને સમજવાનો પણ અવસર બધાને મળશે. ૧૯૭૨મા જાન્યુઆરી મહિના પૂર્વ થોડા સમય માટે માતાજીની અંતર્વેદનાને જે કાર્યભારની અધિકતા તથા અચાનક આવેલ હૃદય હુમલાથી ઉપડી હતી તે સાંભળતા જ પૂજ્યવર દુર્ગમ હિમાલયમાં જ્યાં હતા, ત્યાંથી સીધા શાંતિકુંજ આવ્યા. માતાજી માટે તે એક અલૌકિક રોમાચકારી કાણ હતી. બધા જ કષ્ટ સંતાપ તેમને દેખતાં જ દૂર થઈ ગયા ઠીક છે શક્તિ સ્વરુપાને થઈ પણ શું શકે. આ પંક્તિઓના લેખક જાન્યુઆરી ૧૯૭૨નો તે કાણોના સાક્ષી છે જ્યારે પૂજ્યવરે પોતાની સારી આગામી યોજનાઓ હૃદય રોગના કષ્ટથી મુક્ત થયેલ વંદનીયા માતાજીને સમજાવી તથા જેવા આવ્યા હતા તેવા તે ચાલ્યા ગયા. ગાયત્રી જયંતી સુધીમાં ગમે ત્યારે પણ આવવાનું આશ્વાસન આપીને એપ્રિલ ૧૯૭૨ની “અખંડ જ્યોતિ”ની “અપનો સે અપની બાત” માં ગુરુદેવ કેમ આવ્યા? કેમ ચાલ્યા ગયા ?” શીર્ષક હેઠળ પરમ વંદનીયા માતાજીએ વિસ્તારથી આ બધી ઘટનાક્રમોને ભાવિ યોજનાઓ-પ્રણ પરિવર્તનથી લઈ અન્ય સત્રોની ભૂમિકા પર વિવેચન પ્રસ્તુત કર્યું છે જો કે બધા માટે વાંચવા યોગ્ય છે. ૧૯૭૧ પછીની પ્રથમ પંચવર્ષીય યોજનામાં પૂજ્યવરના અજ્ઞાતવાસ પછી પ્રણ પરિવર્તનના જીવન સાધનાના વાનપ્રસ્થો અર્પિન મહત્વપૂર્ણ શિક્ષણ સત્ર ઋષિ પરંપરાના બીજારોપણ પ્રક્રિયાના સંદર્ભમાં ચાલવાના હતા ૧૯૭૫ સુધી આ ક્રમ ચાલ્યો. આ સમય દરમ્યાન પૂજ્યવર પહેલા વિદેશ પ્રવાસે તાનઝાનિયા તથા કેન્યાની યાત્રાએ પાણીના જહાજથી ગયા તથા દોઢ મહિના પછી ફેબ્રુઆરી ૧૯૭૩માં પાછા આવ્યા. પ્રવાસી ભારતીઓને પણ લાગ્યું કે અમારું પોતાનું પણ કોઈ છે, જે માર્છલો દૂરથી અમારી સસ્કાર પરંપરાને પુનર્જીવિત કરવા આવ્યા છે. દેવ સંસ્કૃતિનું વિશ્વ સંસ્કૃતિમાં વિસ્તાર આ પ્રારંભિક ચરણ હતું, જે

પછીથી ૧૯૮૧થી ૧૯૮૪માં વિરાટ રૂપ લઈ સારા વિશ્વમાં ફેલાઈ ગયું. સમસ્ત વિશ્વને ભારતનું હરહંમેશ અનુદાન નામનો ગ્રંથ આના પછી લખાયો, જેને સંસ્કૃતિ-ઈતિહાસના માર્ગદર્શન રૂપે માન્યો.

૧૯૭૬ સુધી વંદનીયા માતાજીની તપ પ્રાપ્ત કરેલ બાળીકાઓ અનુદાન સંપન્ન કરી નારી જાગરણ સત્રોનું સંચાલન કરતી હતી. પૂજ્યવરનું પ્રત્યક્ષ શિક્ષણ લો, એક નવી લહેર “નારી જાગરણ” ની પૂરા ભારતમાં ફેલી તથા પાંચ-પાંચ દેવકન્યાઓનો સમૂહ પ્રચાર માટે નીકળી પડ્યો. ત્રણ-ત્રણ મહિનાના નારી જાગરણ સત્ર શાંતિકુંજમાં ચાલવા લાગ્યા. એ સમયમાં બ્રહ્મવર્ચસ સંસ્થાનની પણ સ્થાપના થઈ ગઈ. ગંગા તટ પર કણાદ ઋષિની તપોભૂમિમાં નિર્મિત આ શોધ સંસ્થાનમાં દેશ-વિદેશથી બહુ શોધ ગ્રંથ તથા યાત્રિક સાધનો એકત્રીત કરવામાં આવ્યા તેમજ વૈજ્ઞાનિક અધ્યાત્મવાદનો ઢાંચો ઊભો કરવા લાગ્યા. યુવા, સુશિક્ષિત, ચિકિત્સક તથા વૈજ્ઞાનિક આજીવન કામ કરવા આવી ગયા. ત્રીજી પંચવર્ષીય યોજના ૧૯૮૦ના પૂર્વાર્ધમાં આરંભ થઈ જ્યારે પૂજ્યવરે પ્રજ્ઞાપીઠો, શક્તિપીઠો, સ્વાધ્યાય મંડળોનું નિર્માણ તથા સંગઠનને સુવ્યવસ્થિત બનાવાનો નિર્દેશ કર્યો. જોત-જોતામાં ભવ્ય નિર્માણ થતા ગયા તથા અનેકો વર્ષ સુધી પૂજ્યવર સ્વયં પ્રવાસ પર ગયા તેમજ અનેકો શક્તિપીઠોમાં પ્રાણ પ્રતિષ્ઠા પોતાના હાથે સંપન્ન કરી.

૧૯૮૪નો આરંભ જ ચોથી પંચવર્ષીય યોજનામાં તેમના દ્વારા સૂક્ષ્મીકરણ સાધનાથી થયો ત્યારે પછી વસંત પર્વ ૧૯૮૬થી ભારતભરમાં યુગ સંધિ મહાપુરસ્થરણ સાધનાનું તીવ્ર ગતિએ સંપાદન. રાષ્ટ્રીય એકતા સંમેલનો તથા ૧૦૮ કુંડી મહાપજ્ઞો ભારતમાં સંપન્ન થવાની સાથે દીપ મહાપજ્ઞોનું પ્રચલન ઘેર-ઘેર થવું આગળની ચોથી તથા અતિ મહત્વપૂર્ણ યોજનાનું અંગ હતું. અંતિમ ૬ મહિનામાં પૂજ્યવરે મહાકાળની પ્રેરણાથી ક્રાંતિધર્મી સાહિત્ય રચી એકવીસમી સદી ઉજ્જવળ ભવિષ્યના રુપમાં

સંશોધિત પ્રતિભા દ્વારા લાવવાની ઘોષણા કરી. તેમણે ૨ જૂન ૧૯૮૦ (ગાયત્રી જયંતી) ના મહાપ્રયાણની સાથે જ સારી શક્તિ પરમ વંદનીયા માતાજીને સોંપી સૂક્ષ્મમાં સ્વયંને વિલીન કરી મિશનને પ્રચંડ શક્તિ સંપન્ન બનાવી દીધું.

પૂજ્યવરના શ્રદ્ધાંજલિ સ્વરૂપ આયોજીત ઓગષ્ટ ૧૯૮૦ના આગાખા ઓડિટોરિયમ નવી દિલ્લીના કાર્યક્રમ તથા વિરાટ શ્રદ્ધાંજલિ સમારોહ (૧, ૨, ૩, ૪ ઓક્ટોબર ૮૦થી) જ પાંચમી પંચવર્ષીય યોજના આરંભ થઈ જેનું સંચાલન પરમ વંદનીયા માતાજીને પ્રત્યક્ષ રીતે ૧૯ સપ્ટેમ્બર ૧૯૮૪ સુધી કરવાનું હતું. શક્તિ સાધના સમારોહ તથા દેવ સંસ્કૃતિ દિગ્વિજય અભિયાન નિમિત્ત સંપન્ન ૧૫ ભારતમાં તથા ૩ વિદેશના અશ્વમેધ મહાપજ્ઞો દ્વારા મિશનની ગતિ સોગણી વધીને મિશનના પક્ષધરોની સંખ્યા સાડા પાંચ કરોડથી અધિક જઈ પહોંચી આ ૧૮ આયોજનો સુધી જવાબદારી પ્રત્યક્ષ રૂપે પરમ વંદનીયા માતાજીએ લીધી હતી. બોલાવો આવતાજ તેમણે પોતાની ચેતનાને સમેટી તથા સૂક્ષ્મરૂપે પોતાના ઈષ્ટ સાથે મળી ગયા. સમય પણ નક્કી કરી મહાલય શ્રાધ્ધારંભને નિર્ધારિત કર્યું, જે ભાદ્રપદ પૂર્ણિમા ૧૯ સપ્ટેમ્બર હતો તથા ૧૧.૫૦ ઘડીયાળમાં વાગ્યા હતા.

મહાપ્રયાણના પૂર્વ આગલી બે પંચવર્ષીય યોજનાઓના ક્રમમાં ૮૦ અને અશ્વમેધી પરાક્રમ આગામી ૨૦૦૫ સુધી પૂરા વિશ્વમાં સંપન્ન કરવાનો નિર્દેશ આપી ગયા છે તથા આ અસંભવ લાગતું ભાગીરથી કાર્ય નિશ્ચિત સંપન્ન થઈને રહેશે, એવો બધાનો દેહ વિશ્વાસ છે. ત્યાં સુધી દેવ સંસ્કૃતિ વિશ્વ સંસ્કૃતિ બની જશે તથા ઘેર-ઘેર ગાયત્રી મંત્રની પ્રાણ ઊર્જા તથા યજ્ઞની સુવાસ ફેલાઈ જશે, માનવમાં દેવત્વ તથા ધરતી પર સ્વર્ગનું અવતરણનું ઋષિ યુગમનું સ્વપ્ન સાકાર થશે, એવું આશ્વાસન દુર્ગમ હિમાલયવાસી ઋષિ સત્તાઓનું છે જે વિશ્વવ્યવસ્થા આ દિવસોમાં સંચાલન કરી રહી છે તથા જેના સાથે જ પરમ વંદનીયા માતાજીની સત્તા એકાકાર થઈ છે.

Disclaimer / Warning: All literary and artistic material on this website is copyright protected and constitutes an exclusive intellectual property of the owner of the website. Any attempt to infringe upon the owners copyrights or any other form of intellectual property rights over the work would be legally dealt with. Though any of the information (text, image, animation, audio and video) present on the website can be used for propagation with prior written consent.

પરમ વંદનીયા માતાજીની જીવન યાત્રા મમત્વ લુંટાવી જે મહાસત્તાએ આ વિરાટ પરિવાર બનાવ્યો

માતાજી, સ્નેહ સલિલા, પરમ વંદનીયા, શક્તિ સ્વરુપ, સજલ શ્રદ્ધારૂપ, વાન્સલયમયી મા કેટલાય નામોથી જન-જન સુધી પરિચિત માતા ભગવતી દેવી શર્મા જેમને પૂજ્ય ગુરુદેવ પંડિત શ્રીરામ શર્મા આચાર્યજી પણ "માતાજી" નામથી સંબોધિત કરતા હતા, તેમનું જીવન શ્રદ્ધા અને સમર્પણનું મમત્વ વિસ્તાર અને અનુદાન વિતરણથી ભરેલ એક એવી અનેખી જીવન યાત્રાનો પરિચય છે, જે વિરાટમા જ જોવામા આવે છે. આગરા શહેરના ક્ષેત્રમાં જન્મેલ માતાજીના જીવનનો પરિચય અત્યાર સુધી પાઠકો-પરિજનોને ખબર ન હતો. તેમના પ્રારંભના જીવનની ઝલક જોઈ છે. બાલ્યરંગમાં તો ૧૯૫૮ના સહચક્રક્રી મહાપણથી ૧૯૬૪ ચિત્રકૂટ અશ્વમેધ મહાપણ સુધી તે પૂજ્ય ગુરુદેવની એક સમર્પિત શિષ્યા-આરાધિકા તથા સોંપેલ કાર્ય પૂર્ણ કરવાવાળી એક શક્તિ-સ્વરુપ સત્તા દેખાય છે, પરંતુ માતાજીનો જીવનકાળ જે ૬૯વર્ષનો રહેલ તે પ્રારંભિક ક્ષણોથી લઈ અંત સુધી એવા કેટલાય દુર્લભ સંસ્મરણ, ઘટના પ્રસંગ છે, જે બતાવે છે કે ગાયત્રી પરિવાર રૂપી વટવૃક્ષની સ્થાપનામા તેમનો કેટલો મહત્વનો ફાળો રહેલ છે.

આવા કેટલાય ન જાણી શકાયેલ પ્રસંગોને પરિજનો સુધી પહોંચાડતા પહેલા એક નજર માતૃ સત્તાની જીવન યાત્રા પર નાંખવી યોગ્ય ગણાશે સંવત ૧૯૮૨ ૨૦ સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૬ના પ્રાતઃ ૮ વાગે સાવલિયા બોહરે ધારાના શ્રી જશવંતરાયના ઘરે તેમનો જન્મ યોદ્યા બાળકના રૂપે થયો. જન્મના સમયે જ જોનાર પંડિતો, જ્યોતિષીઓએ બતાવ્યું કે એક દૈવી સત્તા શક્તિ રૂપે તેમના ઘરે આવેલ છે. સાધારણથી અસાધારણ બનતા તે એવી શ્રેષ્ઠતા પ્રાપ્ત કરશે જે કરોડો વ્યક્તિઓની શ્રદ્ધાને યાત્ર બનશે હજારો-લાખો વ્યક્તિઓ આ અન્નપૂર્ણાના

દ્વારે ભોજન કરશે તથા કોઈ પણ તેના આશીર્વાદ મેળવવામાં ખાલી હાથે નહીં જાય. જીવનના પ્રારંભના વર્ષોના સંબંધમાં આત્માવાસી જેમને તે કાણે જોતાને મળતા બતાવતા કે એક ઐશ્વર્યશાળી સંપન્ન ઘરમાં જન્મ લેવા છતાં સાદગીભર્યું જીવન તેમને પસંદ હતું રેશમી કિંમતી વસ્ત્રોની અપેક્ષામાં તે ગાંધી તથા કસ્તૂરબાની વાત કહી બધાને ખાદી અપનાવવાની પ્રેરણા દેતા હતા તે સ્વયં પણ ખાદી પહેરતા હતા. બીજાને ભોજન કરાવવા તેમનું અતિથિ કરવા તેમની સાથે સન્માનપૂર્વક વ્યવહારમાં તે સૌથી આગળ વધી ચાલતા હતા તથા જણે પણ એકવાર તેમના હાથે ખ્યાર ભરેલ સ્પર્શ સાથે ભોજન કરી લીધું તે હમેશા તેમને યાદ રાખતા. મોટાભાઈ-બહેન તેમને લાડમા "લાલી" ત્યારે પણ કહેતા કે જ્યારે તે કરોડોની માતાજી બની ગઈ ત્યારે પણ નિઃસંકોચ કહેતા રહ્યા. તે તેવો જ ખ્યાર અને આદર તેમને કરતી રહી. પોતાના પૂજા સ્થળે શકરજીની સ્થાપના કરી નિત્ય પૂજા કરવી, સૂર્યની તરફ જોઈ ધ્યાન કરવું, પરિવારવાળા માટે એક આશ્ચર્યની વાત હતી. ફારણ કે એમને આ શીખવાડ્યું ન હતું આ ઈશ્વર આરાધના આપમેળે સ્ફૂરી હતી. તથા તેમના પૂર્વ જન્મના દિવ્ય સંસ્કારોનો પરિચય આપી બધાને આવનાર સમયમાં તેમના મહત્વપૂર્ણ જીવનો આભાસ કરાવતી હતી.

આ એક વિલક્ષણ સંજોગ જ છે કે ૧૯૨૬ના વર્ષમાં ત્રણ મહત્વપૂર્ણ ઘટના એક સાથે બની. સતયુગની સંધિ વેળાને શ્રી અરવિંદે સિદ્ધિદાયક વર્ષ કહ્યું તથા પોંડિચરીમાં પોતાના બધા પરિજનોને સંબોધતા કહ્યું કે પરિવર્તનની પ્રક્રિયા હવે તેજગતિ પકડશે. તે જ વર્ષે આત્મા જીલ્લાના એતમાપુર તાલુકાના નાના સરખા ગામ આંબલખેડામાં જે આત્મા-જલેસર માર્ગ પર ૨૦ કી. મી. ની દૂરીએ

આવેલ છે. ૧૫ વર્ષના યુવા સાધક શ્રીરામના પૂજાકક્ષમાં દિવ્ય પ્રકાશના ઊર્જા પુંજ રૂપે એક સૂક્ષ્મ શરીરધારી ગુરુસત્તા પ્રગટ થઈ, જેમણે પૂ. શ્રીના પૂર્વ જન્મોના તથા આગળના ૬૫ વર્ષના કાર્યક્રમોનો ભોધ કરાવી પ્રાણ દીક્ષા આપી-ગાયત્રી મહા વિદ્યાને જન-જન સુધી પહોંચાડવા માટે ૨૪-૨૪ લાખના ૨૪ વર્ષ સુધી ૨૪ મહાપુરુષચરણ સંપન્ન કરવા તથા અખંડ દીપ પ્રગટાવી તે જ્યોતિ પ્રકાશને વિશ્વ વસુધાના કુચારુ માટે પોતાને તપાવવાનો નિર્દેશ કર્યો. “શ્રી રામ મત્” નામથી પુકારતા આ યુવા સાધક આગળ ચાલી પંડિત શ્રીરામ શર્મા આચાર્ય વેદમૂર્તિ તપોનિષ્ઠ, યુગ ઋષિ, પ્રખર પ્રજ્ઞા રૂપેણ મહાકાળની સંજ્ઞા પ્રાપ્ત કરી ગાયત્રી પરિવારના અધિષ્ઠાતા બેન્યા. તેમના જીવનસાથી બનવાનું સૌભાગ્ય ભગવતીદેવીને મળ્યું, જે પણ ૧૯૨૬માં જન્મેલ હતા. ૧૯૪૩માં વિવાહ પછી અંવલખેડ અને ત્યાંથી મથુરા પછી હરિદ્વાર શાંતિકુંજમાં રહી પ્રારંભના ૪૫ વર્ષ વ્રજભૂમિ મથુરામાં અને અંતિમ ૨૪ વર્ષ પાવન પુનીત સપ્ત ઋષિઓની તપસ્થળીમાં વીત્યું, પરંતુ પ્રત્યેક ક્ષણ સમર્પણ-સાધનામાં જન હિતમાં સ્નેહ-મમતા લૂંટાવતા ધીર-ધીરે ઢળી મહાસત્તામાં એકાકાર થઈ ગયા.

પોતાની સ્વેચ્છાએ સ્વીકારેલ ગરીબનું જીવન જીવી રહ્યા હતા. જેવું પતિનું જીવન, તેવું જ પોતાનું જીવન જ્યાં તેમનું સમર્પણ તેમના પ્રત્યે તેમનું પણ સમર્પણ આ જ સંકલ્પ લઈ તે કાર્યમાં લાગી ગયા. ખભેથી ખભો મેળવી પૂર્વ જન્મોના પોતાના આરાધ્ય-ઈષ્ટ સાથે ચોવીસ વર્ષના ચોવીસ મહાપુરુષચરણનો ઉત્તરાર્ધ ચાલી રહેલ હતો તેમણે ગાયોને જવ ખવડાવી છાણમાંથી તે જવ કાઢી તેના લોટમાંથી રોટલી તેમજ ગાયના દૂધની છાશ પૂજ્ય ગુરુદેવને ખવડાવી. તેમના અખંડ દીપની રક્ષા કરી. દ્વારે આવનાર પ્રત્યેક યજમાનનું અતિથ્ય કરી ઘરમાં જે હતું તે આપ્યું. બાળકો માટે દૂધમાં પાણી મેળવવામાં આવતું તથા તેનાથી ચા બનાવી દુઃખી પીડિતોની સેવા થતી. તકલીફો સાંભળવામાં આવતી તથા પ્યારનો લેખ કરવામાં આવતો માત્ર ૨૦૦/-રૂપિયાની

આવકમાં બે બાળકો, એક મા સ્વયં અમે બે મળી પાચ વ્યક્તિઓની વ્યવસ્થા એ સો-દોઢસો વ્યક્તિઓ સિવાય કરવી. જેમનું અખંડ જ્યોતિ નિત્ય આવવા-જવાનું થતું માત્ર તેમના વશની જ વાત હતી. હાથથી કાગળોને થપ્પા મારી મારી તૈયાર કરતાં જે ધગના બળે ચાલતા હેડલ પ્રેસ દ્વારા નાનાં ટ્રેકટ તથા અખંડ જ્યોતિ પત્રિકા છપાતા. તેના ઉપર સરનામા ચોંટાડવા, પત્રિકા ડીસ્પેચ કરવી, બાળકોને ભણાવવા, દેખરેખ વ્યવસ્થા આ બધું તેમણે એકલાયે જ કર્યું. આ દરમ્યાન તેમણે પૂજ્ય આચાર્યજીની પહેલી પત્નીના બે શ્રી ઓમપ્રકાશ તથા શ્રીમતી દયાવતી શર્માના વિવાહની વ્યવસ્થા કરી. સારા ઘરની વહુ આવી તથા સારા ઘરમાં દીકરી ગઈ તથા પોતાનાથી પણ અધિક પ્યાર આપ્યો. જે અંત સુધી નિભાવ્યો. આજે પણ બંનેને શ્રી ઓમપ્રકાશજી શર્મા તથા શ્રીમતી દયા ઉપાધ્યાયને પોતાની સગી મા કરતાય વધુ મમતા મળી વંદનીયા માતાજીના પ્યારને યાદ કરી-કરીને દ્રવી ઉઠે છે.

એવા ન જાણે કેટલાય સંબંધીઓ, મિત્રો અન્ય-સંબંધીઓ દુઃખી છે, જેમને વંદનીયા માતાજીનો અગાધ સ્નેહ તથા દુલાર મળ્યા છે. જેનાથી તેમને સદા સાચા માર્ગ પર ચાલવાની પ્રેરણા મળી, રાહત મળી સંવેદનાનો સ્પર્શ મળ્યો. જ્યારે ગાયત્રી તપોભૂમિની સ્થાપનાનો સમય આવ્યો ત્યારે પૂજ્ય ગુરુદેવ ૧૦૮ કુંડીય યજ્ઞ કરી ૨૪ વર્ષીય અનુષ્ઠાનની સમાપ્તિ કરવાનું ઈચ્છતા હતાં સ્વયં પોતાના તરફથી પહેલ કરી તેમણે પોતાના બધા દર-દાગીના, તેમના આરાધ્યના કાર્યને સફળ બનાવવા માટે આપી દીધા. તેને વેચીને ગાયત્રી તપોભૂમિની જમીન ખરીદી જમીનદારીનું બોંડસ વેચી ભવન ઉભું કર્યું. તેમનું પોતાનું ઉદાહરણ પ્રસ્તુત થતા અસંખ્ય અનુદાન આપનાર આવતા ગયા તેમજ ગાયત્રી પરિવારના બીજાંકુરને ફલિત-પલ્લવિત થવાનો અવસર મળ્યો. ૧૯૫૮ ના સહસ્ર કુંડીય મહાયજ્ઞ પોતાનું એક ઐતિહાસિક ધર્માનુષ્ઠાન હતું. જેણે ગાયત્રીના સદજ્ઞાન તેમજ યજ્ઞના સન્કર્ષની દિશાધારાને ઘેર-ઘેર પહોંચાડી દીધી.

ગાયત્રી પરિવારની સંરક્ષિકા પ્યાર આપનારી માતૃસનાના રૂપમાં તેમનો અવતાર થયો તથા ૧૯૫૯થી ૧૯૬૧ સુધી પૂજ્યવરના હિમાલય પ્રવાસ તપ સાધનામાં તેમણે તે સારી જવાબદારી નિભાવી, જેની ચર્ચા અમે પહેલા લેખમાં કરી ચૂક્યા છીએ. કઠણ પરીક્ષાની ઘડી ત્યારે આવી, જ્યારે સાડા સાત વર્ષ પહેલા જ પૂજ્ય આચાર્યજીને પોતાનો હિમાલય જવાનો તથા કર્મભૂમિને સ્થાયી રૂપથી છોડવાનો સંકલ્પ લીધો. બહારથી તે કઠણ યોદ્ધા અંદરથી કોમળ પતિનું રૂપ લીધેલ પૂજ્યવરે તે બધાને પોતાના હાથમાંથી માતાજીના ખભે નાંખવાનો આરંભ કરી દીધો, જે તેમને ૧૯૭૧ પછી તેમના હિમાલય પ્રવાસે જવાના સમયે સપ્તઋષિઓની ભૂમિ સપ્ત સરોવરમાં શક્તિનો સ્રોત બની પ્રાપ્ત થવાનું હતું.

સ્થાયી રૂપથી ઘર-બાર છૂટી ગયા, મમત્વ આપનારી મા સમાન સાસુ જેમને “તાઈજી” કહેતા હતા, મહાપ્રયાણ કરી ગયા, દીકરીનું લગ્ન થઈ ગયું તો તે પોતાના ખોળામાં છ નાની-નાની પુત્રીઓ લઈ, જેનાથી તેમને ૨૪-૨૪ લક્ષના ૨૪ મહાપુરુષ્યરણ અખંડ દીપની સમક્ષ સંપન્ન કરાવવાના હતા, તેમને લઈ શાંતિકુંજ આવી ગયા. ૧૯૭૧થી ૧૯૮૦નો સમય તેમના માટે કઠણ કસોટીવાળો હતો. જેની ચર્ચા અમે પહેલા એક લેખમાં કરી ચૂક્યા છીએ, આ સમય પૂજ્યવરના પરોક્ષ રૂપમાં કાર્ય કરવાનો તથા પરમ વંદનીયા માતાજી ના એક સંગઠકના રૂપમાં આંદોલનનું સંચાલન કરનારી માતૃશક્તિના રૂપમાં કરવાનો સમય હતો. આ સમયમાં તેમણે “નારી જાગરણ અભિયાન”ના શખનાદ કરનારી ભારતની લગભગ પહેલી તથા એક માત્ર પત્રિકાનું સંપાદન કર્યું, ચોવીસ દેવ કન્યાઓને અગણિત ટોળીઓ કોરોમાં મોકલી તથા અનેક નારી જાગરણ મંડળ અથવા શાખાઓ સક્રિય રૂપથી કાર્ય કરવા લાગી. વિભિન્ન સત્રોનું સંચાલન, શિબિરાર્થિઓને પોતાના હાથથી બનાવેલ હવિષ્યાન્નનું ભોજન કરાવી તેમણે લાખો પરિજનોને પોતાના અંતઃકરણની પ્યારની સરિતામાં સ્નાન કરાવ્યું. પૂજ્યવર બૌદ્ધિક ઉદબોધન

આપના-સ્થૂળ વ્યવસ્થા સબંધી નિર્દેશ આપતા કદીક-કદીક ભુલ થાય તો કાર્યકર્તાઓને ધમકાવતા પણ પ્યારનો મલમ માતાજી દ્વારા લગાવાનો હતો. બધા આ પ્યારની ધરી પર ટકી રહ્યા. ધીરે-ધીરે પરિવાર વધતો-વધતો ત્રણ કરોડની સંખ્યા પાર કરી ગયો.

૧૯૮૦ વસંત પંચમીના સમયે પૂજ્યવર દ્વારા સૂક્ષ્મીકરણમાં પ્રવેશ તથા એ ઘોષણા સાથે બહાર આવ્યું કે હવે તે સૂક્ષ્મમાં સક્રિય થશે, કોઈને મળશે નહીં. પોતાનું શરીર ગાયત્રી જયંતી ૨ જૂનના છોડવાની ઘોષણા તેઓ પહેલેથી જ આ પંક્તિઓના લેખક તથા પરમ વંદનીયા માતાજી સમક્ષ કરી ગયા હતા. આ સમયે પોતાના પર પૂરું સમતુલન ચાપી ૨ જૂન પોતાના આરાધ્યના મહાપ્રયાણ પછી કરોડો બાળકોને હિંમત બંધાવી તેમણે ૧, ૨, ૩, ૪ ઓક્ટોબર ૧૯૮૦ શરદ પૂર્ણિમાના શ્રદ્ધાજલિ સમારોહમાં હાજર ૧૫ લાખ પરિજનોના માધ્યમથી જન-જનને આશાવાન કરી દીધા કે આ દેવી શક્તિ દ્વારા સંચાલિત મિશન આગળને આગળ વધતું જશે. કોઈ પણ ઝંઝાવાત એને હલાવી નહીં શકે. એના પછી સંપન્ન વિરાટ શપથ સમારોહ તથા ૧૮ અશ્વમેધ યજ્ઞ ગીતાના ૧૮ અધ્યાયોની માફક છે જેના પર જુદી જુદી લેખમાળા લખી શકાય છે જેનું વર્ણન આપણે આગામી અંકોમાં વાંચીશું. પરમ વંદનીયા માતાજીની ૬૯ વર્ષીય જીવન યાત્રાનું સમાપન પૂજ્યવરની સૂક્ષ્મ જગતથી અંતર્વેદનાભરી પોકારના રૂપમાં ગાયત્રી જયંતીથી, જ આરંભ થઈ ચૂક્યો હતો. ચાર વર્ષની આરાધ્યની દૂરીની સીમા બંધનવાળી પરિધિ ટૂટી ચૂકી લાગતી હતી ગમે ત્યારે તે પોતાના આરાધ્યમાં મળી જશે. પૂજ્યવર જે સમાજ-યજ્ઞમાં સમિધાની માફક સમર્પિત થઈ ગયા, તેમાં પોતાની અંતિમ હવિષ્યની આહુતિ આપતા પરમ વંદનીયા માતાજી ભાદ્રપદ પૂર્ણિમા ૧૯ સપ્ટેમ્બરે પોતાના જન્મદિવસના ૪ દિવસ તથા પૂજ્યવરની કાયાના જન્મદિવસના ૧૩ દિવસ પૂર્વે મહાલય શ્રાધારંભના સમયે મહાપ્રયાણ કરી તે વિરાટ જયોતિમાં એકાકાર થઈ ગયા તે મહાશક્તિને આપણા બધા શિષ્યોના શત-શત નમન શત-શત નમન. ☉

સશક્ત શક્તિ ઉદ્ગમમાં જોડવાનો આ યોગ્ય સમય છે

શાંતિકુંજ દેવસંસ્કૃતિ દિગ્વિજય પ્રક્રિયાની અદર વિતેલા દિવસોમાં જે બની ગયું છે, આ દિવસોમાં જે બની રહ્યું છે, આગળના દિવસોમાં જે બનવાનું છે તેનું વિવેચન અને પૃથક્કરણ કરવાણી કોઈને એવી શંકા રહેવી ન જોઈએ કે આ મિશનની સમર્થતા અસ્પષ્ટ છે. તાણો તાણો મળીને એક મજબૂત તાર બને છે. દોરાઓ બનીને કપડાના સ્વરૂપમાં પરિણમે છે. જો આ તાણા અને દોરાઓ પોતાની મહત્વાકાંક્ષા અને અહંકારને પોષે અને તે ઉન્માદમાં જોડાઈ જાય તથા પોતાનું અલગ અસ્તિત્વ ટકાવી રાખવા મથે તો તેમને પોતાનું અસ્તિત્વ ટકાવી રાખવું પણ ભારે પડે. રીંછ વાંદરાઓને પેલાં પુલ બનાવવામાં અને સીતાની શોધ કરવામાં સફળતા એટલા માટે મળી હતી કે તેમની પીઠ ઉપર સમર્થ સત્તાની છત્રછાયા હતી. એકાકી પુરુષાર્થ પર આધારિત રહ્યા હોત તો તેઓ ફક્ત ઝડ ઉપર કૂદાકૂદ કરીને જ રહ્યા હોત. પેટ ભરવું અને જીવવું એ જ તેમની સફળતાની ચરમ સીમા બની હોત. સામુહિકતા અપનાવવાથી અને કોઈ સમર્થ સત્તાની સાથે જોડાઈ જવાથી તેમને આ શ્રેય મળી શક્યું જેના કારણે તેમની ત્યારથી માંડીને આજ સુધી સમાન ધોરણે પ્રશંસા થતી આવી છે.

શાંતિકુંજની પોતાની સત્તા અને મહત્ત્વ કોઈ દિવ્ય શક્તિ સાથે જોડાયેલ હોવાથી તે આ દિવસોમાં રહી શકેલ છે. આ દિવસોમાં જે કંઈ બની રહ્યું છે તેના એક રજકણને પારખતાં પણ ખબર પડે કે આ બધું કોઈ વ્યક્તિ વિશેષના બળ પર બનવું શક્ય નથી. વર્તમાન બનાવોને જોઈને પણ કહી શકાય કે જો આ કોઈ વ્યક્તિ વિશેષ અથવા સંગઠન

વિશેષનો પ્રયાસ છે તો તેને દુઃસાહસથી વિશેષ કંઈ જ માની શકાય નહીં. પાણીમાં પરપોટા કેટલી મહત્વાકાંક્ષાઓ સાથે કૂદાકૂદ કરે છે. પરંતુ કોઈ સમર્થ પૃષ્ઠભૂમિ ન હોવાથી થોડા જ સમયમાં તેની મસ્તિ સમાપ્ત થઈ જાય છે. ઈંદ્ર ધનુષ જેવા વિશાળકાય દેશ્યને આધાર રહિત હોવાથી થોડા જ સમયમાં પોતાની અસાધારણ દેખાતી છાપ ગુમાવવી પડે છે.

ભિન્ન-ભિન્ન ઋતુઓમાં અલગ-અલગ પ્રકારના પાક વાવવામાં આવે છે અને લાણવામાં આવે છે, પરંતુ આ દિવસોમાં એવા પ્રકારના કલ્પવૃક્ષોનું આરોપણ કરવામાં આવે છે, જે યુગ યુગાંતરો સુધી જીવીત રહે અને તે પ્રયોજનોને પૂરા કરીને સાબિત કરી બતાવે કે નિરાશાના સ્થાને આશાનું અને ભિન્નતાના સ્થાને પ્રસન્નતાનું વાતાવરણ ઊભું થાય. આ કલ્પવૃક્ષો અને બ્રહ્મ કમળોને ઉગાડવાનું અને ફૂલી ફાલી સ્થિતિમાં પહોંચાડવાનું કાર્ય નંદનવન જેવી અસાધારણ ફળદ્રુપ ભૂમિ ઉપર જ થઈ શકે. આવનાર દિવસોમાં જે માનવોનાં સમુદાય અનિચ્છનીયતાને દૂર કરવામાં અને સુખદ સંભાવનાઓથી ભરેલી પૂરી યોજનાઓથી સંપન્ન થવા માટે કટિબદ્ધ થઈ રહ્યો છે તેમના પોષણ અને પ્રશિક્ષણને અનુરૂપ આધાર અવલંબન પણ હોવું જોઈએ. જેમણે આવી શોધ કરવી હોય તેમણે પોતાના માટે ઉપયુક્ત આધાર શોધતી વખતે શાંતિકુંજની સાથે જોડાઈ જવાની વાત ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ.

સામાન્ય જીવવાળા પ્રાણીઓ પાંચ તત્ત્વોના સંયોગથી જન્મે છે અને ગમે તેમ કરીને દિવસો

વિતાવતા જાય છે અને પ્રપંચમાં વિલિન થઈ જાય છે, પરંતુ મનુષ્ય તો તેમની સરખામણીમાં કંઈ વિશેષ ઉચ્ચ કક્ષાનો છે. એટલા માટે તેની વિચારસરણી, આકાંક્ષા અને ક્રિયાપદ્ધતિ નરપશુઓની સરખામણીમાં કંઈક વધારે ઉત્કૃષ્ટ હોવી જોઈએ. ખાસ કરીને આ દિવસોમાં મહાકાળ દ્વારા પ્રામાણિક અને પ્રતિભાવાનો માટે એક પરીક્ષા નિયત કરવામાં આવેલી છે. આ તૈયારી માટે સાધારણ નહીં પરંતુ અસાધારણ રીતરસમો અપનાવવાની જરૂર પડશે.

એવી જ કંઈક તૈયારી કરવા માટે આ વર્ષ નીતિમાન અને પ્રાણવાન પરિજનો માટે વિશિષ્ટ પ્રકારના પાંચ દિવસના સત્રો પંદરમી નવેમ્બરથી ૨૮ ફેબ્રુઆરી' ૯૫ સુધી લગભગ સાડા ત્રણ માસની અવધિ માટે રાખવામાં આવેલા છે. આ સત્રો લોકનાયક સ્તરના લોકોને પ્રેરણા આપનાર અને આવનાર સમયની માંગને અનુરૂપ નેતૃત્વ

સંભાળનારાઓ માટે હશે. આવા સૌભાગ્યભર્યા પ્રસંગો કોઈના જીવનમાં ક્યારેક આવે છે.

મહત્વપૂર્ણ ઘટના અથવા પ્રસંગો મહામાનવોથી છૂટા પાડવા માટે નહીં, પરંતુ જોડવા માટે સૌભાગ્ય વર્ષાનું સ્મરણ રાખવામાં આવે અને ઈતિહાસમાં લખવામાં આવે છે. ચક્રવાતની સાથે જોડાઈને કચરો આકાશમાં ફરવા લાગે છે. જે મહાશક્તિએ શાંતિકૂંજ તંત્રને યુગ ચેતનાનું ઉદ્ગમ કેન્દ્ર બનાવ્યું છે તે જ પોતાની વિદ્યુત દ્વારા તેમના સુધી પહોંચાડશે કે જેઓ તે 'ટ્રાન્સફરમર' સાથે જોડાવા માટે ભારે ઉત્સાહ પ્રદર્શિત કરશે. આગામી શિયાળાનો સમય પ્રાણવાનો માટે એવો જ એક શુભ પ્રસંગ છે. દાનનું વિતરણ એવી રીતે સંપન્ન થશે તથા તેને પાત્ર કોણ બનશે તેનું વિસ્તૃત વિવરણ આગામી અંકમાં વાચકોને વાંચવા મળશે. ■

મનુષ્ય શરીર આ અખિલ બ્રહ્માંડનું નાનું રૂપ છે. આ શરીરને વ્યાપક પ્રકૃતિની પ્રતિકૃતિ-નકલ કહેવામાં આવે છે. વિરાટનો વૈભવ આ પિંડની અંદર બીજ રૂપે સૂતેલી સ્થિતિમાં હાજર છે. મનોવિકાર વગેરેનાં પડ ચઢી જવાથી તેને નર-પશુની જેમ જીવન વિતાવવું પડે છે. જો સંયમ અને નિગ્રહના આધાર પર એને પવિત્ર અને પ્રખર બનાવવામાં આવે તો તેને રિદ્ધિ-સિદ્ધિથી ઓતપ્રોત કરી શકાય છે. કોયલો જ હીરો હોય છે. પારામાંથી જ મકરધ્વજ બને છે. આ પોતાની જાતને તપાવવાનો તપશ્ચર્યાનો જ ચમત્કાર છે.

જીવાત્મા પરમાત્માનો અંશ, મોટો પુત્ર અને યુવરાજ છે. સંકુચિતતાનાં ભવબંધનોથી છૂટીને તે "આત્મવત્ સર્વ ભૂતેષુ"ની માન્યતા દેઢ-પરિપુષ્ટ કરી શકે, 'વસુધૈવ કુટુંબકમ્'ની ભાવના પાકી કરી શકે તો જીવનમાં સ્વર્ગ અને મુક્તિનો આ સ્વાદ માણી શકે. જીવનને બ્રહ્મની બધી જ વિભૂતિઓ હસ્તગત કરવાનો-પ્રાપ્ત કરવાનો સુયોગ મળી શકે છે.

આપણે શરીરને તપશ્ચર્યા વડે તપાવીએ અને ચેતનાની પરમ સત્તામાં યોગદ્વાર સમર્પિત કરીએ તો નરને નારાયણ, પુરુષને પુરુષોત્તમ, ક્ષુદ્રને મહાન બનવાનો સુયોગ નિશ્ચિત રૂપથી મળી શકે છે.

યુગ નિર્માણ સમાચાર

વિચારક્રાંતિ જ આજની સર્વોપરિ
આવશ્યકતા છે

શ્રીકૃષ્ણ જન્માષ્ટમી પર્વ પર
શ્રી લીલાપત શર્માના ઉદ્દગાર

“અસત્તુલનને દૂર કરવા માટે, વિકૃતિઓનો વિનાશ કરવા માટે જ ભગવાનનો જન્મ થાય છે. જ્યારે દુષ્પ્રવૃત્તિઓ સુરસા જેવું મોં ફાડીને વિકરાળ રૂપ ધારણ કરે છે ત્યારે-ત્યારે જગતના સુજનહાર પોતાની સુષ્ટિની રક્ષા કરવા માટે, સંતુલનને સ્થાપિત કરવા માટે યુગની આવશ્યકતાનુસાર રૂપ ધારણ કરે છે. દ્વાપરમાં જેમણે મુરલી મનોહર અને ચક્રધારીનું રૂપ ગ્રહણ કર્યું હતું, આજે તે જ પ્રજાવતાર બની આપણી સમક્ષ અવતરિત થયા છે.” ગાયત્રી તપોભૂમિમાં આયોજિત “શ્રીકૃષ્ણ જન્માષ્ટમી” સમારોહના અવસર પર બોલતા વ્યવસ્થાપક પં. લીલાપત શર્મા અવતારોના પ્રાદુર્ભાવનું કારણ બતાવી રહ્યા હતા. પોતાની વાતને જરા વધારે સ્પષ્ટ કરતા તેમણે કહ્યું-“અત્યાર સુધી ભારત અને તેની સંસ્કૃતિ પર જે હુમલા થયા તે શસ્ત્રધારિઓ દ્વારા નિયોજિત થતા હતા અને આપણે તેનો સામનો શસ્ત્રો દ્વારા કરી લેતા હતા પરંતુ હવે હુમલા શસ્ત્રો દ્વારા થઈ રહ્યા છે. આપણી ભાષા સંસ્કૃતિ, આચરણ વિચાર પદ્ધતિ આદિ બધાને વિકૃત કરવાનો સુનિયોજિત પ્રયાસ થઈ રહ્યો છે. ચારેબાજુ અનાસ્થાનું સામ્રાજ્ય છવાયેલું છે. દિન પ્રતિદિન માણસ ડરપોક અને કમજોર થતો જાય છે. ક્યારેક શ્રમ દેવતા હતો, આજે શ્રમ કરનાર નીચ કહેવાય છે. પહેલા સામૂહિકતાનો ભાવ હતો, આજે આપણા મન પર એકલા પણાએ અધિકાર કરી લીધો છે. હવે સજજનતાનું નહીં, ગુંડાગદીનું સમ્માન થઈ રહ્યું છે. જીવન મૂલ્યોમાં નિરંતર થતા ઘટાડાને દૂર કરવા તથા માનવને સાચા અર્થોમાં માનવ બનાવવા માટે જગદવ્યાપી વૈચારિક ક્રાંતિની આવશ્યકતા છે. આ ક્રાંતિ આપણી પ્રજાને જાગૃત કરવાથી જ સંભવ થઈ શકે છે. યુગ નિર્માણ યોજના દ્વારા આ જ કાર્ય સંપન્ન થઈ રહ્યા છે. સંક્ષેપમાં પ્રજાવતારથી આપણું એ જ તાત્પર્ય છે. પ. પૂ. ગુરુદેવ સૂક્ષ્મ શરીરથી નિરંતર આપણને માર્ગદર્શન કરતા રહે છે. તેમનું શ્રદ્ધાપૂર્વક સ્મરણ કરતા કરતા આપણે તેમના બતાવેલ માર્ગ પર દૈઢતાપૂર્વક ચાલતા

રહેવાનો સંકલ્પ આજે પુનઃ દોહરાવીએ-એ જ શ્રીકૃષ્ણ જન્માષ્ટમી મનાવવી આપણી સાર્થક થશે.

વંદનીયા માતાજીની શ્રમશીલતા તથા વન્સલતાનું સ્મરણ કરાવતા પંડિતજીએ કહ્યું- “એક સમય હતો જ્યારે આ તપોભૂમિ બહુ જર્જરિત અવસ્થામાં હતી, તે સમયે લગભગ હંમેશા માતાજીને ૧૫-૨૦ શિષ્યો માટે ભોજન બનાવવું પડતું, ભોજન બનાવવા વાસણ માંજવા પડતા. આ તેમની તપસ્યા હતી સાધના હતી, જેની આત્માથી (પ્રભાવથી) તેમનું મુખમંડળ સદાય દૈદીપ્યમાન રહેતું હતું એ રીતે તે મુખથી કશું કહીને નહીં પરંતુ પોતાના આચરણ અને વ્યવહારથી આ શિક્ષા આપતી રહેતી હતી કે કેવળ મંત્ર જાપથી કશું નથી થવાનું જો અનુદાન મેળવવું હોય તો સેવા-સાધના અપનાવો. આજે તેમની સેવા-સાધનાનો જ આ પ્રભાવ છે કે તેમના લાખો શિષ્યો કેવળ તેમના ચરણ સ્પર્શ માટે તલસી રહ્યા હતા.”

આ અવસર પર દિલ્હી નિવાસી શ્રદ્ધાળું અનિલ કુરુછલ તથા શ્રી અશોક ગર્ગે પત્ની સહિત પર્વ પૂજન કર્યું.

**રક્ષાબંધન પર્વ પર બ્રહ્મભોજનું
ભાવભર્યું આહવાન**

બ્રાહ્મણત્વના પ્રચાર-પ્રસારનો રક્ષાબંધન પર્વ ગાયત્રી તપોભૂમિમાં ઉલ્લાસપૂર્વક મનાવ્યો. આ અવસર પર બ્રાહ્મણત્વના મર્મની વ્યાખ્યા કરતા શ્રી ચૈતન્યજીએ બતાવ્યું કે તે મનુષ્ય સાચા બ્રાહ્મણ કહેવડાવવાના અધિકારી છે જે સદજ્ઞાન પ્રસાર હેતુ દિન-રાત પોતાનું જીવન ન્યોછાવર કરવા તત્પર રહે છે. આ જ્ઞાનયજ્ઞ જ વાસ્તવિક બ્રહ્મભોજ છે. આજે જે સાંસ્કૃતિક તથા વૈચારિક પ્રદૂષણ ચારેબાજુ વ્યાપ્ત થઈ રહ્યું છે, તેનું નિદાન સત્સાહિત્ય દ્વારા ઘેર-ઘેર સદવિચારોના જાગરણથી જ સંભવીત થઈ શકે છે. પૂજ્ય ગુરુદેવ તથા વંદનીયા માતાજીની પ્રેરણાથી અસંખ્ય પરિજન પ્રત્યેક ઘરમાં જ્ઞાનયજ્ઞ સ્થાપિત કરવાના અભિયાનમાં તન-મન-ધનથી લાગી રહેલ છે.

બ્રહ્મભોજ સ્થાયી ફંડ યોજનાનો શુભારંભ

સ્થાયી ફંડ યોજનાના શ્રી ગણેશ શ્રી બલરામસિંહ પરિહાર તથા બૃજમોહન ગોડ દ્વારા સ્થાયી સદસ્ય બનાવીને થયો. કેટલાક પરિજન સંકલ્પ લઈ આ કાર્યમાં લાગી ગયા છે. અત્યાર સુધી જે પરિજનોએ સંકલ્પ લીધો છે તેમાં શ્રી રામકૃષ્ણ મુંદડા જયપુર (૧૦૦૦ સદસ્ય) શ્રી રંજીત ગાડોદિયા, રાયપુર (૧૦૦ સદસ્ય)

શ્રી પીરુલાલ માંદાલિયા, સુવાસરા, (૫૦ સદસ્ય) અને શ્રી ઓમપ્રકાશ અગ્રવાલ ભોપાલ, શ્રી લક્ષ્મણ પ્રસાદ સાહુ બીના, શ્રી પવનકુમાર દ્વિવેદી ભિલાઈ (પ્રત્યેક ૨૫ સદસ્ય)ના નામ વિશેષ રૂપથી ઉલ્લેખનીય છે. સર્વ સંકલ્પધારી તન-મન-ધનથી સંકલ્પ પૂરા કરવામાં લાગી ગયેલ છે.

બ્રહ્મભોજ વ્યવસ્થા પ્રમુખના અનુસાર પ્રથમ ચરણમાં એક હજાર સંકલ્પધારી બ્રહ્મભોજ સ્થાઈ ફંડ માટે ૨૫-૨૫ સ્થાપી સદસ્ય બનાવવાનો પ્રયાસ કરશે. આ રીતે તેમનું લક્ષ્ય હામણાં માત્ર પચ્ચીસ હજાર સ્થાપી સદસ્ય બનાવવાનું છે. આ યોજના પૂરી થઈ જતા દેશભરમાં સ્થાપી રૂપથી બ્રહ્મભોજ યોજનાના અંતર્ગત અડધા મૂલ્યે સાહિત્યનું વેચાણ અને વિતરણ સંભવ થઈ જશે જેથી અલ્પ આય (ઓછી આવક) વર્ગના અસંખ્ય ભાવનાશીલોને પૂજ્ય ગુરુદેવના સાહિત્યથી પ્રેરણા પ્રાપ્ત કરી જ્ઞાન વર્ધન તથા જીવન નિર્માણ કરવાનો અવસર સુલભ થઈ જશે.

સ્વાધીનતા દિવસ સમારોહ

સ્વતંત્રતા દિવસના પાવન અવસર પર ગાયત્રી તપોભૂમિના પ્રાંગણમાં એક ભવ્ય સમારોહનું આયોજન થયું વ્યવસ્થાપક પં. લીલાપત શર્માએ ધ્વજારોહણ કર્યું અને યુગ નિર્માણ વિદ્યાલયના વિદ્યાર્થીઓએ આકર્ષક કદમતાલ કર્યું તથા દિવસગા ઝંડાનું અભિવાદન કર્યું.

આ અવસર પર પંડિતજીએ પોતાના ઉદબોધનમાં કહ્યું કે સન ૧૯૪૭માં આપણે રાજનીતિક સ્વતંત્રતા તો પ્રાપ્ત કરી, અંગ્રેજોની દાસતાથી મુક્તિ તો મેળવી લીધી, પરંતુ અન્ય પ્રકારની ગુલામી વધતી રહી છે આજે જાતિવાદ, ક્ષેત્રવાદ, પ્રાંતવાદના આપણે ગુલામ છીએ. કુરીતિઓના ગુલામ છીએ, દહેજ, શરાબ, બીડી, જુગાર આદિ વ્યસન વધતા જ જાય છે. આપણે આજ સના ગુલામ થઈ રહ્યા છીએ. કોઈ જાતે કશું કરવા જ નથી માગતા પરંતુ દેવી-દેવતાઓ પાસે હાથ ફેલાવે છે કે આપણને ધન-ધાન્યથી, અનુદાન-વરદાનથી માલામાલ કરી દે. આ માનસિક ગુલામી આજ ભારત દેશને ખોખરા કરી રહી છે. તેનાથી છૂટકારો મેળવવો ખૂબ જરૂરી છે.

પંડિતજીએ સર્વને પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવ દ્વારા બતાવેલ માર્ગનું અનુસરણ કરવાનું આહવાન કર્યું તેમણે પૂજ્ય ગુરુદેવનો સંદેશ ઘેર-ઘેર પહોંચાડવા હેતુ જ્ઞાન મંદિર

સ્થાપિત કરવામાં તન-મન-ધનથી લાગી જવાનો સંકલ્પ લેવડાવ્યો.

સોનીપતમાં ગાયત્રી પ્રજ્ઞાપીઠની પ્રણા પ્રતિષ્ઠા

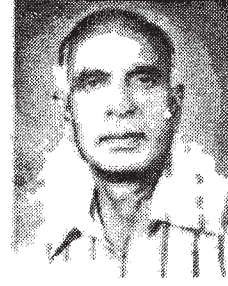
ગુરુ પર્વ અવસરે સોનીપત મંડી (હરિયાણા) માં ગાયત્રી જ્ઞાનપીઠની પ્રણા પ્રતિષ્ઠા તથા ૨૦૦ ગાયત્રી જ્ઞાન મંદિરોની સ્થાપના કરી અશ્વમેધ યજ્ઞ પછીની પ્રક્રિયાને તીવ્ર કરવાનો પ્રયાસ કર્યો. આ અવસર પર ઉપસ્થિત બધા પરિજનોએ પોત-પોતાના શ્રદ્ધા સુમન અર્પિત કરતા વિદ્યા વિસ્તાર કાર્યક્રમને વધુ તીવ્ર બનાવવાનો સંકલ્પ લીધો.

કાર્યક્રમની સંપૂર્ણ વ્યવસ્થા શ્રી શિવપ્રસાદ કુરુછલે શ્રદ્ધા તથા ઉત્સાહપૂર્વક કરી આ કાર્યક્રમને સફળ બનાવવામાં તેમનું સંપૂર્ણ પરિવાર તન-મનથી લાગેલ હતું. સર્વશ્રી ઇન્દ્રસેન ગોપલ, રાજકુમારજી જગદીશજી તથા અન્ય નગર નિવાસીઓએ પણ અનુકરણીય સહયોગ પ્રદાન કર્યો.

આ ચાર દિવસોમાં કાર્યક્રમને સફળતાપૂર્વક સંપાદિત કરાવવામાં યુગ નિર્માણ યોજના (મથુરા)ના પ્રતિનિધિ શ્રી સુરેન્દ્રનાથ “શરણ” તથા તેમના સહયોગી શ્રી હરિશ્ચંદ્રનાથ મહાસ્વપૂર્ણ યોગદાન રહ્યું.

“સ્વ. રણછોડભાઈ પટેલ સ્મૃતિ” બ્રહ્મભોજ

ગયા વર્ષે શ્રીમતી કમળાબેન (પત્ની) અને શ્રીશરદભાઈ પટેલ (પુત્ર) એ સ્વ. રણછોડભાઈ પટેલ (આણંદ) (જિ. ખેડા)ની સ્મૃતિમાં બ્રહ્મભોજ સ્થાપી ફંડમાં એક લાખ રૂપિયાનું દાન આપી અનુસરવા જેવો આદર્શ પ્રસ્તુત કર્યો. આ વર્ષે ઉપરની ધનરાશિ પર

અર્જિત વ્યાજથી દાનદાતાના જિલ્લામાં બ્રહ્મભોજના અંતર્ગત અર્ધા મૂલ્ય પર યુગ નિર્માણ સાહિત્ય વિતરણનો આરંભ કરવામાં આવશે.

દાનના સબંધમાં પૂજ્ય ગુરુદેવે કહ્યું છે કે દાન સુપાત્રને જ આપવું જોઈએ, અને સત્કાર્યોમા જ તેનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. જો દુરુપયોગ થાય તો આ પાપના ભાગીદાર દાનદાતાએ પણ બનવું પડે છે. પૂજ્ય ગુરુદેવના ઉપર્યુક્ત કથનની પ્રેરણાને કારણે ઉપર્યુક્ત દાનદાતાએ જ્ઞાનયજ્ઞની સફળતા માટે ધનરાશિનું સુનિયોજન કરેલ છે.